

**Сумський державний педагогічний університет  
імені А.С. Макаренка**

**ISSN 2521-1927**

**ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ  
СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН**

*науково-педагогічний журнал*

*№12'2025*

**СумДПУ**



Свідоцтво про Державну реєстрацію **КВ № 19539-9339 Р**  
від 16.10.2012 р.

УДК 336.6

ББК 85(4УКР)

**Теорія та методика навчання суспільних дисциплін:** науково-педагогічний журнал, вип.12 / Заг. ред. доц. Моцак С.І. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2025. 68 с.

Рецензенти:

**Пометун О.І.** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, (Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ);

**Рябовол Л.Т.** – доктор педагогічних наук, професор (Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький).

Редакційна колегія:

**Моцак С.І.** – головний редактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка);

**Гупан Н.М.** – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти (Інститут педагогіки НАПН України);

**Гриценко А.П.** – доктор педагогічних наук, професор (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка);

**Докашенко Г.П.** – доктор історичних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Дніпро);

**Коляда І. А.** – доктор історичних наук, професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, професор, заслужений працівник освіти України

**Ладиченко Т.В.** – кандидат історичних наук, професор (Український державний університет імені М. Драгоманова);

**Іваній О.М.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка);

**Денсжніков С.С.** – кандидат філософських наук, доцент (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка);

**Мелешенко Т.В.** – кандидат історичних наук, професор (Український державний університет імені М. Драгоманова);

**Бакка Т.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Український державний університет імені М. Драгоманова);

**Ремех Т. О.** – кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувачка відділу суспільствознавчої освіти (Інститут педагогіки НАПН України)

У журналі представлені статті, що відображають сучасний стан досліджень у галузі навчання соціально-політичних та суспільних наук. Розглядаються питання історії, теорії, методики організації навчального процесу в загальноосвітній та вищій школі, історії науки і техніки.

Для науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

The articles which represent the modern consisting of researches of industry of studies of socio-political and public sciences are presented in collection of scientific labor's. The questions of theory, history, method of organization of educational process are examined to general and higher school.

For research workers, graduate students, students of higher educational establishments.

Журнал внесено до міжнародних наукометричних баз даних International Standard Serial Number: **ISSN 2521-1927**.

Друкується за рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка від 23 червня 2025 р.

**Бондар Юлія**  
аспірантка кафедри історії  
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова  
Миколаїв, Україна  
*Науковий керівник:*  
**Нефьодов Дмитро**  
доктор історичних наук, доцент кафедри історії  
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова  
Миколаїв, Україна

## **ПОВОЄННА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1946–1965 РР.): СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАХІДНОЇ РАДЯНОЛОГІЇ ТЕМИ**

*Стаття присвячена аналізу особливостей становлення та розвитку західної радянології у повоєнну добу. Встановлено, що початок системного вивчення радянської історії та сучасності покладено в період другої світової війни та ще активніше продовжилось після її закінчення. Однак вивчення на Заході колишнього союзника з антигітлерівської коаліції почалося як вивчення екзистенційного ворога та суперника і тематика дослідження промисловості республік СРСР – в першу чергу Української РСР – стала однією з ключових.*

**Ключові слова:** економіка, історіографія, повоєнна відбудова, промисловість, радянологія, робітництво, УРСР.

**Постановка проблеми.** Офіційне визнання Сполученими Штатами Радянського Союзу в 1933 р. спонукало виведення досліджень з історії СРСР на рівень державного завдання. Розвиток співробітництва двох держав під час «великої депресії» у всіх сферах, особливо в галузі важкої промисловості, металургії та машинобудування, спонукало до необхідності підготовки великої кількості фахівців, знання російської мови, менталітету та – хоча б в загальних рисах – історичного розвитку країни Рад. Американський політикум потребував аналітичного матеріалу про перебудову, що відбувалася в Радянському Союзі. Втім західні вчені виявилися не готовими до оцінки стрімких змін у житті СРСР 1930-х років. І цей інформаційний пролом спочатку заповнили журналісти і публіцисти. Тобто можна констатувати, що ненаукова, за своєю суттю, публіцистична радянологія починалася з плюралізму думок і концепцій. У довоєнний період інтерес до радянської держави серед американських вчених стримувався не лише труднощами мовного бар'єру і відсутністю джерел, а й тим, що в американському науковому світі загалом панувала думка, що радянська держава не може бути предметом об'єктивного дослідження та викладання.

**Мета статті:** аналіз особливостей становлення та розвитку західної історіографії вивчення повоєнної промисловості Української РСР (1946–1965 рр.)

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Дуже багато щодо СРСР змінила друга світова війна. Опинившись «по один бік барикад» в антигітлерівській коаліції, американському уряду, збройним силам, спецслужбам знадобилися сотні фахівців та експертів з Радянського Союзу для координації сил та співпраці у всіх сферах. Однак таких фахівців виявилось дуже мало. А підготувати велику кількість потрібно було у максимально короткі терміни. До того ж, умови війни вимагали великої кількості перекладачів і, відповідно, різкого розширення вивчення багатьох іноземних мов. Однією із перших у списку значилася російська. З січня 1942 р. запроваджено надінтенсивний курс вивчення

російської мови. Але вивчати і зрозуміти просто одну мову без ознайомлення хоча б на базисному рівні з культурою, традиціями та звичаями, історією країни було неможливо.

Для вирішення цієї задачі за фінансової підтримки фонду Рокфеллера заснована Російська програма (Russian Area Program), а за нею і перший у США науково-дослідний центр вивчення СРСР – Російський інститут Колумбійського університету (Нью-Йорк). З жовтня 1943 р. професор Геройд Робінсон протягом 18 місяців вів переговори з фондом Рокфеллера про можливість фінансування такого інституту, доводячи його необхідність для Америки. На початку 1945 р. фонд погодився на п'ятирічний грант. Робота інституту розпочалася з вересня 1946 р., спочатку під керівництвом професора Робінсона, а з січня 1951 р. – професора Філіпа Мослі.

Приклад Колумбійського університету наслідував Стенфорд (Каліфорнія), який створив аналогічний інститут у 1946 р. У 1956 р. створено його вашингтонське відділення. А через два роки у 1948 р. заснований Російський дослідницький центр у Гарвардському університеті, який в подальшому мав найбільший вплив на формування концептуальних підходів в американській радянології.

Ці вище перелічені наукові центри з вивчення радянської історії, економіки та СРСР загалом насамперед стали геополітичним результатом другої світової війни, як і загалом вся американська радянологія. Бертіл Нугрен, дослідник історії радянології в США, вказує на три причини військової природи зародження і розвитку даного наукового напрямку саме в зазначений період: «...вона з'явилася з участі самих Сполучених Штатів у другій світовій війні і особливо з діяльності розвідслужб, з усвідомлення США нової для себе ролі світового лідера і з потреб американських спецслужб у різнобічній інформації про свого колишнього союзника, який став відразу ж після війни основним противником» [1, с. 45].

Таким чином, можна констатувати, що початок системного вивчення радянської історії та сучасності покладено в період Другої світової війни та ще активніше продовжилося після її закінчення. Однак вивчення колишнього союзника з антигітлерівської коаліції почалося як вивчення екзистенційного ворога та суперника. І якщо друга світова війна по суті заснувала радянологію як науку, то епоха «холодної війни», що прийшла їй на зміну, визначила методологію та напрямки радянологічних досліджень у США.

Знаковим і нажаль вкрай деформуючим з точки зору впливу на радянологію стало таке явище американської повоєнної історії як «маккартизм», яке отримало свою назву на честь сенатора-республіканця Джона Маккарті, виступ якого 9 лютого 1950 р. в жіночому республіканському клубі Вілінг в Західній Вірджинії поклав початок небачній до цього в американській історії політиці нетерпимості до своїх політичних конкурентів. Подібний наступ на самі основи політичного плюралізму призвів до того, що під санкції можна було потрапити, будучи лише підозрюваним у симпатіях до комуністичної доктрини або до СРСР. Само собою за таких умов, представники американської радянології автоматично потрапляли в таку «зону ризику» і могли бути звинуваченими, будучи абсолютно лояльними до уряду США.

За підрахунками вже сучасних американських істориків, за всі роки вказаної політики маккартизму з держустанов США звільнено понад 10 тисяч осіб [2, с. 154]. Основний удар припав на комуністичну партію США, яка змушена була піти у підпілля і більше вже ніколи після цього не оговталася. Початок широкої антикомуністичної кампанії поклав у своїй промові в Сенаті 26 березня 1947 р. директор ФБР Едгар Гувер, який визначив компартію як «п'яту колону», яка «організована набагато краще, ніж нацисти» [2, с. 119] та метою якої є повалення американського уряду. Засоби масової інформації заповнилися статтями кореспондентів, заявами державних діячів, що проектували радянські жахи 1930-х на повоєнну Америку, лякали пересічного американця силою Радянського Союзу і крихкістю та вразливістю американської демократії. Не меншим був і опосередкований вплив чисток. «Звільнені за мотивами неблагонадійності, як вороги американської демократії, ці люди втрачали колег і друзів. Побачивши людину з «чорного списку», знайомі переходили на

інший бік вулиці, щоб уникнути вітання з ним. Ворожість автоматично переходила на членів їхніх сімей. Страждали рідні та близькі. У будинках «червоних» били камінням вікна, кидали динаміт. За своєю суттю це була справжня практика «соціального остракізму» у високорозвиненій країні в середині ХХ століття» [2, с. 199].

Атмосферу, що склалася внаслідок цього у США, дослідник А. Майер назвав «не інакше, як національна істерія» [3, с. 129]. Кожен, хто брався за вивчення Радянського Союзу чи марксизму, відразу потрапляв під підозру в нелояльності. І не лише з боку влади, а й студентів [3, с. 129].

Як зазначає дослідник Д. Нефьодов, основні «чистки» у закладах вищої освіти США пройшли в 1952–1954 рр., у результаті чого звільнено понад 100 професорів, ще більш ніж 200 звільнені за результатами розслідувань ФБР. «Загалом близько 600 професорів і викладачів втратили роботу та були вимушені шукати нове місце роботи, емігрувати в Канаду, Великобританію, Францію. Ментальний результат відповідних подій – нагнітання атмосфери навколо «холодної» війни, антирадянський і антикомуністичний психоз – мав дуже негативний вплив на всю американську науку і, в першу чергу, на радянологію, що зароджувалася в цей період [4, с. 238].

На жаль, подібна практика вела вчених до самоцензури, до певних стереотипів у мисленні, до прагнення виробити особливі категорії, моделі та методи вивчення Радянського Союзу, відокремивши тим самим радянологію від інших наук. Ця істерія визначила світосприйняття і картину світу для цілого покоління американців і наклала свій негативний слід на події періоду холодної війни та її ідеологічних «бійців» – насамперед істориків, соціологів і політологів.

Подібна обстановка антикомуністичного та антирадянського психозу кінця 1940-х – першої половини 1950-х років не могла не накласти свого негативного відбитка на формування усієї американської науки та радянології, зокрема.

Холодна війна вторглася в радянологію як політично, так і інтелектуально. Вона визначила розвиток наукових установ у напрямі, коли можна використовувати науку насамперед у політичних інтересах США, ніж чисто академічних.

З самого початку встановилося, за образним зауваженням Стівена Коена, «планове співробітництво» між фондами Рокфеллера і Карнегі та університетською професурою в розумінні того, що важливість цих досліджень релевантна питанням національної політики. У такому політичному, вкрай заангажованому напрямі і почала розвиватися американська радянологія. Вказані фонди фінансували дослідження на мільйони доларів. Федеральний уряд, у тому числі і ЦРУ (приклад Гарвардського проекту інтерв'ювання близько трьох тисяч радянських політичних емігрантів), також надав максимально можливу фінансову підтримку. Геополітична обстановка та спонсори вимагали досліджень із задалегідь заданою метою, що докорінно виключало відповідність головному принципу науки – принципу об'єктивності та, власне, науковості. В результаті академічні дослідження Радянського Союзу з моменту свого повоєнного зародження не могли не стати вкрай політизованими, як і сама професія радянолога.

Перед західними вченими було поставлено конкретне завдання – показати переваги вільного демократичного світу на протигагу тоталітарному комуністичному ладу в СРСР. І слід визнати, що перше покоління радянологів із нею успішно впоралося. Було вироблено концепцію так званої тоталітарної моделі у вивченні СРСР, в яку «не допускали прорадянські налаштованих дослідників» [6, с. 121], і на основі саме цієї методології було проведено перші наукові дослідження та видано перші роботи з історії, соціології, політики, ідеології, економіки Радянського Союзу.

Водночас була сформована мережа як наукових, так і навчальних закладів, у яких розпочався процес цілеспрямованої підготовки майбутніх фахівців із історії Радянського

Союзу. Цього вимагала «велика політика», геополітичні обставини, що змінилися після другої світової війни, гостра потреба в наукових знаннях з СРСР, фахівців для державної служби, бізнесу, журналістики, викладання. Цьому не зміг завадити навіть маккартизм.

Підготовку фахівців почали проводити цілеспрямовано та методично. З майже 300 студентів та аспірантів чотирьох університетів (Колумбійський, Гарвардський, Індіанський, Вашингтонський) 84 навчалися для подальшої викладацької роботи, 53 – для наукової, 50 – для урядових досліджень, 112 – для роботи в урядових установах [7, с. 61]. Поглиблювався змістовний компонент навчальних курсів. Приходило розуміння того, що майбутній радянолог повинен не тільки освоїти фактичний матеріал за своєю дисципліною, а й отримати комплексні знання про історію СРСР, культуру та звичаї народів, що населяли Радянський Союз, їх національні особливості, ідеологію і, звичайно ж, історію.

Пропонувалося критично переосмислити пояснення науковою об'єктивністю і відсутністю упередженості у підходах та оцінках ту ситуацію, за якої більшість самих викладачів університетських програм з історії СРСР ніколи не бували в цій країні, не знали її мови, не мали знання про її дореволюційну історію та функціонування інститутів влади. Дуже проблематичним на початковому етапі розвитку радянології виявилось питання з навчальною та науковою літературою, комплектуванням відповідних бібліотечних фондів. Його вирішенню сприяли вже згадуваний перший проект перекладів, організований в 1943 р. Американською радою наукових товариств, що дав більше сорока репринтних і перекладних наукових робіт про Радянський Союз, а також засновані в роки другої світової війни періодичні видання «Review» та «The American Slavic and East European Review». До цієї роботи активно підключилися фонд Форда та Державний департамент. Відділ Державного департаменту бібліотек періодично публікував бібліографію всіх найбільш визначних матеріалів про Радянський Союз, доступних англійською мовою, а відділ розвідувальних досліджень готував роботи з різних аспектів життя в СРСР на основі інтерв'ю з колишніми радянськими громадянами. Доступними для американських радянологів ставали й монографії колишніх радянських вчених, що видавалися мюнхенським Інститутом вивчення історії та установ СРСР.

**Висновки.** Загалом концепція повоєнної американської радянології визначалася не стільки істориками, як політологами. Останні були дуже тісно пов'язані з прикладною політикою. Як фахівців з Радянського Союзу їх намагалися активно залучити до безпосередньої політики чи щонайменше залучити до вироблення політики стосовно СРСР. І в таких геополітичних умовах історикам та політологам було надзвичайно важко залишитись політично нейтральними у своїх наукових дослідженнях. Отже, радянологія 1950-1960-х рр. виявилася заручницею політики, а самі радянологи – її «тіньовими політиками».

### **Література**

1. Nygren B. American sovietology and knowledge utilization in the formulation of U.S. Soviet policy: the political influence of sovietologists in the eighties, and consequences for scholarly research, Stockholm: University of Stockholm, 1992. 380 p.
2. Schrecker E. The age of McCarthyism: a brief history with documentsю Third Edition. Boston: Bedford Books of St. Martin's Press, 2016. 272 p.
3. Meyer A. Politics and Methodology in Soviet Studies. *Studies in Comparative Communism*. Vol. 24, No. 2 (June 1991). P. 127–136.
4. Нефьодов Д. В. Робітництво УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.) в історіографії. Миколаїв: Іліон, 2018. 404 с.
5. Cohen S. Rethinking the Soviet experience: politics and history since 1917. New York: Oxford University Press, 1985. 240 p.
6. Gleason A. Totalitarianism: the inner history of the Cold war. New York: Oxford University Press, 1995. 307 p.
7. American Teaching about Russia, ed. by Cyril Black, Bloomington: Indiana University Press, 1959. 189 p.

Крупеня Ірина  
канд. політ. наук, старший викладач,  
СумДПУ імені А.С. Макаренка,  
м. Суми, Україна

## ОСНОВНІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕСЯТОГО ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА МАЛАЙЗІЇ

*У статті проаналізовано основні зовнішньополітичні пріоритети десятого прем'єр-міністра Малайзії Анвара Ібрагіма. Констатовано, що зовнішньополітичні пріоритети сучасної Малайзії зосереджені на трьох сферах: багатостороння регіональна співпраця у форматі АСЕАН, стимулювання економічних відносин з країнами Близького Сходу і прагматичні відносини з великими державами, зокрема з КНР та США. Традиційно, фундаментальними аспектами зовнішньої політики Малайзії є також нейтральність і неприєднання, регіональна безпека і мир, економічне благополуччя, міжнародна допомога та гуманітарні ініціативи. Акцентовано, що важливим компонентом зовнішньої політики на сучасному етапі є концепція «Малайзія Мадані».*

***Ключові слова:** АСЕАН, зовнішня політика, концепція «Малайзія Мадані», Малайзія, нейтралітет, ПСА, позиція.*

**Постановка проблеми у загальному вигляді та визначення її зв'язку з важливими науковими чи практичними завданнями.** Малайзія здобула незалежність 31 серпня 1957 року у складних геополітичних умовах [1, с. 50]. Перші роки історії країни були затьмарені конфронтацією з Індонезією, яка намагалася розповсюдити свій вплив на Малайзію, зазіханнями Філіппін на Сабах, а також рішенням Сінгапуру про вихід із Федерації 1965 року [2]. З огляду на ці факти, «зовнішня політика Малайзії після отримання незалежності була гнучкою й залежала як від змін у системі міжнародних відносин, так і від різних релігійних, соціально-економічних та політичних перетворень у регіоні» [3]. У процесі своєї еволюції національна безпека Малайзії мала різні цілі: збереження незалежності, територіальної цілісності, політичної стабільності, тяглості інститутів влади до економічного добробуту та соціальної гармонії [4, с. 134].

Малайзія підтримує відносини майже з усіма державами світу. Чи не єдиним винятком є Ізраїль, з яким Малайзія не має дипломатичних відносин. Крім того громадянам Малайзії заборонений в'їзд на територію цієї країни. Єдиною обов'язковою умовою встановлення дипломатичних відносин з Ізраїлем є успішне укладення всеохопної мирної угоди між Ізраїлем та Палестиною [5].

Досвід Малайзії в питанні економічної трансформації є надзвичайно актуальним та практичним для України. Кожен уряд Малайзії був у пошуку нових шляхів прискореної технологічної модернізації виробництва [21, с. 263–264]. Як результат, Малайзія за невеликий проміжок часу здійснила потужний економічний ривок і перетворилася з бідної колоніальної країни на процвітаючу державу з високим рівнем життя населення. Прагматична зовнішня політика, політична стабільність, віротерпимість, готовність до модернізації та водночас збереження національної самобутності, регіональний вектор зовнішньої політики – складники успіху сучасної Малайзії... Малайзію інколи називають «азійським тигром», тому не випадково на державному гербі зображено два тигри, що утримують геральдичний щит» [6, с. 215]. Сьогодні країна позиціонує себе як поміркованого лідера ісламського світу та проводить незалежну зовнішню політику з акцентом на три ключові сфери: АСЕАН, Близький Схід і відносини з великими державами світу [7].

**Аналіз новітніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор.** Актуальність цієї проблеми привернула увагу вітчизняних науковців. Варто виокремити публікації Сергія Авер'янова, Наталії Городні, Дмитра Дейнека, Миколи Кулініча, Віктора Константинова, Михайла Комарницького, Ігоря Лоссовського, Євгена Припіка, Сергія Проня, Івана Холода, В'ячеслава Шведа, Сергія Шергіна, Олександра Шевчука. Однак, більшість цих публікацій стосувалася лише інституційного розвитку в субрегіоні Південно-Східної Азії (ПСА), безпекової діяльності АСЕАН у ПСА, правових аспектів економічної дипломатії України в регіоні ПСА та окремих аспектів зовнішньої політики Малайзії. Жоден із вищезазначених дослідників не аналізував основні зовнішньополітичні пріоритети десятого прем'єр-міністра Малайзії Анвара Ібрагіма.

**Формулювання цілей статті (постановка завдань).** Дослідити основні зовнішньополітичні пріоритети десятого прем'єр-міністра Малайзії Анвара Ібрагіма.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** В листопаді 2022 року Уряд Малайзії очолив десятий Прем'єр-міністр Анвар Ібрагім. Новий уряд швидко оприлюднив гасло «Малайзія Мадані» [7]. Воно стало основою урядової концепції, зосередженої на належному врядуванні, сталому розвитку, расовій згоді та бажанні розвивати цивілізовану націю. Концепція «Малайзія Мадані» зосереджена на таких основних цінностях: стабільність, турбота та співчуття, повага, інновації, процвітання та довіра.

З погляду економіки, концепція «Малайзія Мадані» – це комплексний план, який стосується конкурентоспроможності, залучення інвестицій та розв'язання поточних проблем, що впливають на щоденне життя людей [8]. Щодо зовнішньої політики, концепція рекомендувала говорити лише за необхідності, та активно обстоювати національні інтереси Малайзії за допомогою дипломатії. Основні зовнішньополітичні пріоритети А. Ібрагіма зосереджені на трьох сферах: багатосторонній регіональній співпраці у форматі АСЕАН, Близькому Сході та відносинах із великими державами.

Протягом першого року перебування на посаді А. Ібрагім відвідав усі країни АСЕАН, за винятком М'янми. Він також провів зустріч із Прем'єр-міністром Східного Тимору Шананою Гужмау на полях саміту АСЕАН у Джакарті у вересні 2023 року. Наразі Тимор-Лешті має лише статус спостерігача в АСЕАН, але прагне набути повноправного членства до кінця 2025 року. Така інтенсивна регіональна дипломатія є безпрецедентною для Прем'єр-міністра Малайзії та демонструє важливість регіональної співпраці у форматі АСЕАН. Чинний уряд прагне дипломатичного розв'язання спірних територіальних питань у Південно-Китайському морі.

Щодо гуманітарних зусиль і прав людини, А. Ібрагім неодноразово наголошував, що необхідно активніше діяти на підтримку прав людини в М'янмі та вживати превентивних заходів задля уникнення гуманітарної кризи та нерівності в субрегіоні ПСА. А. Ібрагім стверджував, що невтручання не є дозволом на байдужість, закликав інших лідерів АСЕАН притягнути хунту до відповідальності за порушення прав людини в М'янмі. Це питання він порушував під час зустрічей із Президентом Індонезії Джоко Відодо, Президентом Філіппін Фердинандом Маркосом і Прем'єр-міністром Сінгапуру Лі Сянь Луном.

Близький Схід став другим після АСЕАН регіоном, де відбулося найбільше офіційних візитів десятого Прем'єр-міністра Малайзії. Протягом першого року перебування на посаді, А. Ібрагім здійснив поїздки до Туреччини, Єгипту, ОАЕ та Саудівської Аравії, а також узяв участь у форумах, зокрема екстремому засіданні Організації ісламського співробітництва та саміті Ради співробітництва арабських держав Затоки.

Економічне процвітання, прагматизм та низка важливих регіональних ініціатив пояснюють зміцнення зв'язків Малайзії з мусульманським світом і стимулювання економічних відносин з країнами Близького Сходу. Однак конфлікт у Газі змістив акцент у

бік гуманітарної кризи. З 7 жовтня 2023 року Малайзія зайняла різку позицію щодо війни Ізраїлю та Гази, і А. Ібрагім став одним із найгучніших критиків Ізраїлю.

А. Ібрагім порушував це питання на позачерговому засіданні Організації ісламської конференції, саміті Ради співробітництва арабських держав Затоки і саміті Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва, а також у приватних бесідах зі спадкоємним принцом Саудівської Аравії Мухаммадом бін Салманом, Президентом Єгипту Абделем Фаттахом Ас-Сісі та Президентом Туреччини Реджепом Таїпом Ердоганом. Уся ця дипломатична діяльність відбувалася протягом жовтня 2023 року. Дипломатична рішучість у цьому питанні зміцнила імідж А. Ібрагіма в мусульманському світі, одночасно підвищивши авторитет Малайзії на світовій арені.

Третім важливим напрямком зовнішньої політики А. Ібрагіма є відносини Малайзії з великими державами, зокрема Китаєм і США. Традиційно Малайзія проводить лінію на активне залучення інвестицій і розвиток військово-технічного співпраці з цими країнами, що часом робить її доволі вразливою до зовнішнього тиску, змушуючи в деяких принципових міжнародних питаннях дотримуватися позиції зазначених великих держав. На першій прес-конференції А. Ібрагім підкреслив, що Малайзія залишатиметься позаблоковою та не ризикуватиме бути втягнутою в суперництво великих держав.

А. Ібрагім провів кілька зустрічей з високопосадовцями Китаю, зокрема Міністром закордонних справ Ван Ї, Прем'єр-міністром Лі Цяном та Президентом Сі Цзіньпіном, і двічі відвідав Китай 2023 року. Всі його візити до Китаю зазвичай завершувалися кількома меморандумами про взаєморозуміння на мільярдні інвестиції, що малайзійці вважають корисним для місцевої економіки [7].

Камнем спотикання у двосторонніх відносинах між Малайзією та Китаєм – є необґрунтовані територіальні претензії Китаю в Південно-Китайському морі. Малайзія не визнає претензії КНР в Південно-Китайському морі, як зазначено в «Стандартній карті Китаю 2023 року», яка охоплює морську зону Малайзії. На відміну від Західних країн, вона уникає відкритої критики поведінки Пекіна, оскільки розглядає Китай як важливого економічного партнера. Куала-Лумпур дотримується стратегії хеджування, в рамках якої уряд намагається залишатися загалом нейтральним на тлі геостратегічної конкуренції між США та Китаєм, прагнучи взаємодіяти з Пекіном, з одного боку, та США і їхніми союзниками та партнерами, з іншого [8].

Водночас, Прем'єр-міністр Малайзії не проводив зустрічей із високопосадовцями США на відміну від своїх попередників, зокрема Наджиба Разака та Махатхіра Мохамеда. Відносини між Малайзією та США хоч і стабільні, проте прохолодні. Для порівняння малайзійсько-китайські відносини на сучасному етапі малайзійського державотворення набагато динамічніші. Відсутність дипломатичних зусиль із Вашингтоном стала несподіванкою, оскільки деякі спостерігачі вважали А. Ібрагіма більш прозахідним, враховуючи підтримку, яку він отримував від Сполучених Штатів, перебуваючи у в'язниці. На тлі посилення геополітичної напруженості занепокоєння США та їхніх союзників викликає позиція А. Ібрагіма, що малайзійський уряд більше орієнтований на Китай, ніж очікували. А. Ібрагім пояснював політику свого уряду щодо Китаю географічною близькістю, глибокими культурними зв'язками і тим, що Китай є найбільшим торговельним партнером Малайзії протягом останніх 14 років. Крім того, 2024 року країни відзначили 50-ту річницю дипломатичних відносин між Малайзією та Китаєм.

Політика Вашингтона заснована на принципі взаємності, також не була відкритою до Малайзії. Цей факт наочно демонструє, що обидві сторони мають інші пріоритети. Наприклад, «недавні поїздки лідерів США до ПСА оминули увагою Малайзію, віддавши перевагу іншим країнам, як-от В'єтнаму. Останнім високопосадовцем США, що відвідав Малайзію, – був держсекретар Ентоні Блінкен у грудні 2021 року» [7].

**Висновки з викладеного у статті дослідження, визначення перспектив подальших розвідок у цьому напрямі.** Сучасні зовнішньополітичні пріоритети Малайзії зосереджені на трьох основних сферах: багатостороння регіональна співпраця у форматі АСЕАН, стимулювання економічних відносин з країнами Близького Сходу і прагматичні відносини з великими державами, зокрема з КНР та США. Важливим компонентом зовнішньої політики на сучасному етапі є концепція «Малайзія Мадані», яку оприлюднив в січні 2023 року десятий прем'єр-міністр А. Ібрагім.

Фундаментальними аспектами зовнішньої політики Малайзії є також прагматичність у зовнішній політиці, гарантування політичної стабільності, нейтральність та підтримка мирних відносин з усіма країнами, незалежно від їх ідеології чи політичної системи, економічне благополуччя, готовність до модернізації, створення сприятливого інвестиційного клімату, регіональне співробітництво з партнерами АСЕАН і зміцненні відносин з мусульманськими країнами.

### Література

1. Лоссовський І.Є. Еволюція безпекових концептів у субрегіоні Південно-Східної Азії: малайзійський акцент. *Зовнішні справи*. 2011. № 10. С. 50–55.
2. Архів МЗС України. Основний фонд. П'яте територіальне управління. Справа № 110. Політичні питання (загальне). Т 3. 200 арк.
3. Мацькович О. Прагматизм і гнучкість як головні фактори зовнішньої політики Малайзії. *Аналітичний центр ADASTRA*. 2022. URL: <https://adastra.org.ua/blog/pragmatizm-i-gnuchkist-yak-golovni-faktori-zovnishnoyi-politiki-malajziyi>
4. Лоссовский И.Е. Формирование стратегий национальной и региональной безопасности в контексте интеграционных процессов в Юго-Восточной Азии. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Випуск 18. 2012. С.131–144.
5. Yusoff N.N., Enh A.M., Othman A.A. Malaysia's Foreign Policy towards the Israeli-Palestinian Conflicts: 1957–2014. *AKADEMIKA*, 91(3), pp. 15–26. 2021. URL: <https://journalarticle.ukm.my/18456>
6. Крупеня І.М. Еволюція зовнішньополітичних пріоритетів Малайзії (1957–2022 рр.). *Політологічний вісник : збірник наукових праць* / голов. ред. В.Ф. Цвих; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Випуск 89. 2022. С. 214–231. URL: <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/157>
7. Tan A. One year recap of Anwar Ibrahim's foreign policy. *Institute of Strategic & International Studies (ISIS) Malaysia*. 2023. URL: <https://www.isis.org.my/2023/12/20/one-year-recap-of-anwar-ibrahims-foreign-policy>
8. Bryan Chang. Anwar's trip to China and the direction of Malaysia's foreign policy. *The International Institute for Strategic Studies*. 2023. URL: <https://www.iiss.org/sv/online-analysis/online-analysis/2023/05/anwars-trip-to-china-and-the-direction-of-malaysias-foreign-policy/>
9. Madani concept inclusive to all races, religions – PM Anwar. *Prime Minister's Office of Malaysia*. 2023. URL: <https://www.pmo.gov.my/2023/12/madani-concept-inclusive-to-all-races-religions-pm-anwar>
10. Ismail Sabri appointed new Malaysian PM. *DW*. 2021. URL: <https://www.dw.com/en/malaysia-ismail-sabri-yaakob-appointed-new-prime-minister/a-58916386>
11. PM Launches Malaysia's Foreign Policy Framework. *The Sun*. 2021. URL: <https://www.thesundaily.my/local/pm-launches-malaysia-s-foreign-policy-framework-AE8633345>
12. Parameswaran P. What Does Malaysia's New Foreign Policy Framework Mean for Pakatan Harapan's Approach to the World? *The Diplomat*. 2019. URL: <https://thediplomat.com/2019/10/what-does-malaysias-new-foreign-policy-framework-mean-for-pakatan-harapans-approach-to-the-world>

13. Foreign Policy Framework of the New Malaysia. Change in Continuity. *Ministry of Foreign Affairs of Malaysia*. 2019. URL: <https://www.kln.gov.my/foreign-policy-framework/files/assets/common/downloads/Foreign%20Policy%20Framework.pdf>
14. The Latest on Rohingya: Australia won't take in migrants. *The San Diego Union Tribune*. 2015. URL: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-the-latest-on-rohingya-officials-to-punish-human-2015may19-story.html>
15. Крупеня І.М. Еволюція зовнішньополітичних пріоритетів Малайзії (1957–2022 рр.). *Політологічний вісник : збірник наукових праць / голов. ред. В.Ф. Цвях; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Випуск 89*. 2022. С. 214–231. URL: <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/157>
16. Khalid K. Malaysian foreign policy orientation and relations in the post-Mahathir years. *International Conference on Malaysia: Malaysia in Global Perspective*, Cairo, Egypt. 2010. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Malaysian-Foreign-Policy-Orientation-and-Relations-Khalid/02c977d79f8f35aac3771c7b7532b86933981f5a>
17. Договір про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії. 1976. *Верховна Рада України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921\\_001-76#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921_001-76#Text)
18. Murphy A.M. The 2022 U.S. –ASEAN Summit. A New Era in Relations? *The National Bureau of Asian Research*. 2022. URL: <https://www.nbr.org/publication/the-2022-u-s-asean-summit-a-new-era-in-relations>
19. Roslan F., Ramzi F. Evolution of foreign policy. *Prezi*. 2016. URL: <https://prezi.com/eijlqjg12fmt/evolution-of-foreign-policy>
20. Лоссовський І.Є. Зовнішня політика Малайзії: від колоніальної залежності до регіонального лідерства. *Зовнішні справи*. 2010. №1. С. 34–37.
21. Старвелл Дж. Чому Азії вдалося. Успіхи і невдачі найдинамічнішого регіону світу / пер. з англ. О. Цехановська. 2-ге вид. К.: Наш Формат, 2022. 448 с.

**Мозговий Іван**  
докт. філос. наук, проф.,  
*Cavilam Alliance Française*  
(м. Віші, Франція)

### ДАВНІ ЕКСПЕДИЦІЇ В АФРИКУ

*Стаття присвячена дослідженню теренів Африки стародавніми народами Середземномор'я і міжцивілізаційним контактам на континенті.*

**Ключові слова:** Африка, Ніл, Єгипет, пігмеї, мореплавці, слони, золото.

Міжнародні відносини завжди вирізнялися суперечливістю їх формування, що простежується навіть у добу сучасної цивілізації. З'ясування перепетій таких відносин важливе для вирішення проблеми збереження миру, особливо на тих теренах, де загострюються стосунки різних держав через бажання їх лідерів пожитися за рахунок місцевих ресурсів. Особливо це помітно на прикладі проникнення в Африку тоталітарної Росії, яка створює загрозу глобальної війни. Спроба простеження тенденцій таких стосунків з глибокої давнини дає змогу науковцям знайти вирішення сучасних проблем міжетнічних взаємин.

Підходи до аналізу проблеми вивчення давньої Африки здійснювалися в рамках вивчення історії географічних відкриттів, загальних екскурсів у проблему дослідження Африки. Крім географічних оглядів античних авторів (Геродот, Страбон, Пліній Старший та ін.) слід відзначити праці Міріманов В. Б. [4], Кобіщанова Ю. М. [10], Магідовича І. П. і Магідовича В. І. [11] та ін.

Проте новітні дослідження страждають описовістю, недостатнім використанням документів або без зазначення їх походження й вихідних даних. Такі огляди постають сухими й “неоживленими”, змістовно збідненими.

Мета даного дослідження полягає в критичному аналізі історії проникнення розвинутих народів давнини на терени Африканського континенту у прив’язці до тодішніх історичних подій, при опорі на джерела, з’ясуванню результативності, соціальних і глобалістичних наслідків цього процесу.

Африка навіть на сьогодні залишається найменше вивченим материком, хоча її дослідження започаткувалися разом із виникненням першої африканської цивілізації в Єгипті (Та Кемет, “Чорна земля”). Проблема ускладнювалася тим, що великий континент з усіх боків оточений океанами й морями, проникненню ж на південь перешкоджали клімат, велика пустеля Сахара, а далі – масиви тропічних лісів. Коридором у глибину Африки поставав Ніл, проте пересуванню по ньому заважали пороги, а південніше – великі болота [4, с. 34–35].

Після об’єднання наприкінці IV тис. до н. е. Єгипет витягнувся на 1000 км угору по Нілу до I порога (24° пн. ш., біля Асуана). Невдовзі на острові Елефантина, розташованому посеред ріки, була збудована фортеця “Відкриті ворота” для розширення експансії на південь, в країну Та Кенс (“Вигнуту”), тобто в Нубію, звідки приганялися тисячі темношкірих рабів і величезні стада худоби. Вже фараони *Джосер* (2720–2700) із III династії та *Снофру* (2649–2609), батько Хеопса, з IV династії, здійснювали військові походи в Нубію до III порога (20° пн. ш.), де жили племена могутніх меджа. У ті часи Нижня Нубія (Куш) поділялася на країни *Вават* (між I і II порогами), *Ірчет* (між II і III порогами), *Сечу* (між III і IV порогами), а вище IV порога був *Іам* (Верхня Нубія).

Фараон V династії, *Джедкара Ісесі* (2436–2404), направив угору по Нілу експедицію під керівництвом “скарбника бога” *Баурджеда* (Баурдеда), який крім багатств привіз до двору фараона маленького пігмея, жителя Центральних районів Африки [9, с. 10]. Фараон VI династії, *Пені I* (2354–2310), син Теті III, ходив у Вават до II порога, де в місцевості Томас наказав висікти на скелі напис про свій переможний похід [10].

Син *Пепі I*, фараон VI династії, *Меренра* (2310–2300), теж організував походи на кушитів за Елефантину. Фараон відправив за II поріг вельможу *Уну*, щоб він привіз саркофаг і гарне облицювання для своєї піраміди. Той успішно виконав завдання. З Нубії в Єгипет надходили золото, камінь, страусине пір’я, шкури пантер, слонова кістка, пахощі, чорне дерево. Після померлого Уну, який служив трьом фараонам, “начальником Півдня” став *Хуефхор*, який тричі ходив до країн Вават, Ірчет та Іам, кожного разу протягом 6–8 місяців [10].

*Пепі II* (2300–2206), 5-й фараон VI династії, молодший син *Пепі I*, посів трон у 6 років, а прожив країною 94 роки. Тобто, він правив найдовше у світовій історії. За його часів згаданий правитель Півдня (тобто елефантинського нома), *Хуефхор (Хірхуф)*, здійснив третю велику військово-торгову експедицію у маловідомі райони Нубії. Мабуть, він пройшов від о. Елефантина на південний захід бл. 1500 км по так званій “Слоновій дорозі” через оазиси (тепер колодязі) *Дункуль* і *Селіма* до східних схилів плато *Дарфур* у Судані. Тут, уже в смузі саван, поблизу 14°30’ пн. ш., знаходилася столиця країни Іам. Назад *Хуефхор* повертався в супроводі військового ескорту, наданого вождем країни Іам. На ослах він доставив у Єгипет “...ладан, ебенове дерево, шкіри леопардів, слонові бивні, різноманітні дорогоцінні дари. Ніколи [ніхто]... не здійснював нічого подібного споконвіку” [9, с. 10].

Під час цієї останньої експедиції *Хуефхор*, крім багатьох різних цінних речей, привіз у подарунок фараону *Пепі II* із верхнього Нілу також пігмея (“карлика”), який попав до нього завдяки посередницькій торгівлі з південними областями Судану. Пігмей умів навіть танцювати. Як тільки *Хуефхор* прибув в Асуан, то одразу ж повідомив про подарунок свого юного повелителя, якому тоді йшов 8-й рік. *Пепі* за допомогою матері продиктував листа

Хуефхору, наказуючи йому негайно доставити пігмея в палац у Мемфіс. Хуефхор настільки цінував даний лист, що наказав висікти його текст на фасаді своєї гробниці, щоб його могли прочитати через багато років усі, хто відвідає його гробницю.

Юний фараон писав Хуефхору: “Ти сказав у своєму листі, що привіз карлика [для танців бога з країни Ахтіу, подібного карлику, доставленому скарбником бога Баурдедом із країни Пунт (Сомалі – *I. M.*) в часи Ісесі. Сказав ти моїй величності, що ніколи не було доставлено подібного йому ким-небудь іншим, хто проходив Іам раніше. ...Іди ж на північ у столицю негайно, надсилай [донесення?]. Достав із собою цього карлика, якого ти привів із країни Ахтіу, живим, цілим і здоровим для танців бога, для увеселінь, для розваг царя Верхнього і Нижнього Єгипту Неферкара, хай буде він жити вічно. Якщо він буде спускатися з тобою в човен, то признач людей надійних, які будуть постійно знаходитися позаду нього на обох бортах. Стережися, щоб він не впав у воду. Якщо він буде спати вночі, то також признач людей надійних, які будуть спати позаду нього в його наметі. Перевірй десять разів на ніч. Моя величність бажає бачити цього карлика більше, ніж дари копалень і Пунту. Якщо ти досягнеш столиці, а цей карлик буде з тобою живим, цілим і здоровим, то зробить моя величність для тебе більше, ніж зроблене для скарбника бога Баурдеда в часи Ісесі, згідно бажання моєї величності бачити цього карлика” [9, с.12].

Хуефхор здійснив перший історично доведений перетин Східної Сахари до відкритої ним смуги саван [11]. У часи Середнього царства (2055–1750) експансія Єгипту на південь поновилася. Фараон *Сенусерт III* (1878–1842) здійснив 4 походи в Нубію, підкоривши її до III порога.

Не пізніше 1700 до н. е., простеживши течію Нілу більше, ніж на 2000 км, єгиптяни склали мапу освоєної ними частини ріки, яка виявлена на одному із саркофагів. Походи на південь відновилися в добу Нового царства (1569–1081). В результаті завоювань фараонів XVIII династії *Тутмоса I* (1525–1516) і *Тутмоса III* (1504–1452) межа володінь Єгипту в Нубії проходила поблизу V порога, біля 19° пн. ш. Нубія на 500 років попала під владу Єгипту, який ствердився на середньому Нілі. Чи мали єгиптяни уявлення, звідки тече через пустелю величезний потік, який оживлює їх землю, і звідки береться мул, який запліднює її? Мабуть, ні. Але вони твердо знали, що й південніше Нубії, за порогами, знаходяться населені області, де живуть темношкірі люди.

Тимчасом, вийшовши до берегів Червоного моря, єгиптяни переконалися, що морська дорога зручніша сухопутної, хоча й не менш небезпечна. У XXVIII ст. до н. е. єгиптяни почали використовувати морські судна. Їм належить пальма першості у відкритті й освоєнні морського шляху вздовж берегів Африки в країну Пунт (Та-Нутер, “Країна бога”), який далі огинав мис Пахоців (Гвардафуй) і півострів Сомалі. З цієї екзотичної “країни бога”, дійсно “божественної”, в Єгипет на кораблях доставлялися дорогоцінні ароматичні смоли (ладан, мірра тощо) – дари дерев, які росли як на півострові Сомалі, так і на південному заході “Щасливої Аравії”.

Перше історично доведене плавання єгиптян у Пунт на кораблях, збудованих із кедрів Бібла, відбулося при фараоні V династії *Сахурі* (2506–2492). Експедиція вирушила на південний схід від вершини Суецької затоки, прослідувала її по всій довжині (бл. 350 км) і пройшла вздовж усього африканського берега Червоного моря (бл. 2000 км), виявивши архіпелаги Суакін і Дахлак. Через відкриту ними Баб-ель-Мандебську протоку єгиптяни вперше вийшли в Аденську затоку. За літописом “Палермського каменя”, вони доставили в Єгипет 2600 стовбурів чорного дерева, 80 тис. мір мірри, ароматичні смоли, ладан і велику кількість електрума (сплав золота й срібла). Взагалі, під час численних експедицій з Пунта в Єгипет привозили багато чого. Сахура вів велику війну з лівійцями і підкорив Кіренаїку [10]. В результаті його походу в Лівію там було захоплено понад 800 тис. голів худоби.

Пізніше торгові зв'язки з Пунтом стали більш регулярними. У Пунт плавали номархи *Піопінахт*, *Себні*, скарбник *Хену*, флотоводець *Хнумхотеп*, вельможа *Хентхетур* [10] та ін.

Осягаючи ази навігації, єгиптяни встановили, що в “Країну бога” краще ходити не з вузької і небезпечної Суецької затоки, а від одного з пунктів на березі Червоного моря (як Кусейр біля 26° пн. ш.); плавання слід було розпочинати в червні, коли дмуть попутні північно-західні вітри, які дозволяють дістатися до Пунта за 2–3 місяці. Повертатися необхідно було восени при південно-східних вітрах, хоча частину шляху доводилося йти на веслах. Гребцями на судах були раби з військовополонених, яких у Єгипті називали “живі мертві”. За XII династії у Пунт був занесений бурею вельможа, якому правитель “дав мірри, ібі, хекену, нуденба, хесанта, дарував черні для очей, хвості жирафів, великий шматок ладану, слонові бивні, мисливських собак, і всіляке прекрасне добро” [15].

Влітку 1484 до н. е., після 300-річної перерви, цариця Хатшепсут (1502–1482), мачуха й співправителька знаменитого фараона-завойовника Тутмоса III, направила в Пунт єгипетську торгову експедицію у складі 210 матросів на 5 великих кораблях на чолі з *Нехсі*, щоб відновити зв’язки, перервані в добу Середнього царства.

Під час експедиції єгиптяни закупили в Пунті деревину чорного дерева (ебен), міррові дерева, різні пахощі, у т. ч. ладан (тішепс, іхмет, хесаїт), чорну фарбу для очей, слонову кістку, рабів, золото й інші “дивовижні речі південних країн” (приручених мавпочок і шкіри екзотичних тварин). Найважливішим товаром з Пунту була мірра, необхідна для проведення релігійних церемоній, а також міррове дерево. Рельєфи храму Дейр-ель-Бахрі повідомляють деталі кампанії. Художник зобразив флот Хатшепсут, особливості ландшафту Пунту з лісами, незвичайними тваринами і будинками на палях. Також на стінах храму зображена сцена визнання царем Пунту Паріху і царицею Арі влади Хатшепсут [10]. На зворотному шляху єгиптяни відвідали о. Сокотру, пересікли Аденську затоку і дісталися вздовж берегів Аравії до 19° пн. ш. За часів XIX династії (1315–1201) був проритий канал від Нілу до Червоного моря, що полегшило плавання на південь. Згодом (у XI ст.) ослаблений Єгипет втратив панування над Нубією, припинив експедиції в Пунт і попав під владу XXII і XXIII лівійських династій (X–VIII ст. до н. е.).

У IX ст. до н. е. в Судані виникла нубійська держава Куш, яка на 200 років стала незалежною і яку греки називали Аїтьопією (Ефіопією) – як і всі землі на південь від Єгипту, а їх населення іменували “ефіопами” (“загорілими людьми”). За часів XXV (кушитської) династії (743–656) Куш навіть завойовував Єгипет.

З глибокої давнини єгиптяни підтримували торгові зв’язки з різними племенами, які жили в оазисах Лівійської пустелі, за 150–550 км західніше Ніла й Ель-Фаюму: Харга (“Великий”), Мут, Дахла (“Західний”), Фарафра (“Малий”), Бахарія і найбільш віддалений Сіва (Амон), поблизу якого єгиптяни відкрили западину Каттара площею бл. 20 тис. км<sup>2</sup>, найглибша частина якої в ті часи була озером. У Сіві знаходився храм із оракулом Амона, при спробі досягти який у 525 під час бурі в пустелі загинуло військо завойовника Єгипту перського царя Камбіза (530–522). Натомість Александр Македонський завдяки дощу у 331 дістався мети і перед ним постав оазис (Bibl. Hist. 17, 51), “оточений піщаною безводною пустелею, позбавленою всього, що миле людині; простягається він стадій на 50 у довжину й ширину. По ньому протікає багато прекрасних струмків, і він засаджений найрізноманітнішими і найродючішими деревами. Погода тут нагадує нашу весняну. Навколо стоїть спекота, і тільки тут жителі не знають ні спеки, ні холоду” [8]. Оракул визнав Александра непереможним сином Бога.

Згодом назву одного з лівійських племен (лібу) греки перенесли на країну – Лівія (Лівія, земля Техену), потім поширили на всю Африку. Єгипет здійснював грабіжницькі походи проти лівійців до Еннеді й Тібесті, приганяючи з Лівії велику рогату худобу, кіз, вівців і ослів – єдину в’ючну тварину, яку використовували єгиптяни.

Значну роль у дослідженні Африки відіграли фінікійці, які в XII–VIII ст. заснували низку колоній у північно-східній Африці (у т. ч. Карфаген і поселення за Стовпами Мелькарта, Гібралтаром, у греків – Стовпи Геракла). Бл. 600 фараон *Нехо* (610–595) з XXVI династії направив кораблі підкорених *фінікійців* навколо Африки. Згідно розповіді історика Геродота (Hist. 4, 42), “фінікійці вийшли з Червоного моря і потім попливли по Південному.

Восени вони приставали до берега, і в яке б місце в Лівії не попадали, усюди обробляли землю; потім чекали жнив, а після збирання врожаю пливли далі. Через два роки на третій фінікійці обігнули Стови Геракла і прибули в Єгипет. За їхніми розповідями (я цьому не вірю, нехай вірять, хто хоче), під час плавання навколо Лівії сонце виявлялося у них з правого боку” [6]. Саме цей сумнів Геродота і засвідчує, що мореплавці пройшли мис Доброї Надії і, подолавши 25 тис. км, обігнули Африку.

Бл. 525 чи між 480–474 суфжет Карфагена *Ганнон* із експедицією (30 тис. чол.) на 60 п'ятидесятивесельних суднах (одним веслом могли гребти декілька чоловік) пройшов морським шляхом вздовж західного берега Африки. Пліній Старший (23–79) писав (Nat. Hist. 2, 67, 169): “Коли могутність Карфагена була в zenіті, Ганнон плавав від Кадікса до крайніх меж Аравії й оприлюднив опис цього плавання” [12] – оповідь мандрівника була висічена на камені.

Під час свого плавання Ганнон заснував 7 колоній на узбережжі Марокко (Фіміатерон, Карікон, Гітт, Акру, Мелітту, Арамбіс і Керну). Просуваючись далі уздовж узбережжя, він проминув країну слонів, р. Ліксос (Дра), р. Хрете (Сенегал), м. Кабо-Верде, сучасну р. Гамбію (Бомботум у Плінія), яка кишла бегемотами й крокодилами, естуарій Геби (Палсум у Плінія), бачив “Колісницю богів” (влк Камерун – *I. M.*) і, нарешті, досяг гирла р. Огове південніше екватора. За словами Плінія (Nat. Hist. 6, 36, 200), Ганнон “повідомив, що у жінок [там] тіла покриті шерстю (горили? – *I. M.*), а чоловіки зі спритністю рятуються втечею” [13]. Через відсутність провізії Ганнон повернувся назад, не досягнувши країни пігмеїв [14]. Карфагеняни відкрили також Канари і Мадейру, яку римляни називали Юнонією (*Псевдо-Арістотель*).

Ще у XIII–XII ст. відбулося вторгнення в Єгипет “народів моря” (лівійці, греки та ін.). З VIII ст. греки почали засновувати колонії на узбережжі Північної Африки. За міфами, північ материка відвідували герої Геракл, Персей, аргонавти, Одиссей, Менелай. Гомер (II. 3, 6) писав, що на берегах Океану (річки, яка нібито продовжує Ніл вздовж екватора) живуть пігмеї, з якими воюють ... журавлі! [7]. У VI ст. до н. е. Гекатей із Мілета (550–476) у трактаті “Землеопис” повідомляв, що пігмеї полюють на журавлів, підкрадаючись до них або лякаючи їх тріскачкою. Натомість Арістотель зазначав щодо журавлів (Hist. anim., 8, 76) наступне: “Вони перелітають зі Скіфських рівнин у болота верхнього Єгипту, звідки тече Ніл і де, як оповідають, вони нападають на пігмеїв (європейцями пігмеї відкриті у II пол. XIX ст. – *I. M.*). Адже це не казка, але справді існує рід дуже малих людей; як розповідають, малі й самі, й коні, а за способом життя вони троглодіти” [1]. За словами Плінія (Nat. Hist. 6, 35, 188), “дехто повідомляє про плем'я пігмеїв [ , що мешкають ] серед боліт, з яких бере початок Ніл” [12].

Арістотель писав (Meteor. 1, 13), що “в Лівії ... течуть ... з так званих Срібних (Місячних – *I. M.*) гір найбільші з рік, які називаються, – одна Хремет (Сенегал – *I. M.*), що тече у зовнішнє море, а [інша] – витік Нілу” (Білий Ніл – *I. M.*). Отже, мислитель виводив Ніл із Центральної Африки [2].

У 525 перси підкорили Єгипет і стали союзниками карфагенян. Геродот оповідав (Hist. 4, 43), що перський царевич *Сатасп* бл. 470 за наказом царя Ксеркса I (486–465) мав здійснити плавання навколо Африки шляхом Ганнона і повернутися в Аравійську затоку. Сатасп прибув у Єгипет і на єгипетському кораблі з єгипетськими матросами поплив до Гераклових стовпів. Вийшовши в Атлантику, він обігнув мис Солоент (Кантен або Гір у Марокко), далі взяв курс на південь і плів протягом багатьох місяців, доки не досяг країни “карликів” (пігмеїв). Після цього плавання на південь припинилося.

Сатасп повернувся в Єгипет, потім “прибув до царя Ксеркса і розповів наступне: дуже далеко в Лівії їм довелося пливати мимо землі низькорослих людей в одязі з пальмового листя. Щоразу, коли мореплавці приставали до берега, жителі залишали свої селища і тікали в гори. Тоді перси входили в їх селища, але не завдавали нікому шкоди, а тільки забирали

худобу. Причиною ж невдачі плавання навколо Лівії Сатасп виставив наступне: корабель їхній не міг, бачте, йти далі, оскільки наштовхнувся на міліну» [6]. Отже, плавання не було доведене до кінця. Можливо Сатасп зіткнувся з Бенгельською течією в Південній Атлантиці, яка ускладнювала просування далі. Ксеркс не прийняв виправдань Сатаспа і наказав розіп'ясти його за невиконання наказу.

Бл. 520 грек *Евтімен із Массілії* пройшов Стовпи Геракла і здійснив плавання на південь вздовж берегів Африки, досяг р. Сенегал, в якій водилися ті ж тварини, що і в Нілі: бегемоти і крокодили. Надалі Карфаген закрити прохід через протоку для всіх суден, крім своїх [10].

Дуже довго – з часів Геродота – європейські уми билися над питанням витоків Нілу, про течію якого південніше 16° пн. ш. вони були мало обізнані. Так, Геродот (Hist. 2, 32) говорив про “великі болота” у верхній течії Нілу. Вважаючи за верхів'я Нілу р. Нігер, який нібито витікає із гір Атласу і якого досягали лівійські юнаки [5], він відкинув думку, що розлиття Нілу відбувається від танення снігів у його верхів'ях, бо, мовляв, Ніл витікає з самих спекотних країн. “Батько історії” наводив думку жерця з Саїсу (Hist. 2, 38), що бездонні джерела Нілу б'ють ключем із Землі між Сісною (тепер Асуан) і Елефантиною, причому половина з них тече на південь, а друга половина – на північ” [5].

Завдяки морським подорожам грекам стало відомо про існування у V–IV ст. на території Єфіопії й Еритреї держави (Дамот?), заснованої сабеями, яка воювала з Мерое. Водночас Геродот знав (Hist. 4, 183) про існування оазису Гарама (у Феццані), що являв собою “соляний пагорб із джерелом і безліччю родючих фінікових пальм, як і в інших оазисах. Там мешкають ... гараманти (дуже численне плем'я). Вони насипають на сіль землю, а потім засівають її злаками” [6]. Гараманти – монополізували транссахарську торгівлю. У IV ст. до н. е. Афіней (Soph. 2, 22) повідомляв, що карфагенянин *Магон* разом із гарамантами “тричі пересікав безводну пустелю (Сахару до Нігеру – *I. M.*), харчуючись тільки сухою ячмінною крупкою і не приймаючи ніяких напоїв” [3].

Страбон писав (Nat. Hist. 6, 34, 183), що на Нілі побували грецькі мандрівники III–I ст. до н. е.: першим “далеко за Мерое” піднявся “*Даліон* ... потім *Арістокреон*, і *Біон*, і *Басілід*; також і *Сімонід Молодший*, який провів у Мерое п'ять років”, нарешті “*Тімосфен*, префект флоту Філадельфа” [13].

За словами географа й філософа-перипатетика Агафархіда з Кніда (200–140), далі всіх на південь по Нілу проникли *моряки* царя Птолемея II Філадельфа (283–246). Причиною розлиття Нілу, як зазначав Страбон (Geogr. 17, 1, 5), визнали сезон тропічних злив на Єфіопському нагір'ї в Східній Африці: “Стародавні письменники опиралися переважно на здогадки, але пізніші, ставши очевидцями, встановили, що Ніл наповнюється від літніх дощів, коли відбувається повінь у Верхній Єфіопії, особливо в її самій віддаленій гірській області, і що після припинення дощів поступово припиняється і повінь” [16].

Про похід Птолемея II в “Єфіопію” писав і Діодор (Bibl. Hist. 1, 37, 5), згідно якого Птолемей відкрив для греків країну, раніше не відому: “Бо з найдавніших часів до Птолемея, прозваного Філадельфом, не тільки греки ніколи не переправлялися в Єфіопію, але ніхто навіть не піднімався далі кордонів Єгипту – до такої міри всі ці області несприятливі для іноземців і взагалі небезпечні; але після того, як цей цар провів експедицію в Єфіопію з армією з греків – перший, хто здійснив це, факти про цю країну з того часу стали більш достовірними” [8].

Птолемей II поставляв з Нубії слонів, підтримував дружні відносини з Ергаменом/Аркамані II (248–220), грецьким царем Куша, наставленим у грецькій філософії. Він поновив канал з Нілу до Червоного моря і заснував на узбережжі моря міста Арсіною і Береніку, щоб контролювати мореплавання й торгівлю. Направлений ним якийсь *Сатир* дослідив західне узбережжя Червоного моря і заснував місто Філотеру, назване ім'ям сестри царя. У бік Сомалі плавали флотоводці *Філон*, *Арістон*, *Евмед* і *Сілій*.

За твердженням Птолемея, Ніл протікає через озеро Нуба, оскільки протягом усієї давнини панувала хибна думка, ніби ця річка бере початок у Західній Африці, а можливо, навіть в Атласі в Марокко (так вважав згодом і цар Юба II) і тече через Сахару, далі на північ і через Єгипет до моря.

Зрештою Діодор зовсім заплутав проблему Нілу та його витоків (Bibl. Hist. 1, 32, 1–2): “Ніл тече з півдня на північ, маючи свої витoki в краях, які ніхто ніколи не бачив, оскільки вони лежать в пустелі на околицях Ефіопії, в країні, в яку не можна потрапити через надмірну спеку. Як найбільша з усіх річок, а також така, що пересікає величезні території, вона утворює великі вигини, тут повертаючись на захід і до Лівії; бо її русло від гір Ефіопії до місця, де вона впадає в море, складає відстань, включаючи повороти, близько 12 тисяч стадій” [8]. Ніл, за його словами, поділявся на потоки, які текли в Лівію, Аравію і Єгипет.

Вздовж узбережжя Марокко плавав грек *Євдокс*. А в 146 до н. е., під час III Пунічної війни, римляни на чолі зі Сціпіоном Еміліаном Молодшим захопили Карфаген (північний Туніс), де вони знайшли текст оповіді про подорож Ганнона. Сціпіон направив з Карфагена експедицію на дослідження західного узбережжя Африки на південь від стовпів Геркулеса. В складі експедиції був грецький історик *Полібій із Мегалополя* (201–120), звіт якого цитує Пліній (Nat. Hist. 6, 36, 199; 5, 1, 10). Експедиція пройшла вздовж узбережжя мимо р. Бамбот, до ріки гіпопотамів (Сенегал – *I. M.*) і м. Кабо Верде [4, с. 84].

Таким чином, уже з найдавніших часів Африка була включена в процес міжетнічних відносин. Численні експедиції здійснювали обстеження континенту з боку океану й борознили його глибинні райони сушею й по річках. Нерівність соціально-політичного розвитку прибулих народів і тубільців, складнощі рельєфно-кліматичних умов Африки й бажання прибульців задовольнитися переважно пограбуванням природи й місцевого населення спричинили ситуацію, коли значущі відкриття не були використані в наукових інтересах. На сьогодні ще є “білі плями” теми, зокрема внесок давніх римлян у дослідження континенту.

## Література

1. Аристотель. История животных. URL : <https://www.rulit.me/books/istoriya-zhivotnyh-read-384309>
2. Аристотель. Метеорологика. Кн. 1. URL : [https://www.argo-school.ru/biblioteka/aristotel/aristotel\\_meteorologika\\_kniga\\_i/](https://www.argo-school.ru/biblioteka/aristotel/aristotel_meteorologika_kniga_i/)
3. Афиней. Пир мудрецов. Кн. 2. URL : <http://simposium.ru/ru/node/870>
4. Африка: Встречи цивилизаций / под ред. В. Б. Мириманова. М. : Мысль, 1970. 416 с.
5. Геродот. История. – Кн. 2. URL : <https://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1269002000>
6. Геродот. История. Кн. 4. URL : <https://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1269004000>
7. Гомер. Илиада. Кн. 3. URL : <https://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1344000003>
8. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека. URL : <http://simposium.ru/ru/book/export/html/863>
9. Жизнеописание номарха Хуфхора // История Древнего Востока: тексты и документы / под ред. В. И. Кузицина. М., 2002. С. 10–12.
10. Кобищанов Ю. М. На заре цивилизации. Африка в древнейшем мире. URL : [space.profilib.net](http://space.profilib.net)
11. Магидович И. П., Магидович В. И. Очерки по истории географических открытий: в 5 т. М. : Просвещение, 1982. Т. 1. 286 с.
12. Плиний Старший. Естественная история. Кн. 2. URL : <https://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1327002000>
13. Плиний Старший. Естественная история. Кн. 6. URL : [http://annales.info/ant\\_lit/plinius/06.htm](http://annales.info/ant_lit/plinius/06.htm)
14. Путешествие Ганнона. URL : <https://web.archive.org>

15. Сказка о потерпевшем кораблекрушение URL: web.archive.org

16. Страбон. География. Кн. 17. URL : <https://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1260170000>

**Санкович Марія**

вчитель – методист

доктор філософії

Яблуніцького ліцею, Поляницької сільської ради

Надвірнянського району Івано-Франківської обл.

## ПРОЄКТНА ТЕХНОЛОГІЯ У ВИХОВАННІ ЛІДЕРА НА УРОКАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

**Анотація.** У статті проаналізовано можливості проєктної технології як ефективного педагогічного інструменту виховання лідерських якостей учнів на уроках громадянської освіти. Обґрунтовано значення людського виміру освіти у формуванні громадянських і соціальних компетентностей через активну участь учнів у проєктній діяльності. Доведено, що використання проєктів сприяє розвитку відповідальності, ініціативності та здатності до командної взаємодії як ключових ознак сучасного лідерства.

**Ключові слова:** людський вимір, проєкт, компетентності.

**Постановка проблеми.** Одним з головних завдань сучасної системи освіти є створення умов для розвитку і самовиявлення кожної особистості, формування покоління, здатного до активної творчої діяльності і розвитку цінностей громадянського суспільства. Виходячи з цього, освіта в Україні загалом й історична та громадянська галузь зокрема повинна утверджуватися і розвиватися на принципах гуманістичної спрямованості і демократичності, коли учень перестає бути лише об'єктом педагогічного впливу, а стає вільним і рівноправним суб'єктом освітнього процесу. Пріоритетним в сучасній системі шкільної освіти стає принцип компетентнісного навчання, реалізація якого створює необхідні умови для самореалізації учня як індивідуальності, творчої особистості. Основною ознакою такої освіти є здатність особистості орієнтуватися в житті, і гідно, професійно й грамотно діяти у сучасній соціокультурній ситуації. В основу полягає залучення учнів до технології проєктів з елементами пошукової діяльності. Проблема полягає в тому, щоб надати шкільній освіті і навчанню “людський вимір”, перетворити їх в процеси цілісної освіти особистості; створити освітнє середовище, яке забезпечувало б перетворення кожного шкільного предмету із джерела знань в засіб формування творчої особистості учня. Особливо це стосується історичної освіти. Річ у тім, що історія є галуззю наукового знання, що відображає сутність діяльності людства. Вивчення історії у школі дозволяє дітям познайомитись з соціальним досвідом у всіх сферах життя і дає необхідну інформацію, яка формує уявлення про розвиток людства в соціальній, економічній, політичній, культурній та інших сферах. Історична інформація не повинна розглядатись в цьому випадку як така, що пішла в минуле, вона повинна навчати учнів здобувати уроки і намагатися не повторювати помилок попередніх поколінь. Вивчення історії формує в учнів різні уміння: здатність розуміти сучасні події і причини їх виникнення, аналізувати історичні події, 4 документи, порівнювати різні історичні події і явища та знаходити зв'язок між ними і сучасністю; здатність оцінювати історичні події та історичні особистості. Але набуття таких компетентностей можливе лише за умови застосування ефективного методика навчання. У зв'язку з цим неабиякої актуальності сьогодні набуває проєктна методика у вивченні історії.

Актуальність і практична значущість вивчення методу проєктів сьогодні зумовлена власне його освітнім і соціальним потенціалом для формування різнобічної особистості учня, критично мислячого, свідомого і активного громадянина. Проте, попри все більшу увагу вчителів до необхідності застосування на практиці методу проєктів, комплексні дослідження, в яких би цілісно і водночас послідовно розкривалися питання історії становлення проєктної методики, її теоретичних принципів і наявного практичного досвіду застосування, відсутні, що також зумовлює актуальність теми кваліфікаційної роботи.

Новизна проблеми упровадження проєктної технології дослідження для активізації пізнавальної діяльності учнів полягає в особливості упровадження дидактичних принципів:

- ✓ принцип науковості - за основу, як правило, беруть модель і методологію дослідження, що розроблена і прийнята у сфері науки. Проте головна мета навчального дослідження з функціональної точки зору принципово відрізняється від такої як у науковій діяльності.
- ✓ принцип детермінізму - детермінізм виступає, перш за все, у формі причинності як сукупності обставин, які передують у часі якій – не будь даній події і викликають її. Тобто, має місце зв'язок явищ і процесів, коли одне явище, процес (причина) за певних умов породжує, виробляє інше явище, процес (наслідок).
- ✓ принцип системності - можна виділити три основних компоненти: формування загального уявлення про світ і місце в ньому людини; технологічний – упровадження прийомів, методів; особистісна орієнтація, спрямована на розвиток інтелектуального творчого потенціалу особистості<sup>1</sup>.
- ✓ принцип відповідності - технологія дослідження упроваджується з початкових етапів вивчення історії. Від простого до складного, враховуючи вікові та психологічні особливості.
- ✓ принцип наступності - кінцева мета - сформованість словесно - логічного мислення, на основі якого починається становлення теоретичного рефлексивного мислення, характерного для високого рівня розвитку інтелекту<sup>2</sup>.
- ✓ принцип формування і розвитку - навчання сприяє становленню світогляду і впливає на поведінку людини. Виховне значення мають і методи навчання як дослідження, зокрема, вони сприяють виробленню схильності до активної усвідомленої діяльності, наполегливості, працьовитості, ретельності, відповідальності тощо.
- ✓ принцип активності - різні системи освіти — авторитарна і демократична — по-різному трактують цей принцип. Учень на демократичному уроці є суб'єктом діяльності. Процес упровадження технології дослідження не дозволяє здобувачам освіти бути «пасивними».
- ✓ принцип додатковості - відтворення цілісності явища вимагає застосування в пізнанні взаємовиключних «додаткових» понять, якостей. В процесі навчання формуються і розвиваються додаткові вміння, навички необхідні для реалізації особистості, її конкурентоспроможності [17,с.143] .
- ✓ краєзнавчий принцип - передбачає уточнення, конкретизацію, розкриття та підтвердження наукових понять із всесвітньої, загальноукраїнської історії прикладами з навколишнього середовища. Основним завданням шкільного краєзнавства є всебічне вивчення рідного краю, збирання та узагальнення краєзнавчого матеріалу.
- ✓ принцип ефективності та результативності – при складанні і виконанні намічених цілей і завдань всі учасники навчального процесу мають прагнути досягнення результатів як індивідуального розвитку особистості так і колективної творчої праці на основі загальнокультурної і національної системи цінностей<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Концепція «Нова українська школа» від 27.10.2016.

<sup>2</sup> Петренко В. С. Методика позакласної роботи з історії / В. С. Петренко. К. : Рад. школа, 1973. 143 с.

<sup>3</sup> Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. 112 с.

**Практична значущість** – Однією з форм, що активно впроваджується вчителем історії в навчальний процес, є нетрадиційні уроки. Так називають уроки, що не вкладаються в рамки традиційної методики навчання, на яких учитель дотримується стандартної структури, методів і прийомів навчання. Нетрадиційний урок — це передусім творчість, самобутність і навіть мистецтво вчителя та учнів через призму самостійного дослідження. Такий урок може максимально стимулювати пізнавальну самостійність, творчу активність та ініціативу учнів, їх інтерес до навчання<sup>4</sup>. У своїй педагогічній діяльності я працюю над різними проектними технологіями. З 2013 року практикую роботу в науково – дослідницькій діяльності МАН. Здобувачі освіти які цікавляться пошуковою роботою вибирають тематику та займаються дослідженням. В переважній більшості це секції історії, філософії, правознавства та релігієзнавства. Маємо завжди призові місця на III етапі. В 2019 році було розроблено проектну технологію « Народжена в підпіллі», з історії родини Марійчин Ганни ( Мотрі) батьки якої воювали в лавах УПА це були Григорій Вацеба та Марія Бабінчук, а новонароджену доньку залишили на виховання зовсім чужій родині в с.Яблуниця. На згадку про себе залишили два листи « Лист батька» та «Лист матері». Ці листи Гануся( Мотря) Марійчин зберігає і до сьогоднішніх днів.

З початку російсько – української війни здобувачі освіти Яблуницького ліцею розпочали проектну технологію « Окопна свічка» та « Перемагаємо з піснею». Щодо окопної свічки організують роботу та роблять окопні свічки. Щоб мати кошти на парафін та бляшанки ходили в коляду та щедрівку. З метою популяризації української колядки, реалізовується окопна свічка. Взимку їх передають воїнам ЗСУ яким це потрібно. Саме сьогодні, коли в нашій країні йде війна, ми відчуваємо себе громадянами своєї держави. Дух народний прокинувся, окріп і потребує виходу не тільки на словах, а й на ділі.

Саме зараз Україні потрібні громадяни, які зможуть самостійно приймати нестандартні рішення, розв'язувати різноманітні проблеми; громадяни, у яких добре розвинене критичне мислення, які вміють творчо працювати.

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти і виховання в Україні є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Це може забезпечити система громадянської освіти, що має на меті підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства і формування її громадянської компетентності[21,с.327].

Під час навчання у загальноосвітній школі в учня має бути сформований певний рівень готовності до дорослого життя, певна сукупність характеристик, так би мовити, життєва компетентність, що має забезпечити молодій людині здатність орієнтуватись у сучасному суспільстві, швидко реагувати на запити часу, ефективно та успішно самореалізуватись за шкільними дверима.

Проектна методика на сьогодні є ефективною виховною технологією формування громадянських якостей, компетентностей, активної громадянської позиції учнівської молоді. Вона дозволяє забезпечити основну мету системи освіти – інтелектуальний і моральний розвиток особистості, формування критичного і творчого мислення, вміння працювати з інформацією.

Метод проєктів як освітня технологія є сукупністю навчально-пізнавальних прийомів, за допомогою яких учні набувають знання та навички в процесі планування та самостійного виконання певних практичних завдань з обов'язковою презентацією результатів. Проектна технологія ґрунтується на позиціях педагогіки прагматизму, що дозволяє реалізувати

<sup>4</sup> Пометун О. Методика навчання історії в школі : [посібник] / Пометун Олена Іванівна, Фрейман Григорій Ошерович. К. : Генеза, 2009. 327 с.

принцип “навчання за допомогою діяльності”, де діяльність розглядається як творча й активна робота учня.

Проектна діяльність є одним з ефективних методів громадянського виховання учнівської молоді. Її перевагами є те, що учні навчаються і діють у мікросоціальному середовищі, отримують практичні навички, мають можливість перевірити теоретичні надбання на практиці. Така діяльність здійснюється як у процесі навчання, так і в спеціально організованій позакласній та позашкільній роботі учнівської молоді. Це, насамперед, колективна діяльність учнів, які об'єднуються у групи і вирішують завдання відповідно до цілей та мети проекту. Досить важливо, щоб це об'єднання відбувалося за спільністю інтересів. Необхідною умовою досягнення мети проекту є добровільна участь учнів у проектній діяльності. Саме принцип добровільності, ґрунтований на мотиваційних імпульсах конкретної особистості учня, дозволить ефективно використати творчий та інтелектуальний потенціал кожного члена команди, що бере участь у реалізації проекту. Група загалом має нести відповідальність за досягнення спільних цілей, а кожен учасник відповідати за свою частину роботи. Завдання в групі виконується в такий спосіб, щоб було можливо врахувати і оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи зокрема [10, с.112].

Окрім того, процес успішної реалізації проекту у позакласній виховній роботі передбачає об'єднання спільних зусиль учнів, батьків, вчителів, шкільної адміністрації, органів місцевого самоврядування, урядових структур, засобів масової інформації, спрямованих на вирішення важливих для громади проблем. У процесі проектної діяльності учні потребують компетентної допомоги від суб'єктів соціальної взаємодії, яка полягає у тому, щоб надати школярам необхідну пораду та різнобічну інформацію щодо шляхів вирішення певної проблеми, поділитись досвідом, сприяти налагодженню контактів зі спеціалістами тощо. Проте виконання основної роботи у вирішенні проблеми залишається за учнями.

Для ефективної реалізації проектної технології необхідно проводити відповідну підготовку як вчителів, так і учнів. Попередня підготовка учнів відіграє важливу роль у реалізації конкретного проекту. Особливо це спостерігається в учнів які займаються науково – дослідницькою роботою в МАН. Початковий етап роботи має на меті набуття певних знань та вмінь. Саме тому організація проектної діяльності передбачає проведення навчальних занять-тренінгів. З цією метою вчителям необхідно організувати ряд заходів: провести навчальні заняття, ділові ігри, бесіди тощо [11, с.20].

Метою цих занять є формування в учнів вміння визначати проблеми, які хвилюють громаду і вирішення яких є актуальним для громади; формування навичок роботи з різними джерелами інформації; ознайомлення з типами інформаційних потоків для виокремлення важливих постачальників необхідної інформації з конкретної проблеми дослідження; розвиток уміння систематизувати, узагальнювати, класифікувати та критично осмислювати здобуту інформацію щодо обраної проблеми, створювати реферативні, оглядові та аналітичні документи, писати офіційні листи, звернення, проводити телефонні перемовини, набувати досвіду організації ділових зустрічей тощо. На підготовчому етапі учасники проекту ознайомлюються з технологією проведення опитування, анкетування та аналізом отриманих результатів, з основними правилами ділового етикету, зі структурами органів місцевої влади тощо.

На цих заняттях учні навчаються планувати власну діяльність та прогнозувати її результати. Важливого значення у процесі проектної діяльності має підготовка учнів до презентації результатів проекту, тобто вміння виділяти найголовніше в своїй роботі, відбирати найважливіші матеріали для публічного представлення, чітко і лаконічно висловлюватись. Отже, продуктивна реалізація проекту значною мірою забезпечується попередньою підготовкою учнів, набуття ними необхідних знань і вмінь [25, с.80].

Ознайомлюючись з проектною діяльністю у позакласній виховній роботі, насамперед,

виділяємо основні етапи її реалізації – початковий, основний, заключний. На початковому етапі учні вибирають проблему; планують свою діяльність; прогнозують її результати; розподіляють обов'язки. Основний етап проектної діяльності передбачає: системне дослідження проблеми; збір та опрацювання інформації; співпрацю з громадськістю; вирішення проблеми. Заключним етапом є підготовка учнів до презентації проекту; аналіз роботи над проектом; підведення підсумків; представлення результатів своєї діяльності перед аудиторією; оцінка проектної діяльності.

Під час вибору проблеми необхідно враховувати певні чинники: її актуальність для місцевої громади; перспективність вирішення проблеми; реальність і законність процесу вирішення проблеми. Етап обговорення та вибору проблеми дослідження є досить відповідальним, адже його результати впливають на подальшу реалізацію проекту. Важливо акцентувати на тому, що вибір проблеми має здійснюватися безпосередньо учнями та підтримуватись більшістю учасників проекту.

Щоб з'ясувати найактуальніші проблеми місцевої громади, учням доцільно провести соціологічні опитування серед жителів певного району, мікрорайону, конкретної громади, обговорити актуальність проблем зі своїми батьками, рідними, знайомими.

З метою отримання додаткової інформації з конкретної проблеми учні мають звертатись до різних джерел: інтернету, регіональних та місцевих газет, радіо, телебачення тощо. У процесі пошуку необхідної інформації для успішної реалізації проекту школярі можуть активно залучати суб'єктів соціального впливу та взаємодії (батьків, вчителів, представників органів місцевої влади, громадських організацій, бібліотек, засобів масової інформації тощо). Це надасть змогу школярам не тільки здобути необхідні знання, але й згуртувати колектив для подальшої роботи над проектом, спрямованого на вирішення важливих для громади проблем.

Необхідно зазначити, що критично аналізуючи зібраний матеріал, учасники робочої групи мають змогу визначити різноманітні підходи до вирішення проблеми та обрати оптимальну програму дій. Обрані заходи мають бути, насамперед, законними та узгодженими із відповідними державними структурами, уповноваженими щодо вирішення певної проблеми. Найбільш оптимальним було б вирішення проблеми, яке передбачало поєднання діяльності учнів з владними і комерційними структурами, фондами, громадськими організаціями, засобами масової інформації та ін. Окрім того, школярі можуть вдаватися до організації відповідних заходів: публікації своїх пропозицій у засобах масової інформації; виступи по радіо та телебаченню; написання листів-звернень до громади, місцевих органів законодавчої та виконавчої влади, громадських організацій, фондів тощо.

Обов'язковою умовою участі у проектній діяльності є презентація результатів проекту перед громадськістю. Це може бути участь у конкурсі проектів у своїй школі, мікрорайоні, місті, області. Презентацію проекту можна провести також перед учнівським колективом школи, громадою певного мікрорайону, державними чи іншими структурами (батьківські збори, робоча нарада представників місцевої влади, сесія народних депутатів тощо). Головним об'єктом оцінювання в проектній діяльності має бути діяльність учнів, набуті ними уміння, навички та знання[16,с.20].

Необхідно враховувати, що проектна діяльність передбачає інтеграцію та безпосереднє застосування знань та вмінь, спрямованих на набуття досвіду громадянської діяльності і соціальної взаємодії, що має важливе значення для формування активної громадянської позиції учнівської молоді. Проектна технологія сприяє навчанню демократичного громадянства через залучення учнівської молоді до активної суспільної діяльності, де вони мають змогу здобути досвід прийняття рішень щодо вирішення проблем конкретної громади. Досліджуючи проблеми громади, учні вчаться розуміти складність і взаємозалежність соціальних проблем, набувають навички толерантного ставлення до поглядів і позицій інших людей.

Отже, проектна технологія, насамперед, дозволяє зосередитись на розвиткові особистості учня, на його здатностях до самовизначення та самовдосконалення, на процесі формування у нього громадянських якостей, компетентностей та активної громадянської позиції. Проектна технологія допоможе школярам усвідомити себе повноцінними і рівноправними членами громади, відчути свій зв'язок з суспільством, що надасть їм змогу досягнути успіху в житті та брати активну участь у вирішенні соціальних проблем своєї громади.

Серед багатьох сучасних педагогічних технологій, які використовуються вчителями на уроках історії, однією з найефективніших є проектна, яка створює сприятливі умови для самореалізації особистості, дає поштовх для індивідуального та колективного пошуку, стимулює розвиток інтелектуального й творчого потенціалу учнів, розвиває відповідальність, необхідні психологічні якості, формує соціальні вміння та сприяє набуттю навчального і життєвого досвіду. Інтерес педагогів до її використання має досить тривалу історію і підтверджується практикою застосування. Метод проекту – це метод пошуку, тобто така організація навчання, при якій учні набувають знань в процесі планування та використання практичних завдань-проектів. Проект дає можливість тісно пов'язувати теорію з практикою. Цей метод спонукає учнів самостійно пройти всі етапи дослідження обраної теми, формує навички пошукової, аналітичної, творчої діяльності. І це дуже важливо, адже, як показала практика, учні, особливо рано перестають думати, самостійно розмірковувати в основному через те, що їм простіше запитати вчителя, ніж шукати відповідь самим і думати над проблемою. Завдяки такому методу навчання забезпечується комфортне психологічне самопочуття тих, хто навчає, й тих, хто навчається, а також зниження конфліктних ситуацій на уроках. За таких умов створюються сприятливі передумови для підвищення рівня загальнокультурної підготовки 86 учнів, розвитку їхнього творчого потенціалу, який потім переноситься у доросле життя і знаходить своє успішне застосування. Принципова відмінність проектної технології полягає перш за все в тому, що головною фігурою, що діє на уроці, стає учень. Вчитель в цій ситуації перетворюється на активного помічника або консультанта, головна функція якого – організація і стимулювання процесу засвоєння історичних знань. Ефективність результату такого навчання у великій мірі залежить від правильного визначення потенціалу учнівського колективу, розуміння специфіки відносин усередині нього, вікових особливостей учнів. Окрім того, методичні умови застосування проектної технології навчання історії передбачають підготовленість учителя історії до організації проектування, актуальність і значущість для учнів проблеми, що розв'язується під час проектної діяльності, проведення вчителем розподілу ролей між учасниками проекту, дотримання ними чіткої структурованості змістовної частини проекту, застосування дослідницьких методів під час роботи над проектом, заохочення вчителем активного використання активних і творчих методів роботи з інформацією. З'ясовано, що проекти, виконані у межах навчального процесу на уроках історії можна класифікувати за декількома ознаками: за типом продукту – на дослідницькі, творчі, інформаційні, технологічні, практикоорієнтовані; за тривалістю виконання – на короткострокові, середньострокові та довгострокові. Залежно від кількості учасників проекти поділяються на індивідуальні та групові. Проектна методика може використовуватися вчителями як безпосередньо на уроках, так і під час позаурочної роботи. Отже, технологією проектного навчання історії є організація навчання історії, за якою учні набувають знання, уміння, ставлення та досвід (компетентності) у процесі планування й виконання завдань, спрямованих на створення і презентацію учнем власного проекту. 87 Реалізація методу проектів на практиці передбачає зміну викладання матеріалу на уроках історії. Вчитель не просто передає готові знання учням, а стає організатором пізнавальної діяльності майбутніх дослідників. Цей метод у сучасних умовах засвідчує, що з його використанням ефективність процесу навчання та виховання збільшується.

Він дає змогу реалізувати низку найважливіших теоретичних положень, відкриває нові можливості у програмуванні освітнього процесу в школі. Варто пам'ятати, що пріоритет сьогодні повинен належати формуванню особи, здатної до незалежного самостійного мислення і орієнтованої на самостійне і зважене ухвалення рішень. За цією метою – майбутнє і проектна методика повинна допомогти її досягненню.

### **Література**

1. Закон України «Про освіту».
2. Проект Закону України «Про освіту» № 3491 – д від 04. 04 . 2016
3. Закон України «Про загальну середню освіту.»
4. Концепція «Нова українська школа» від 27.10.2016.
5. Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» від 18. 12. 2006
6. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України : від 25.06.2013 р., № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>.
7. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти.
8. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти.: Монографія: Донецьк: Юго-Восток, 2005.
9. Гончарова – Горянська М. соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів// Рідна школа. 2004. №7
10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. К.: “К.І.С.”, 2004. 112 с.
11. Пометун О.І. Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. К: Генеза, 2006.
12. Пометун О.І. Розвиток, компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири сучасної школи.
13. Сохань Л.В. Єрмаков І.Г., Несен Г.М. Життєва компетентність особистості: науково – методичний посібник К.:Богдана,2003.
14. Електронний ресурс [doba.lviv.ua](http://doba.lviv.ua).
15. Мирошниченко В. О. Організація проектної діяльності учнів на уроках історії в 10-му класі / В. О. Мирошниченко / за заг. ред. К. О. Баханова. Х. : Основа, 2009. 157 с.
16. Моцак С. І. Методичні основи організації позаурочної роботи з історії в профільних класах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Моцак Світлана Іванівна; Ін-т педагогіки НАПН України. К., 2011.
17. Петренко В. С. Методика позакласної роботи з історії / В. С. Петренко. К. : Рад. школа, 1973. 143 с.
18. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: [учебник для студ. вузов, обуч. по пед. спец.]: в 2 кн. / И. П. Подласый. М. : Владос, 1999. — Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 1999. 576 с.
19. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. К. : Б. в., 2007. — 144 с.
20. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. К. : Генеза, 2006. 328 с.
21. Пометун О. Методика навчання історії в школі : [посібник] / Пометун Олена Іванівна, Фрейман Григорій Ошеревич. К. : Генеза, 2009. 327 с.
22. Родин А. Ф. Внеклассная работа по истории / А. Ф. Родин. М. : Из-во АПН РСФСР, 1956. 189 с.
23. Галегова О. В. Виховуємо юного дослідника / Галегова О. В., Нікітіна І. П., Шеліхова В. В. Х. : Країна мрій™, 2007. — 240 с.
24. Голобородько В. В. Наукова робота учнів / В. В. Голобородько, В. М. Гнедашев // Програма організації науково-дослідницької діяльності учнів. Х.: Основа, 2005. 208 с.

25. Микитюк О. М. Наукові дослідження школярів: навч. — метод. посіб. / Микитюк О. М., Соловійов В. О., Васильєва С. О. ; під ред. І. Ф. Прокопенка. Х. : Скорпіон; ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2003. 80 с.
26. Мудрість учіння. Кроки до успіху / Г. С. Сазоненко. К. : Магістр-S, 1999. 104 с.
27. Основні вимоги до написання, оформлення та представлення учнівських науково-дослідницьких робіт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://man.gov.ua/ua/activities/competition\\_protection/year-2012/basic-requirements](http://man.gov.ua/ua/activities/competition_protection/year-2012/basic-requirements)
28. Поліхун Н. І. Як стати дослідником : посібник для учнів / Поліхун Н. І. К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2010. 226 с.

**Сапович І.Д.**  
студент 5 курсу  
спеціальності 032 Історія та археологія  
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова  
**Науковий керівник:**  
к.і.н., старший викладач **Маринченко Г.М.**

## **ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ**

***Анотація.** У статті проаналізовано основні тенденції розвитку та характерні особливості сучасної української міської геральдики в контексті історичної традиції та новітніх суспільно-культурних змін. Розкрито процеси оновлення міських гербів, їхню символіку та семантичне наповнення з урахуванням локальної ідентичності, історичної пам'яті й норм геральдичної науки. Зроблено висновок про зростання ролі міської геральдики як важливого чинника формування культурного простору та символічної репрезентації українських міст.*

***Ключові слова:** міська геральдика, символіка, локальна ідентичність, історична пам'ять, українські міста.*

Питання української ідентичності та історичної цілісності на сучасному етапі стоїть дуже гостро. В дискусіях з цього приводу опоненти часто звертаються до історичних джерел для підтвердження власної думки. Одним з яскравих прикладів підтвердження української ідентичності є використання певної символіки, емблем чи гербів.

Досить цікавим серед науковців є питання саме територіальної геральдики, зокрема геральдики українських міст. Як відомо, першим українським містом, яке отримало свій офіційний герб, є Київ. Його герб із зображенням архангела Михаїла був затверджений ще у XVI ст. Далі був герб Львова (XV ст.), Чернігова (XIX ст.).

Основною тенденцією сучасної української міської геральдики є відродження та використання історичних традицій, що почалося з 1990-х років. Герби часто базуються на давніх земельних гербах, що підкреслює історичну спадщину та культурні традиції. Використання корон і прикрас також є важливою особливістю, яка вказує на різноманітність та символізм у міських гербах. Процес формування нових знаків включає як традиційні, так і сучасні підходи, що сприяє розвитку унікальної геральдичної спадщини України.

Після 1990 р. в українській міській геральдиці відбулися значущі зміни, пов'язані з здобуттям незалежності та переосмисленням історичної спадщини. Основні з них:

***Відродження історичних традицій** — багато гербів повернулися до своїх історичних зразків або були створені на їх основі, що символізує відродження національної ідентичності.*

***Реалізація нових гербів** — деякі міста отримали або оновили свої герби, що краще відображають сучасну міську ідентичність, культуру та історію.*

***Уніфікація та стандартизація** — активніше застосовують державні та геральдичні норми, що сприяє уніфікації стилю та оформлення.*

***Застосування сучасних художніх засобів** — використання сучасних технологій дизайну, що дозволяє створювати більш виразні та стильові герби.*

*Піднесення культурно-історичних символів* — відповідно до нових ідей незалежної України, у гербах з'являються символи, що відображають різні аспекти української історії, культури та природи.

На українських міських гербах найчастіше зустрічаються такі символи: *герби з тваринами* (леви, орли, вовки, півні, що символізують мужність, владу, силу і захист); *символи природи* (дубові або ясеневі гілки, квіти, вода, що підкреслюють природний характер регіону); *знакові архітектурні об'єкти* (фортеці, церкви, мости, що відображають історію та архітектуру міста); *козацькі зірки та соколи* (символи свободи, героїзму і зв'язку з козацькою традицією); *символи влади і пам'яті* (корони, щити, мечі, що підкреслюють статус і оборонний характер міста).

Ці символи формують унікальний образ кожного міста і підкреслюють його історичний, культурний і природний спосіб життя.

Однак, на сьогодні в Україні не існує єдиного централізованого органу, який би координував територіальну та муніципальну геральдику. Лише при деяких обласних радах створено комісії з питань геральдики. Зокрема, Миколаївська область (Рада з питань геральдики), Кіровоградська область (Геральдична комісія). В багатьох обласних радах питання геральдики розглядаються в рамках постійних комісій з питань культури, освіти, молоді, спорту тощо.

Позитивний досвід має Миколаївська область щодо популяризації важливості питань територіальної геральдики. Зокрема за останній час відбулося кілька важливих подій.

17 грудня 2024 р. в Миколаївській обласній науковій бібліотеці за участі авторів І. Янушкевич, В. Дробний, Р. Кочкуров відбулася презентація каталогу-довідника «Символіка Миколаївського району»

06 лютого 2025 р. Розпорядженням голови обласної ради створено Раду з питань геральдики при голові Миколаївської обласної ради восьмого скликання (голова Андрєєв Д.М.). За час функціонування ради затверджено «План заходів для впорядкування державної, муніципальної і територіальної символіки Миколаївської області» та «Методичні рекомендації з питань місцевої символіки».

Історичні герби сильно впливають на сучасні міські герби України, зберігаючи традиційний символізм та історичну спадщину. Вони слугують основою для нових зображень або відновлюють історичний вигляд герба, що закріплено рішеннями геральдичних комісій або місцевими рішеннями. Це допомагає зберегти чинну й унікальну ідентичність міста, підкреслює його історичний розвиток і культурні традиції. Повторне використання історичних елементів сприяє відродженню національної геральдичної свідомості та зміцненню міської саторіальної пам'яті.

## Література

1. *Герби міст України*/ А. Гречило, І. Сварник, Ю. Савчук (XIV - 1 пол. XX ст.). К.: Брама, 2001. 400 с.
2. Іщенко Я.О. Сучасний стан муніципальної геральдики в Україні. *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 125-136.
3. Маринченко Г.М. Сучасний стан територіальної геральдики України. *Історико-культурна спадщина України: регіональні особливості та загальнонаціональний контекст*: Матеріали Всеукраїнській науково-практичній краєзнавчій конференції (м. Звягель, Україна, 16 травня 2025 р.). Звягель, 2025.
4. Маринченко Г.М. Сучасний стан геральдичної науки України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 2 (40). С. 123-126.

Старєва Анна  
канд. пед. н., доцент,  
директор МІРЛ Університету «Україна»,  
м. Миколаїв, Україна

## РОЛЬ ВИКЛАДАЧА ЯК НАСТАВНИКА У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ

*У статті розглядається роль викладача як наставника в контексті формування світогляду здобувачів ЗВО у рамках дисципліни «Україна в контексті світового розвитку». Дослідження аналізує ефективність інтеграції філософських, політичних, правових, історичних, екологічних, соціологічних, культурологічних та етичних знань у процес підготовки фахівців, що забезпечує формування як загальних, так і професійних компетентностей. Оцінено результати діагностування студентів на вході та виході, зокрема зміни у рівнях усвідомлення ролі України у світовому розвитку, критичного мислення, національної ідентичності, громадянської активності та впливу викладача. Отримані дані підтверджують позитивний вплив світоглядної діяльності викладача на формування відповідальних і свідомих громадян, готових до активної участі в суспільному житті.*

**Ключові слова:** викладач як наставник, світоглядна освіта, Україна в контексті світового розвитку, критичне мислення, національна ідентичність, громадянська активність, освітні компетентності, діагностування, вища освіта, формування світогляду.

У сучасних умовах суспільно-політичних, економічних та культурних трансформацій особливої ваги набуває світоглядний освітній компонент у програмах підготовки фахового молодшого бакалавра та бакалавра в закладах вищої освіти. Актуальність даної проблематики зумовлена низкою чинників: триваючою війною росії проти України, необхідністю формування національної ідентичності, інтенсивними процесами глобалізації та євроінтеграції, стрімким розвитком цифрових технологій і штучного інтелекту, а також переосмисленням системи цінностей у нових суспільних реаліях.

У цих умовах сучасна вища освіта має виходити за межі суто фахової підготовки – вона покликана сприяти формуванню світоглядної стійкості, критичного мислення, здатності до саморефлексії та соціальної відповідальності молодого покоління. Саме викладач, виступаючи не лише як джерело знань, а й як наставник, відіграє ключову роль у цьому процесі – він формує атмосферу довіри, задає орієнтири, мотивує до пізнання та сприяє становленню особистості майбутнього фахівця.

У наукових дослідженнях світоглядний компонент розглядається як комплекс знань, переконань, уявлень, норм і цінностей, які формуються в процесі цілеспрямованого навчання та виховання, сприяючи розвитку відповідальної, свідомої та морально зрілої особистості [3]. Українські науковці – зокрема В. Андрущенко [3], Г. Васянович [5], С. Гончаренко [9], І. Зязюн [10], В. Кремень [13], О. Савченко [23], П. Таланчук [25], О. Топузов [27] – наголошують на важливості посилення світоглядного і громадянського виміру вищої освіти, особливо в умовах глибоких суспільно-політичних трансформацій та глобальних викликів.

Сучасна освітня парадигма ґрунтується на особистісно орієнтованому підході [24], де викладач не лише передає знання, а й виступає наставником, який активно впливає на формування ціннісних орієнтацій та життєвих установок студентів. У контексті війни росії

проти України особливої актуальності набуває формування національної ідентичності, патріотизму, світоглядної стійкості й здатності до морального вибору. Заклад вищої освіти як суспільний інститут несе відповідальність за формування нової генерації фахівців, які не лише адаптуються до змін, а й здатні брати активну участь у творенні соціальних змін. Саме викладач як наставник відіграє ключову роль у цьому процесі, спрямовуючи студентів на усвідомлене прийняття суспільної дійсності та активну громадянську позицію.

У контексті реформування національної системи вищої освіти особливої значущості набувають ідеї, викладені Президентом НАПН України В. Г. Кременем, де вчений підкреслює, що сучасна філософія освіти повинна розглядатися як багатофункціональна система, яка інтегрує інтелектуальний і духовний розвиток особистості з ціннісними орієнтирами, притаманними українському суспільству [13]. Центральним елементом такої системи виступає людиноцентризм, що визначає напрям освітньої взаємодії – від особистості до суспільства – через формування цілісного, мислячого й морально свідомого громадянина.

У цьому контексті роль викладача як наставника стає ключовою, адже саме він є провідником ціннісних смислів і морально-етичних ідей у процесі формування світоглядної позиції студентів. Наставницька функція педагога полягає не лише в передаванні знань, а й у підтримці особистісного зростання, розвитку критичного мислення, формуванні етичної чутливості, усвідомлення відповідальності перед суспільством та державою.

Актуальність посилення світоглядного компоненту вищої освіти зумовлюється не тільки глобальними трансформаційними процесами, а й гострими внутрішніми викликами: війною росії проти України, потребою в утвердженні національної ідентичності, загрозами інформаційній безпеці, технологічними змінами та необхідністю збереження культурної суб'єктності й державного суверенітету. У таких умовах освіта не повинна бути нейтральною – вона має сприяти формуванню стійкого, усвідомленого та відповідального світогляду майбутніх фахівців.

Сучасні дослідження підкреслюють, що змістові лінії світоглядної підготовки мають бути інтегрованими в освітню стратегію й охоплювати низку ключових напрямів:

- *філософсько-світоглядний* (розвиток системного й рефлексивного мислення, розуміння сенсу буття);
- *громадянсько-патріотичний* (формування національної свідомості, активної громадянської позиції);
- *цифрово-інформаційний* (медіаграмотність, критичне мислення, оцінка інформаційних ризиків);
- *історико-культурний* (повага до історії, мови, традицій);
- *екологічно-світоглядний* (усвідомлення глобальних екологічних викликів та принципів сталого розвитку).

Викладач як наставник відіграє визначальну роль у впровадженні цих напрямів, адже саме він допомагає студентам осмислити ці лінії крізь призму власного досвіду, цінностей і дій.

Провідні українські науковці в галузі освіти, зокрема Н. Ничкало [19], О. Овчарук [20], О. Пометун [22], акцентують увагу на важливості впровадження змістових ліній світоглядного компоненту в освітній процес як інструменту формування не лише професійних, а й життєвих компетентностей. Такий підхід повністю узгоджується з принципами Нової української школи, Стратегії розвитку вищої освіти України, Цілей сталого розвитку ООН і Рамки європейських кваліфікацій, що ставлять на перший план розвиток відповідального громадянина, здатного діяти ефективно в умовах глобалізованого світу.

Особливої уваги заслуговує практика закладів вищої освіти, таких як Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», де активно впроваджується концепція інтегрованого викладання дисциплін світоглядного спрямування з урахуванням як

національної специфіки, так і глобальних процесів. Однією з ключових освітніх дисциплін, що сприяє формуванню широкого світогляду здобувачів освіти, є *«Україна в контексті світового розвитку»*. Вона слугує платформою для осмислення місця України у світовій історії, культурі, геополітиці та соціально-економічному просторі, стимулює студентів до критичного аналізу сучасних глобальних викликів і національних пріоритетів.

У межах вивчення цієї дисципліни викладач як наставник відіграє роль модератора діалогу між локальним і глобальним – він допомагає студентам не лише засвоїти фактологічний матеріал, а й сформуванню вміння співвідносити український досвід з універсальними цінностями, бачити перспективи національного розвитку у світовому контексті. Через міждисциплінарний підхід викладач сприяє розвитку рефлексивного мислення, здатності до осмисленого вибору, формування особистісної позиції щодо питань державності, демократії, миру, прав людини, соціальної справедливості та сталого розвитку.

Таким чином, впровадження дисципліни *«Україна в контексті світового розвитку»* у навчальні програми не лише збагачує світогляд здобувачів ЗВО, а й підсилює виховну функцію викладача, перетворюючи його на провідника ціннісного, гуманістичного й патріотичного змісту освіти.

Практична діяльність у ЗВО *«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»* дозволяє стверджувати, що саме завдяки інтегративній дисципліні навчальних планів фахових молодших бакалаврів та бакалаврів *«Україна в контексті світового розвитку»* створюються умови для формування в здобувачів цілісного уявлення про місце нашої держави у світовому політичному, соціальному, культурному та економічному просторі. Ця дисципліна не лише забезпечує міждисциплінарну інтеграцію знань, а й сприяє розвитку філософсько-світоглядних, історико-культурних, правових, громадянських, екологічних та етичних орієнтирів, які є необхідними для гармонійного поєднання національної ідентичності з глобальною відповідальністю. Вивчення курсу стимулює здатність до критичного осмислення глобальних процесів, переосмислення національного досвіду в контексті світової історії та сучасних викликів, а також сприяє формуванню системного бачення проблем сталого розвитку, соціальної справедливості, міжкультурного діалогу та демократичних цінностей.

Особливе місце в цьому процесі посідає викладач, який виступає не лише носієм знань, а й наставником, здатним транслювати цінності, надихати на глибоке осмислення суспільних явищ, розвивати здатність до критичного мислення та рефлексії. Саме через особистий приклад, діалогічність навчання та актуалізацію життєвих смислів викладач допомагає студентам побачити взаємозв'язки між національними викликами та глобальними процесами.

Крім того, через викладання такої дисципліни реалізується важлива соціокультурна функція вищої освіти – формування в молоді стійкої національної ідентичності, патріотизму, розуміння історичної спадкоємності й перспектив державного розвитку. Водночас акцент на глобальному контексті дає можливість студентам мислити ширше, інтегруватися у світовий освітній та культурний простір, залишаючись при цьому носіями власної ціннісної традиції.

Таким чином, дисципліна *«Україна в контексті світового розвитку»* не лише є джерелом знань про місце країни у глобальних процесах, а й виступає потужним інструментом наставницької взаємодії між викладачем і студентом — взаємодії, що формує освічену, моральну й активну особистість, готову до відповідального життя в умовах сучасного світу.

Проведене дослідження дає підстави виокремити низку ключових функцій викладача, які мають вирішальне значення для ефективного формування світоглядних орієнтирів здобувачів освіти в межах вивчення зазначеної дисципліни:

1. **Світоглядно-формувальна функція.** Викладач виступає носієм і транслятором цінностей, через які студенти осмислюють місце України в глобальному світі, засвоюють філософські, етичні та ідеологічні засади державності, громадянськості, культурної спадкоємності.

2. **Інтегративна функція.** Полягає у поєднанні знань із різних галузей – філософії, історії, соціології, політології, права, екології – для формування цілісного бачення сучасних суспільно-політичних та цивілізаційних процесів.

3. **Наставницько-виховна функція.** Реалізується через особистісну взаємодію викладача зі студентами, спрямовану на розвиток моральної чутливості, патріотизму, толерантності, поваги до прав людини, а також усвідомлення цінностей сталого розвитку.

4. **Мотиваційно-змістова функція.** Викладач не лише подає зміст дисципліни, а й активно мотивує студентів до самоосвіти, рефлексії, участі в обговореннях, що сприяє глибшому розумінню складних тем (війна, глобалізація, національна ідентичність тощо).

5. **Комунікативна функція.** Передбачає організацію відкритого освітнього діалогу, в межах якого формується здатність студентів до аргументованого висловлення думок, ведення дискусій, порівняльного аналізу міжнародних і національних подій.

6. **Критико-аналітична функція.** Спрямована на розвиток у студентів умінь критично мислити, аналізувати історичні джерела, медіаінформацію, політичні процеси – що особливо актуально в умовах інформаційних маніпуляцій і гібридних загроз.

7. **Проектувальна функція.** Полягає в тому, що викладач спрямовує студентів на застосування набутих знань у практичних, дослідницьких або суспільних ініціативах – від участі в студентських дебатах до реалізації громадянських проєктів.

У рамках дослідження впливу світоглядної діяльності викладача на формування світоглядних орієнтацій студентів було проведено діагностичне опитування до та після вивчення дисципліни «Україна в контексті світового розвитку» серед. Здійснене опитування та анкетування 366 здобувачів освіти ОС «фаховий молодший бакалавр» та «бакалавр». Результати діагностування (Таблиця 1.) на вході та виході дозволяють оцінити ефективність впливу дисципліни на рівень світоглядної та громадянської підготовки студентів. Отримано такі результати:

**1. Рівень усвідомлення ролі України у світовому розвитку.** На вході дослідження лише 21% студентів (77 осіб) мали високий рівень усвідомлення ролі України на світовій арені, тоді як після проходження дисципліни цей показник зріс до 42% (154 особи), що свідчить про значний позитивний вплив освітнього процесу.

**2. Сформованість критичного мислення.** Рівень критичного мислення серед студентів на початку дослідження був низьким: лише 17% (62 особи) демонстрували високий рівень критичного мислення. Після вивчення дисципліни цей показник збільшився до 38% (139 осіб), що свідчить про позитивну динаміку розвитку аналітичних навичок студентів.

**3. Формування національної ідентичності.** На початку дослідження 44% студентів (161 особа) чітко усвідомлювали свою національну ідентичність, в той час як після вивчення дисципліни цей показник підвищився до 67% (245 осіб), що вказує на успішне формування почуття національної приналежності та гордості за свою країну.

**4. Вплив викладача як наставника.** Виявилось, що лише 29% студентів (106 осіб) відзначали значний вплив викладача як наставника на їхній світогляд, на початку дослідження. Після вивчення дисципліни цей показник зріс до 58% (212 осіб), що підтверджує значну роль викладача у формуванні світоглядних цінностей у студентів.

**5. Готовність до громадянської активності.** На вході 33% студентів (121 особа) брали участь у громадських ініціативах та діяльності, пов'язаній з громадянським обов'язком. Після проходження дисципліни цей показник зріс до 61% (223 особи), що вказує на зростання громадянської активності серед студентів під впливом викладання дисципліни.

Таблиця 1. Порівняльний аналіз результатів діагностування на вході та виході дослідження

Показник / Критерій	На вході (%) / (осіб)	На виході (%) / (осіб)	Динаміка (±)
Рівень усвідомлення ролі України у світі	Високий – 21% (77 осіб)	Високий – 42% (154 осіб)	1% +2
Критичне мислення	Високий – 17% (62 особи)	Високий – 38% (139 осіб)	1% +2
Національна ідентичність	Чітко усвідомлювали – 44% (161 особа)	Чітко усвідомлюють – 67% (245 осіб)	3% +2
Наставницький вплив викладача	Відзначили – 29% (106 осіб)	Відзначили – 58% (212 осіб)	9% +2
Громадянська активність	Участь у ініціативах – 33% (121 особа)	Участь у ініціативах – 61% (223 особи)	8% +2

Аналіз результатів діагностування на вході та виході дослідження підтверджує високий ефект світоглядної діяльності викладача при викладанні дисципліни «Україна в контексті світового розвитку». Показники, такі як усвідомлення ролі України у світовому розвитку, критичне мислення, національна ідентичність, вплив викладача як наставника, а також готовність до громадянської активності, зазнали суттєвих змін, що підтверджує важливість цієї дисципліни в контексті формування світоглядної стійкості та громадянської свідомості студентів.

Зроблені висновки також свідчать про необхідність подальшого розвитку інтегрованих освітніх підходів, що дозволяють ефективно поєднувати національні та глобальні освітні цінності для формування гармонійно розвинутих особистостей, здатних до критичного осмислення сучасних викликів.

## Література

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. К.: Либідь, 1998. 560 с.
2. Андрушук І. В. Методика виховної роботи: навч. Посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2014. 320 с.
3. Андрущенко В. Інтеграція цінностей: педагогічний досвід Європи. Стаття перша. Велика Хартія Університетів. Вища освіта України. 2013. № 1 (48). С. 5–10.
4. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 2. Чернівці: Букрек, 2015. 640 с.
5. Васянович Г. П., Онищенко В. Д. Неологія особистості: навчальний посібник для студентів і викладачів. Львів: «Сполом», 2007. 217 с. (Р. 5, Р. 6).
6. Вітвицька С. С. Ціннісні орієнтації та життєва позиція сучасної студентської молоді. *Нові технології навчання: збірник наукових праць*. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Вип. 92. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. С. 46-52.
7. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посіб. За ред. В.Г.Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. Т.: Навчальна книга. Богдан, 2004. 384 с.
8. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи: підручник. К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.
9. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Вид. 2-ге, доповн. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
10. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. 2005. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/853/1/05ziasno.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).
11. Естетичні та етичні чинники розвитку професійного досвіду викладачів вищих педагогічних навчальних закладів : бібліогр. покажч. / [упоряд. Штома Л.Н., наук. ред. Ничкало Н.Г., наук. консультант Лук'янова Л.Б.]. Київ, 2016. 150 с.
12. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Монографія / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: КІС, 2004. 112 с.

13. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. Вид. переробл. К.: Грамота, 2010. 576с.
14. Кривонос О. М., Котенко О. Д. Використання цифрових технологій в освітньому процесі. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №1 (15). С. 161-176
15. Кузьмінський А. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. 486 с.
16. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю., Стрельников М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава: АСМІ, 2020. 303 с. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/15703> (дата звернення: 16.04.2025).
17. Лебедик Л. В. Формування громадянської культури особистості через якість демократичного середовища закладу освіти. *Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики : збірник матеріалів конференції / За заг. ред. Г. Л. Єфремової, С. М. Луценко, Л. П. Івашини*. РВВ СОППО, Суми, 2020. 469 с. С. 296-301.
18. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів. Монографія. За ред. С. С. Вітвицької. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2019. 304 с.
19. Ничкало Н.Г. Якісна освіта в умовах полікультурності : український досвід і світові тенденції. *Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей : зб. матеріалів ІХ пед.–мистец. читань пам'яті професора О. П. Рудницької*. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, відділ пед. естетики та етики. Чернівці, 2011. Вип. 3. С. 29–34.
20. Овчарук О.В. Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи : монографія. Київ : ПП «Видавництво «Фенікс», 2021. 400 с.
21. Педагогіка вищої школи. За ред. В. Г. Кременя, В. П. Андрущенка, В. І. Лугового. К.: Педагогічна думка, 2009. 256 с.
22. Пометун О. Навчання історії та громадянської освіти як чинник формування національної та громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*. 2023. №2. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735422/1/Пометун%20Стаття.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).
23. Савченко О. Я. Виховний потенціал освіти. К., 2020. 265 с.
24. Старєва А.М. Формування громадянських компетентностей здобувачів вищої освіти в умовах сталого розвитку України. *Соціально-економічні системи регіону в умовах сталого розвитку: реалії та перспективи*: Монографія. Ополе: The Academy of Management and Administration in Opole, 2022; ISBN 978-83-66567-42-9; 395 с., С.175-212 URL: [http://www.mmirl.edu.ua/images/19.07.2023/Monograph-Opole\\_2022-DOI.pdf](http://www.mmirl.edu.ua/images/19.07.2023/Monograph-Opole_2022-DOI.pdf) (дата звернення: 16.04.2025).
25. Таланчук П.М. Державотворчий потенціал української нації : публіцистика. Київ : Університет «Україна», 2015. 322 с.
26. Топузов О.М. Освітня сфера України: національні пріоритети, проблеми і перспективи: монографія. Серія «Наукова школа». Київ: Педагогічна думка. 2024. 208 с.
27. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи. К.: Кондор, 2011. 628 с.
28. Філософія освіти : навчальний посібник. – 2-ге видання / за наук. ред. академіка В. П. Андрущенка [та ін.]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.
29. Чернілевський Д.В. Проблеми освіти та духовно-морального виховання майбутніх фахівців в умовах глобалізаційних викликів. *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк*. Житомир : Вид-во Рута, 2016. 400 с., С.181-192
30. Global Trends in Civic Education. URL: [https://www.civiced.org/papers/articles\\_indonesia.html](https://www.civiced.org/papers/articles_indonesia.html) (дата звернення: 16.04.2025).

**Ігор Коляда**

доктор історичних наук, професор,  
заслужений працівник освіти України  
(УДУ імені Михайла Драгоманова, м. Київ)

**Богдан Семеній**

здобувач вищої освіти бакалаврського рівня  
(УДУ імені Михайла Драгоманова, м. Київ)

## ВИТОКИ ТА СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ПАСІОНАРНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ГЕНЕРАЛА В. ЗАЛУЖНОГО

*Статтю присвячено дослідженню осмислення феномену пасіонарності особистості Головкама ЗСУ, генерала В. Залужного, мотивації його дій; розкриттю та аналізу чинників, зокрема впливу родини та родинного виховання, соціального середовища, які вплинули на формування феномену пасіонарності його особистості.*

**Ключові слова:** *пасіонарність, генерал В. Залужний, соціальне середовище, родинне виховання, звичаї та традиції, українське націотворення*

*The article explores the phenomenon of passionarity in the personality of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, General Valerii Zaluzhnyi. It examines the motivations behind his actions and analyzes the key factors that contributed to shaping his passionate nature, particularly the influence of family upbringing, traditions, and the broader social environment.*

**Key words:** *passionarity, General Valerii Zaluzhnyi, social environment, family upbringing, customs and traditions, Ukrainian nation-building.*

**Постановка проблеми.** Українську націю у ХХ ст. з-поміж багатьох достойників виділяються постаті таких достойників, вихованих на українській ідеї, історії, культурі, любові до свого краю, що відкрило їм широкий простір для багатогранного і яскравого служіння народу і Україні. Серед них чільне місце посідає генерал В. Залужний, Головом ЗСУ, який втримав віроломний удар пугінської повномасштабної агресії у 2022 році. Осмислення феномену Головкама ЗСУ, генерала В. Залужного, мотивації його дій, чинників, які впливали на формування його особистості є науково важливою і актуальною проблемою.

**Аналіз новітніх досліджень і публікацій.** Життя, військова кар'єра Головнокомандуючого ЗСУ (2021-2024 рр.), генерала В. Залужного є практично мало дослідженою проблемою, що пояснюється коротким проміжком часу та відсутністю ще достатньої джерельної бази. Перші спроби осмислення та спроби подати узагальнений портрет генерала здійснено, як вітчизняними, так і зарубіжними військовими та політичними аналітиками. Серед них виділяємо публікації таких авторів: Тороп О., Хоменко С. [12], Лебідь Н. [18], Девід М. Герсенгорн, Пол Маклірі [19], Шустер С., Бергенгрюен В. [20].

Джерелами нашого дослідження стали інтерв'ю генерала В. Залужного [21], автобіографічний роман В. Залужного «Моя війна»: Роман. (2024) [16], літературно – художнє видання Долгоновська Л. «Залізний генерал. Уроки людяності» (2024) [10].

**Постановка завдання.** Імпульс розвитку людини та людства, одним з потужних і дієвих факторів розвитку суспільства, рушійним чинником прогресивних поступів у цивілізаційному процесі є феномен, який вперше визначив Л. Гумільов [1], – як пасіонарність, т.б. поведінковий феномен, зумовлений біохімічною енергією людини, яка визначає здатність особистості до цілеспрямованої активної діяльності (природоперетворчої, економічної, військової, міграційної, у сфері культури, духовності і т.п.), це активність, яка виявляється у здатності та навіть прагненні до неразової наднапруги та певної жертвності заради досягнення окресленої мети [2, с. 55].

Пасіонарною особистістю є людина, яка має бажання й потенціал змінювати світ на краще, є агентом змін у суспільстві, ініціатором позитивних інновацій [3].

Пасіонарна людина прагне змін, коли її не влаштовують умови її життя: політичні, економічні, соціальні. Пасіонарна людина – це соціальна, самосвідома, творча, рефлексивна, культурна, що використовує символи та мову, активна природна, трудівна, продукуюча, раціонально абстрагуюча, об'єктивна, тілесна, жива, справжня, чуттєва, передбачлива, візіонерська, уявна, очікувана, проєктна, кооперативна, бажана, сповнена надій істота, яка творить свою власну історію, маючи шанси прагнути до свободи [4, с. 61].

У цьому контексті науково важливим є осмислення феномену генерала В. Залужного, аналізу чинників формування пасіонарності його особистості, розкриття витоків та характеристики соціального середовища, що сприяли формування пасіонарності особистості майбутнього Головка ЗСУ.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Українці, як справедливо зазначає В. Майданюк, що, є одним з найсильніших народів в Європі, який попри нищівні війни, поневолення та голодомори, зумів не лише зберегти свою ідентичність та збільшити чисельність, але й колонізувати нові землі, що переконливо засвідчує пасіонарність української нації [5].

Українське націєтворення мало своїх видатних пасіонаріїв. Так, на наш погляд, пасіонарними доби Русі – України визнаються Володимир Великий, Ярослав Мудрий, король Данило (князь Данило Романович), діяльність яких забезпечила укріплення кордонів Русі – України, сприяла зміцненню держави, підвищенню її міжнародного статусу. Монгольська навала створила загрозу зникнення українського етносу, але який за цих умов «обирає посильне рішення» – створити на межі з Великим Степовим Кордоном України новий етнофеномен здатний узабезпечити подальший процес націєтворення – козацтво [6, с. 5]. Пасіонарний вибух наприкінці XV ст. спрямував енергію бояр-лицарів не тільки на захист прикордоння, а й на виділення з їхнього середовища козацької спільноти зі збереженням до 1569 р. пасіонарного імперативу поведінки: «Будь тим, ким ти мусиш бути!» [6, с. 6]. З козацтвом пов'язано пасіонарний вибух – Українська революція середини XVII ст., лідером і провідником якої став пасіонарій - полководець Богдан Хмельницький. Потужна пасіонарна енергія етнічної самоідентифікації стала каталізатором блискучих успіхів упродовж 1648 – 1657 рр. Пасіонарний феномен Богдана Хмельницького зумів здолати одну з найсильніших тогочасних держав Європи і розбудити пригноблене українство до державотворення [7, с. 86]. Смерть такої пасіонарної особистості як Б. Хмельницький стала поворотною датою в історії, яка вплинула на подальшу долю козацької держави та обумовила новий пасіонарний вибух, боротьбу пасіонарних особистостей за владу, період під загальною назвою «Руїна» [7, с. 86].

Реформація і Контрреформація і витворена ними доба бароко, на наш погляд, знаменували собою появу в Україні нової пасіонарної постаті в особі гетьмана Війська Запорозького І. Мазепи. Ще однією найцікавішою постаттю історії XVIII ст. є постать українського пасіонарності філософа Гр. Сковороди.

Найвидатнішою пасіонарною постаттю українського національного відродження XIX ст. є феномен Тараса Григоровича Шевченка. Рубіж другої половини XIX – XX ст. породжує цілу плеяду яскравих пасіонарії в українському націєтворенні. Серед них: М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка, М. Грушевський, М. Міхновський, С. Петлюра, С. Бандера.

Українська революція першої чверті XX ст., як новий пасіонарний вибух, та породжена нею збройна боротьба українства за утвердження своєї державності, яка продовжилася у період Другої світової війни, як збройне протистояння російсько-більшовицькому імперіалізму виявив плеяду яскравих пасіонаріїв – воїнів: П. Болбочана, Є. Коновальця, Р. Шухевича, Т. Бульбу-Боровця.

Російсько-українська війна, яка триває з 2014 р., процес українського націотворення народжує нових видатних вояків-пасіонаріїв. Однією з таких пасіонарних особистостей є постать генерала В. Залужного, який втримав віроломний удар путінської повномасштабної агресії у 2022 році.

Психологи стверджують, що ступінь активності (чину) пасіонарної особистості як поведінкового феномену «частково може спадкуватися, частково залежить від виховання, від впливу оточення та обставин» [8].

Формування пасіонарної свідомості особистості В. Залужного відбувалося у духовній атмосфері селянської родини Кондратенків (батьків матері майбутнього генерала), яка зберігала і передавала своїм дітям і онукам народні звичаї, традиції, духовні цінності українського народного життя.

І хоча генерал В. Залужний народився у Новограді-Волинському, усе своє свідоме дитинство він провів на Чернігівщині, у родині свого дідуся, маминого тата, – Василя Кондратенка. В одному із інтерв'ю В. Залужний зазначав: «Не зважаючи, що народився я в Новограді-Волинському, я вважаю, що Чернігівщина моя Батьківщина» [9]. Саме родина дідуся Василя Кондратенка, як згадує брат Головка Артур Залужний, мав неабиякий вплив на формування особистості старшого брата. «У діда – три дочки, у кожній по двоє дітей. Поміж онуків Валерій був найстаршим, а я наймолодшим, – говорить Артур. – Дідусь вважав себе головою всього сімейства [10, с. 25].

Непохитним авторитетом для майбутнього «залізного генерала», як зазначає Л. Долгоновська, став батько мами – дід Василь Кондратенко, який повернувся із фронтів Другої світової, демобілізувавшись у 1949 р. [10, с. 23]. Діда по лінії батька, Валерій Федорович пригадує завжди мовчазним, суворим чоловіком. Пізніше від батька майбутній головком дізнався, що дід майже усю війну провів у нацистському полоні [10, с. 23].

Дідусь Василь та бабуся Уляна були носіями народних знань, вірувань, трудового досвіду. Вони навчали своїх дітей, а згодом і онуків цінувати й оберігати честь роду. Спілкування з представниками старшого покоління давало майбутньому генералові гармонію родинних стосунків, що є найвищим результатом у родинному вихованні. Завдяки цьому відбувалося формування світогляду юного Валерія, засвоєння ним практичних знань та моральних цінностей, формувалася пасіонарність його особистості.

Шанобливе ставлення до дідусів та бабусь підтверджують українські родинні звичаї, за якими, наприклад, найпочесніше місце за столом завжди відводиться бабусі чи дідусеві, перша скибка хліба належить також їм. Провідним фактором формування людяності в українському родинознавстві виступає дух поваги та щире піклування про дідуся й бабуся в сім'ї [11, с. 22].

Родинна обрядовість зумовлює поведінку людей у повсякденному житті. До неї належать давні обряди та звичаї, пов'язані з народженням, одруженням та смертю людини. Родинні звичаї та обряди репрезентують акт прийняття новонародженого в рід і громаду. Вони керують поведінкою породіллі, виховують моральні чинники поваги до роду, пошани до батьків, людяності, делікатності, доброти, привчають до дбайливого ставлення і догляду за дитиною [11, с. 22].

У селянській родині матері Валерія Залужного, Клавдії Василівни, як і у кожній українській селянській родині, важливе займали народні звичаї та традиції. Особливо шанобливо у родині дідуся Василя ставилися до свята Різдва. «На Різдво всі мали обов'язково бути у діда Василя», – згадує Артур Залужний [10, с. 25].

Різдво здавна святкували в Україні. Сорокаденний піст закінчувався у Святвечір, тобто їсти скоромне можна було з появою першої зірки – Різдвяної. Їли кутю – зерна злаків, замочені у воді, з медом. Зазвичай під Різдво ще в роки нашого дитинства, у роки Романового дитинства морози також були, проте вже не такі великі, розпочиналися сильні морози, але це не заважало нашому народу, особливо молоді, веселитися. Святкова процесія йшла з паперовою зіркою і вертепом – яскраво розфарбованою скринькою у два яруси. У

ньому за допомогою дерев'яних фігурок розігрували сценки, що стосувалися Різдва Христового. Колядування починали діти – хлопці і дівчата. Звичай колядувати має свою давню історію. Колядки пов'язані з днем зимового сонцестояння, яке наші предки називали святом Коляди. Його святкували 25 грудня. Вважалося, що в цей день Сонце з'їдає змія Коротун. Всесильна богиня Коляда в дніпровських водах народжувала нове сонце – маленького Божича. Язичники намагалися захистити новонародженого: вони проганяли Коротуна, який хотів з'їсти нове Сонце, а потім ходили від хати до хати, щоб сповістити людей про народження нового Сонця, і зображення його носили із собою. Як тільки на небі сходила зоря, колядники заходили у двір, кликали господаря і співали його родині величальних пісень про сонце, місяць, зорі. Ці пісні і стали називати колядами або колядками. Згодом, із появою християнської релігії, обряд колядування був присвячений Різдву Христовому. Після вечері починалися забави. Старші діти несли вечерю дідусям та бабусям і починали колядувати. Колядують діти, дорослі парубки та дівчата. В українському фольклорі «коляда» означає «Різдво» і пов'язаний із цим звичай славити господарів, дарувати подарунки колядникам. Дорослі парубки та дівчата в наші дні ходять ватагами зі «звздою» і дзвоником [11, с. 86-88].

Так, атмосфера народних звичаїв та традицій, в якій зростав майбутній «залізний генерал» В. Залужний, сприяла формуванню його національної самосвідомості, почуття любові до Батьківщини, дбайливого і бережного ставлення до духовних надбань українського народу. Це і були ті чинники, що вплинули на становлення пасіонарності його особистості.

Професія військових, професія захищати Батьківщину є родинною традицією Залужних. «На робочому столі В. Залужного – світлина прадіда по материній лінії. Він був офіцером російської імператорської армії. Статний, красивий чоловік із підкрученими вусами й відкритим поглядом. Коли прийшла радянська влада, він відмовився служити у червоній армії. Через це в родині забрали все майно, й ті, мусили жити в сараї... І батько Залужного, і дід, і багато інших чоловіків роду Залужних, були військовими», – зазначає у своїй книзі Л. Долгоновська [10, с. 23].

Покоління дітей, до якої належить Валерій Залужний – це покоління дітей, чие дитинство припало на другу половину ХХ ст. Батьки, дідусі й бабусі цих дітей знали, що таке війна. Свідомість та історичну пам'ять покоління цих дітей формували фільми про Другу світову війну, в яких були сцени танкових битв, битв літаків у повітрі, був героїзм громадян-патріотів. Тому здебільшого хлопчики грали «у війну». «Батько його був військовим, він змалечку бачив навколо себе військових, любив гратися солдатиками на парті, солдатиків на перервах малював. Одна з військових частин була шефами нашої школи: солдати до нас на уроки приходили, на їхньому плацу дітей приймали у жовтенята й піонери. Я зовсім не дивуюсь, що Валера пішов у військові», – розповіла в одному із інтерв'ю перша вчителька Тетяна Григорівна Пелешок [12].

Так, приклади участі членів родини, дідусів по материнській та батьковій лініях, у Другій світовій війні, образи війни та захисників Батьківщини, що склалися у дитячі роки, є також тими із чинників, що сприяли формуванню та становленню пасіонарності особистості майбутнього Головка ЗСУ (2021-2024 рр.), генерала В. Залужного.

Свідомість, духовний світ людини формується не тільки життєвим устроєм, а і певним соціальним середовищем, що діє в сукупності з вихованням, слушно, на наш погляд, – зазначає Г. Русин. – Соціальне середовище і особистість постійно перебувають у взаємодії: середовище впливає на особистість, сприяє її формуванню; особистість, що діє в соціальному середовищі, вступає в стосунки з іншими особистостями, бере участь у діяльності різних спільнот, створює це середовище, надає йому певної соціальної якості. Соціокультурне середовище можна розглядати як систему, що не тільки безпосередньо впливає на розвиток особистості, але й опосередковано визначає характер і спрямованість

різних форм державного, суспільного, родинного, інституційного та неформального виховання [13, с. 70].

Таким соціокультурним середовищем формування пасіонарності особистості майбутнього Головкама ЗСУ стала мала батьківщина, яка пов'язана з Менщиною на Чернігівщині та м. Звягіль (тогочасний Новоград-Волинський), з якими були пов'язані дитячі та юнацькі роки.

Валерій Залужний народився 8 липня 1973 р. у відомому місті в Україні – батьківщині видатної української поетеси Лесі Українки – у Новоград-Волинському, нині – Звягель, у родині військового Федора Залужного та працівниці місцевого вокзалу Клавдії Залужної [16, с. 18].

Звягіль – це історична назва міста, яка була з часів Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, але згодом за наказом російської цариці Катерини II місто перейменували на Новоград-Волинський [14].

Місто, в якому народився В.Залужний – історичне, з поліським шармом, чисте, доглянуте... У роки дитинства майбутнього генерала – це було невелике містечко у Житомирській області з населенням у 55 тис. чол. [<https://33kanal.com/news/219148.html>]. Специфікою якого було те, що у містечку розташовувалися численні військові гарнізони. Фактично це було місто військових, тому так і кажуть: «місто військових». «Хоч із ким почни розмову, обов'язково в родині син, зять, сват — військовий. Є навіть цілі династії. От і Залужний із такої» - зазначає перша вчителька Т. Шашульська [15].

«Гарнізонами з двох берегів річки Случ містечко почало обростати ще в 20 -х роках ХХ століття, коли після Першої світової поруч пройшов кордон новоствореної радянської держави. «НКВС здавна суворо контролював міський РАЦС (орган реєстрації актів цивільного стану), адже за його записами про народження нескладно вирахувати чи не всіх тутешніх військовослужбовців», – розповів Віктор Ваховський, краєзнавець, який викладає в коледжі, де вчився Залужний. – 3 роками гарнізони змінювалися, збільшувалися, малі, але залишалися на місті відбиток – молодих людей вабило військо» [10, с. 22].

В одному з таких гарнізонів і пройшло дитинство майбутнього генерала. «Як пам'ятаю, знімали кілька місць, про які не лишилося виразних спогадів. Закарбувалися лише нечасті приїзди мого дідуся і наші з ним довгі прогулянки біля річки. Місця там мальовничі. Красивий кам'янистий берег Случі, печери, велечезні мушлі бузубок, що стирчать з-під води, розлогі й кучеряві верби» (зі спогадів В. Залужного) [16, с. 49].

Так, формування пасіонарності особистості у дитячі та підліткові роки у В. Залужного пов'язано з містом зі славним історичним минулим України, в якому численні пам'ятки будять яскраву фантазію, збагачують знаннями про минули, виховують почуття гордості за свій народ. Величною окрасою міста, яка захоплювала уяву юного Валерія був Звягельський замок, зведений князями Острозькими, які зробили чималий внесок в історію Звягеля. Це і місто, де народилася і провела свої дитячі роки найвизначніше українська поетеса Леся Українка. Про «жабенятко новоградволинське», як лагідно і по-доброму називав свою небогу її дядько Михайло Драгоманов, юний Валерій чутиме і у дитячому садочку, і у школі, і у технікумі. Не раз він буде учасником конкурсів віршів, різних урочистостей, присвячених великій землячці. Образи Лесиної поезії, неперевершені рядки її віршів назавжди вкарбуються у пам'ять юнака, як і захоплення мужністю непересічної особистості самої Лесі Українки, яка не дивлячись на невиліковну недугу ніколи не впадала у відчай, а з гідністю виконувала свою місію – своїм поетичним словом уславити свій «німий народ», щоб його голос було почуто серед інших гноблених народів імперії Романових. « Був свій клуб залізничників – невеликий і незграбний, але із залогом, де я, будучи дошкільням, виступав – читав віршики ... Вже школярем, коли вивчав твори Лесі Українки, легко впізнавав змальовані в «Лісовій пісні» місця. Так, це були саме вони. Граційні, чарівливі, як у казці – пригадує В. Залужний [16, с. 49, 81].

Є героїзм особливого роду — він у тому, щоб ніколи, ні за яких обставин не зраджувати правил честі, порядності, дружби, людинолюбства. Це — героїзм духу. Яскравий приклад такого героїзму — у долях людей, які у часи випробувань зберігали в собі гідність, мужність, доброзичливість, — словом, усі істинно людські якості. Так, місто дитинства В. Залужного пов'язано з розгортанням першого в Російській імперії руху проти деспотії, за свободу, за гідність людини – пасіонарного руху декабристів. Молоді офіцери 8-ї артилерійської бригади брати Петро та Андрій Борисови разом із польським революціонером-демократом Юліаном Люблінським організували в Новограді-Волинському «Товариство об'єднаних слов'ян», яке мало підняти збройне повстання і разом з іншими декабристськими організаціями здійснити державний переворот і знищити самодержавство, запровадивши у Росії демократичний лад. Так, у шкільні роки, на уроках історії, буваючи у місцевому краєзнавчому музеї, В. Залужний знайомиться з таким визначним і неоднорідним світоглядним явищем як декабризм. В основі ідей декабристів було прагнення до загального блага, віра в можливість справедливого перебудови світу. Декабрист – людина дієвого добра. Слово і вчинок для нього – рівнозначні форми діяльності. Декабристи називали себе «дітьми 1812». Два почуття визначали особистість декабриста: сором за власне становище і відповідальність за долю країни. Поєднання цих почуттів вело до дії, до розриву зі сталим, традиційним порядком речей. Багато декабристів самим способом свого життя намагалися встановлювати новий тип відносин з селянами, солдатами, оточуючими їх людьми. Декабрист М. Бестужев у спогадах про декабриста К. Рилєєва (захоплювався українською історією козацької доби) передав розмову останнього з матір'ю, де поет так пояснював мотивацію залишити військову службу: «Що мене чекало у військовій службі? Можливо, і військова слава, можливо, і безвісна смерть; але в наш час світ вже втомився від військових подвигів і слави героїв, набуває значення прагнення допомоги стражденному людству, звільнення його від гноблення... Матінко, нині настало століття громадянської мужності, я відчуваю, що моє покликання вище, – я буду проливати кров свою, але за свободу вітчизни, за щастя співвітчизників, для того, щоб з рук самовладдя вирвати залізного скіпетра, для здобуття законних прав пригнобленому людству – ось будуть мої справи. Якщо я встигну, у чому ви не повинні мати сумнів, щастя людей буде кращою для мене нагородою. Якщо ж поляжу в боротьбі зі владою, якщо сучасники не зможуть зрозуміти й оцінити мою боротьбу – ви будете знати про чистоту і святість моїх намірів; можливо, нащадки оцінять мене належно, віддавши мені справедливість, а історія напише ім'я моє поряд з іменами великих людей, які загинули за людство. У ній ім'я Брута стоїть вище Цезаря – отже, благословіть мене!» [17].

Отже, прагнення вивести рідну країну на прогресивний історичний шлях розвитку, які спонукали декабристів до організації руху, що закінчився повстанням полків петербурзької гвардії 14 грудня 1825 р. та Чернігівського армійського полку під Києвом з 29 грудня 1825 року по 3 січня 1826 р., були для юного В. Залужного прикладом палкого патріотизму офіцерів, для яких честь, гідність, справедливість, Батьківщина, доля народу були не лише словами, а їхнім природним еством.

Героїзм на полі бою та під час суворих, жорстких протиборств вимагає від людини особистої мужності, стійкості, готовності пожертвувати собою. Саме ці риси пасіонарності виявлять у майбутньому генерал В. Залужний, формування яких обумовило соціальне середовище рідного Новоград – Волинського з його славетним історичним минулим.

Окрім історичного Звягеля, формування духовного світу малого В. Залужного пов'язано з малою батьківщиною матері Клавдії Василівни Кондратенко – с. Семенівка (Менський район Чернігівської області), яке розташоване недалеко від районного центру – містечка Мена. Уточнюючи деталі свого дитинства, генерал В. Залужний додав: «Моя мама з Чернігівщини. Я в дитинстві і юності провів там дуже багато часу» [9].

Так, дитинство майбутнього «залізного генерала» пов'язано з Менщиною – територія якої була заселена ще у сиву давнину. «Ще зовсім крихітним, як і більшість дітей тієї

неосяжної країни, я опинився у своїх найрідніших і найдорожчих дідуся і бабусі ... я опинився в потрібному місці в потрібний час» [16, с. 49, 81].

Отже, семенівська оселя дідуся Василя та бабусі Уляни стала рідною для маленького Валерія Залужного. Тут минули ранні роки майбутнього генерала – серед турботи й любові [10, с. 23]. «Я був у тих, хто раз і назавжди зробив з мене людину. Саме вони, дідусь і бабуся, плеками в мені людяність, саме вони дали мені можливість відчутти, що таке любов, відповідальність і совість... У невеликій сільській хаті, яку дідусь з бабусею самі ж і збудували для себе й дочки, завжди було тепло... мені там ніколи не було холодно. Ніколи!» [16, с. 19].

Таким чином, феномен особистості В. Залужного є результатом унікального поєднання особистісних рис (доброчесності, добропорядності, ширості, людяності, внутрішньої рішучості), родинного виховання (духовна атмосфера народних звичаїв та традицій селянської сім'ї Кондратенків; родинна традиція професії військового), яке сприяло вихованню національної самосвідомості, почуття любові до Батьківщини, дбайливого і бережного ставлення до духовних надбань українського народу, та соціального середовища (неповторна природа Чернігівщини та Волині, славетне минуле малої батьківщини, поезії Лесі Українки, образи війни та захисників Батьківщини, життя, побут, дозвілля військового містечка), в якому визрівала пасіонарність майбутнього Головка ЗСУ, каталізатором розкриття якої стала саме російсько-українська війна (розпочалася 2014 р і триває до нині), яка розкрила яскраві риси його особистості: і глибоку любов до Батьківщини, і здатність вести за собою народ навіть у найтемніші часи, і уміння брати особисту відповідальність за доленосні рішення.

## Література

1. Гумільов Л. Теорія пасіонарності. 2021. URL: <https://government.com.ua/navchannia/teoriya-pasionarnosti-gumilov-lev-mikolajovich.html> (дата звернення: 28.04.2025).
2. Скотна Н., Кулиняк С. Семантика феномену «пасіонарність» у дослідженнях соціальних наук / Проблеми гуманітарних наук. Психологія. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2023. Вип. 52. 70 с.
3. Пасіонарна особистість. URL: <https://vue.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2025).
4. Матвеева Л. Українська пасіонарність як ресурс збереження незалежності держави / «Наукові інновації та передові технології». № 9 (37) 2024 (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). С. 59-68.
5. Майданюк В. Пасіонарна нація. Вголос. 16.07.2020. URL: [https://vgholos.ua/news/pasionarna-natsiya\\_1274499.html](https://vgholos.ua/news/pasionarna-natsiya_1274499.html) (дата звернення: 28.04.2025).
6. Стороженко І. Пасіонарність – джерело виникнення українського козацтва в аспекті етногенезу. Військово-історичний альманах. 2013. Ч. 1–2 (25–26). 3–9.
7. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття : причини і початок Руїни : [монографія] / Т. Яковлева. – Київ: Основи, 1998. – 447 с.
8. Процак Х. Пасіонарність як суспільна ознака: минуле і сучасне. URL: <https://protsak.livejournal.com/5452.html> (дата звернення: 22. 04. 2025)
9. Журнал «Весть». Валерій Залужний вважає Чернігівщину рідною. 2022. URL: <https://www.facebook.com/100069098076732/posts/609604207272623/> (дата звернення: 23.04.2025).
10. Долгоновська Л. Залізний генерал. Уроки людяності. Х.:Віват, 2024. – 208 с.
11. Йовенко Л., Терешко І. Традиційне родинне виховання українців: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Умань: РВЦ «Софія», 2010. . – 239 с.
12. Тороп О., Хоменко С. «Перший після Бога, в хорошому сенсі». Як генерал Залужний став тим, ким він є. URL:<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cmm0znq3m15o> (дата звернення: 23.04 2025).

13. Русин Г. Вплив соціокультурного середовища на формування виховних концепцій родинної етнопедagogіки // Гірська школа Українських Карпат. Івано-Франківськ, 2020. № 23. С. 70–74.
14. Батьківщина Лесі Українки, генерала Залужного та серце поліського краю... — Високий Замок. URL: <https://wz.lviv.ua/life/491599-batktivshchyna-lesi-ukrainky-henerala-zaluzhnoho-ta-sertse-poliskoho-kraiu> (дата звернення: 25.04 2025).
15. Мазіна Н. «Не буде Валери, то чи будемо всі ми?» У рідному місті Залужного за його здоров'я ставлять свічки. Hromadske. 2023. URL: <https://hromadske.ua/posts/ne-bude-valyeri-to-chi-budemo-vsi-mi-u-ridnomu-misti-zaluzhnogo-za-jogo-zdorovya-stavlyat-svichki> (дата звернення: 22.04 2025).
16. Залужний В. «Моя війна»: Роман. – Івано-Франківськ: вавілонська бібліотека, 2024. – 260 с.
17. Декабристський рух. URL: <https://zwiahel.info/museum/room6/4/1> (дата звернення: 24.04 2025).
18. Перший нерадянський головнокомандувач: 10 приводів захоплюватися Залужним. URL: <https://glavcom.ua/publications/pershiy-neradyanskiy-golovnokomanduvach-10-privodiv-zahoplyuvatisya-zaluzhnim-842575.html> (дата звернення: 25.04 2025).
19. Герсенгорн Девід, Маклірі Пол. «Залізний генерал» України — герой, але не зірка. Politico. 08.04.2022. URL: <https://www.politico.com/news/2022/04/08/ukraine-s-iron-general-zaluzhnyy-00023901> (дата звернення: 26.04 2025).
20. Шустер С., Бергенгруен В. Всередині українського контрудару, який переломив хід війни. URL: <https://time.com/6216213/ukraine-military-valeriy-zaluzhny/> (дата звернення: 27.04 2025).
21. Документальний проєкт «Рік. За кадром. Генерал». Спецпроєкт Дмитра Комарова. Частина третя. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=TadXxP\\_26V8](https://www.youtube.com/watch?v=TadXxP_26V8) (дата звернення: 26.04 2025).

**Семеній Б.А.**

здобувач вищої освіти бакалаврського рівня  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
(м. Київ)

**науковий керівник: Коляда І.А.**  
доктор історичних наук, професор,  
заслужений працівник освіти України  
(м. Київ)

## **МУРАЛИ ПРО ГЕНЕРАЛА В.ЗАЛУЖНОГО: ОСВІТНІЙ ТА ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

*Анотація.* У статті розглянуто муралі, присвячені генералу В. Залужному, як феномен сучасної візуальної культури та інструмент неформальної освіти. Проаналізовано їхній освітній і виховний потенціал у формуванні громадянської свідомості, патріотизму та ціннісних орієнтацій молоді. Обґрунтовано роль муралів як засобу символічної комунікації, що поєднує історичну пам'ять, національну ідентичність та актуальний соціальний досвід.

**Ключові слова:** муралі, візуальна культура, освітній потенціал, виховний вплив, громадянська свідомість.

Вуличне мистецтво – дзеркало часу. Воно мовою своїх художніх образів звертається безпосередньо до широких верств населення. Латиноамериканські графіті, берлінські фрески розкривають зрозумілі та доступні для сприйняття пересічним людям образи, які не завжди висвітлює підручник з історії. «Мистецтво – це наша зброя. Культура – це форма спротиву». Ці слова на одній з лекцій світового проєкту TED Talk пролунали з вуст Ширін Нешат,

іранської політичної біженки, фотохудожниці та кінорежисерки, що живе і працює в екзилі в США [2].

Муралі (від лат. *mūrālis* — «стіна») — це стилістичні зовнішні розписи на стінах та фасадах житлових будинків або промислових об'єктів, володіють характерними сюжетними композиціями та складною технікою виконання [1, с. 236]. Мурал, стінопис — різновид монументального живопису, твори якого мають самостійне значення і сприймаються незалежно від оточення [8, с. 35].

Історія становлення сучасного мурал-арту, слушно вказує Шеменьова Ю., спирається на «хуліганські» графіті США другої половини ХХ ст. і мексиканський муралізм початку 1920-х рр. [7, с. 65]. В Україні муралі також є одним із провідних чинників у сприйнятті сучасного образу міста. На сучасному етапі такими осередками урбаністичного мистецтва є Київ, Луцьк, Львів, Одеса та Харків, Чернігів, що пояснюється відповідним рівнем розвитку міського простору. Найбільш відомими у розвитку вітчизняного мурал-арту, зокрема й урбан-арту загалом, є твори українських художників О. Родняк (пор- трет українки, вул. Борисоглібська, 10А), С. Корбана (дівчина з птахами, вул. Антоновича, 138), А. Прута (пров. Лабораторний, 4), А. Максимова (мурал із зображенням птаха, вул. Академіка Булаховського, 40 — один із найбільших в Україні), О. Гребенюка (вул. О. Гончара, 24А), О. Бордусова та В. Манжоса (арт-дует *Interesni Kazki*, патріотичний мурал «Український святий Георгій», вул. Велика Житомирська, 38), В. Манжоса («Час змін», вул. Стрілецька, 4–6) [1, с. 135]. Рашистське вторгнення в Україну (лютий 2022 р.) знаменувало собою переосмислення поняття «українське», що почало сприйматися як символ свободи, волі до перемоги, незламності духу та безмежної любові до свого народу, його культурних коренів [6, с. 236].

Одним із перших у березні 2022 р. у закарпатському місті Виноградів переселенкою з Харкова А. Худяковою (творча група *KAILAS-V*) створено мурал «Вільна та єдина Україна», аби підтримати патріотичний дух місцевого населення [6, с. 237].

Серед найбільш поширених образів мурал-арту з перших місяців війни став генерал В. Залужний, як символ народної вдячності, скорботи, надії. У Києві, Одесі, Херсоні, Бахмуті на стінах зруйнованих будівель і новобудов, з'являються його образи. Так, в окупованому рашистами Херсоні, коли усе місто перетворилося на партизанський загін, діти на стінах писали два слова: «ЗСУ» та «Залужний». Так, зображення головнокомандувача Збройних сил України Валерія Залужного з'явилося на постаменті колишнього пам'ятника російському адміралу Ушакову. На пам'ятнику намальований Залужний, який показує поширений жест, вказівним і середнім пальцями руки, спрямованими вгору у формі латинської букви «V», що означає перемогу або мир. А під ним напис: «З нами Бог і отаман Залужний» [3]. У березні 2023 р. в Одесі з'явився мурал – портрет головнокомандувача ЗСУ Валерія Залужного. Робота розташована на стіні покинутої будівлі на 16-й станції Великого Фонтану в Одесі. Портрет намальовав художник і дизайнер Вадим Луговцев [5]. Один з найбільших муралів в Україні, який присвячений українському генералу Валерію Залужному, з'явився у травні 2024 р. у м. Києві. Історія цього муралу має дещо драматичне завершення. За рішенням КМДА мурал було зафарбовано [4].

У сучасних умовах, коли Україна бореться за свою незалежність та територіальну цілісність, питання національно-патріотичного виховання молодого покоління набуває особливої актуальності. Освітній процес відіграє ключову роль у формуванні свідомої та відповідальної особистості, здатної захищати інтереси своєї Батьківщини. Виховувати громадянську компетентність здобувачів освіти є однією з ключових компетентностей Нової української освіти. Тому, важливо не лише надавати необхідні для подальшого життя знання, а й створювати умови для формування свідомого громадянина. У цьому контексті муралі, як засіб вираження потягу до соціальних змін, вираження протесту або певних прагнень у суспільстві, на наш погляд, слугують і засобом формування національної свідомості нової генерації українців.

Отже, мурали на честь генерала Валерія Залужного — це не просто художні зображення, це візуальний маніфест вдячності, поваги й національної єдності. Вони виникають як спонтанна реакція суспільства на фігуру, що стала символом стійкості й мужності. У цих зображень — не лише портрет головнокомандуючого ЗСУ, а й віддзеркалення колективної віри в перемогу, глибокої шани до військових, ЗСУ та бажання зберегти в історичній пам'яті фігуру, яка уособлює волю українського народу. Мурали з його образом — це голос вулиці, що промовляє мовою серця. Мурали на честь генерала Валерія Залужного – важливий освітній засіб в організації освітнього процесу вчителя історії при формування національної самосвідомості молодшої генерації українців на уроках історії України, а також дієвий інструмент патріотичного виховання здобувачів освіти покоління «зумерів» у позанавчальній роботі з історії у закладах загальної середньої освіти в умовах реалізації концепції Нової української школи.

### **Література**

1. Гаврилаш І. Мурали та графіті в сучасній Україні: особливості та відмінності / І. С. Гаврилаш // *Культура України. Серія : Культурологія.* - 2018. - Вип. 62. - С. 235-244. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl\\_2018\\_62\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2018_62_25) (дата звернення: 09.05.2025).
2. Гелюх М. Українські мурали: топ кращих архітектурних полотен наших днів. / *U.NEWS.* 31 липня 2018. URL: <https://ua.news/ua/ukraine/ukrayinski-muraly-top-krashhyh-arhitekturnyh-poloten-nashyh-dniv> (дата звернення: 10.05.2025).
3. Діти писали на стінах два слова: «Залужний» та «ЗСУ»: литовський науковець про окупацію та визволення Херсона. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-svidchennya-okupatsiyi-khersona-artem-petryk-zsu-zaluzhnyy/32273833.html> (дата звернення: 10.05.2025).
4. Найбільший мурал з Валерієм Залужним з'явився у Києві: де його можна побачити (фото). URL: <https://www.rbc.ua/rus/stylar/naybilshiy-mural-valeriem-zaluzhnim-z-yavivsyua-1714651984.html> (дата звернення: 09.05.2025).
5. На стіні одеського будинку «проявився» портрет Залужного – поряд із легендарним сусідом (фото, відео). URL: <https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/na-stini-odeskogo-budinku-projavivsja-portret-zaluzhnogo-porjad-iz-legendarnim-susidom-foto-video> (дата звернення: 10.05.2025).
6. Худякова А. Муралістський рух в Україні та Європі під час війни в Україні / А. Худякова // *Актуальні проблеми сучасного дизайну : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 квітня 2022 року.* – В 2-х т. – Т. 2. – Київ : КНУТД, 2022. – С. 235-238.
7. Шеменьова Ю. Мурали України у світовому стріт-арті: формотворення, пластичне моделювання, художньо-образні особливості: дис. доктора філософії: спец. 023. Київ. 437 с. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/3563?show=full> (дата звернення: 08.05.2025).
8. Щербенко С. Тлумачний словник найбільш вживаних термінів з образотворчого мистецтва для учнів загальноосвітніх шкіл. Черкаси: ОПОПП, 2010. 56 с.

Моцак Світлана,  
к.п.н., доцент,  
кафедри всесвітньої історії, міжнародних  
відносин та методики навчання історичних дисциплін  
СумДПУ імені А. С. Макаренка,  
м. Суми, Україна

## МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

*У статті йдеться про можливості інтеграції медіаосвіти в шкільну історичну освіту задля формування медіаграмотності учнів, розуміння загальної картини світу та формування цілісного наукового світогляду. Доведено, що шкільна історична освіта в Україні на сьогодні неможлива без розвитку навичок медіаграмотності в учнів. Медіаосвіта відкриває великі можливості, допомагає формувати інтелектуальний і творчий потенціал учнів та розвиває критичне мислення на уроках історії. Зазначено, що проблема інтеграції засобів медіаграмотності в зміст шкільної історичної освіти є мало розробленою та цілком на часі.*

**Ключові слова:** компетентність, медіа, медіаосвіта, медіаграмотність, медіакомпетентність, інтеграція, шкільна історична освіта.

**Постановка проблеми.** У сучасних умовах медіаосвіта виступає однією з ключових складових концепції Нової української школи. Медіаграмотність розглядається як комплекс базових знань і навичок, необхідних людині для ефективною орієнтації та діяльності в інформаційному суспільстві. Для сучасних учнів особливо важливо набути інформаційної та медійної компетентності, що передбачає вміння працювати з різними джерелами інформації та критично оцінювати медіаконтент.

Шкільна історична освіта відіграє провідну роль у формуванні особистості учня, тому інтеграція медіаграмотності в освітній процес набуває особливої актуальності. В умовах поширення маніпулятивних технологій і пропаганди українське суспільство потребує розвитку критичного мислення та стійкості до інформаційних впливів. Саме навчання історії в закладах загальної середньої освіти має значний потенціал для реалізації цих завдань.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій** свідчить, що проблема інтеграції медіаосвіти в шкільні предмети розглядається давно, проте в межах компетентнісного підходу вона набуває нового значення.

Теорія і практика медіаосвіти в сучасному науковому дискурсі є предметом дослідження багатьох учених, адже Концепція медіаосвіти є актуальною на даний час. Нині вже є достатньо науково-методичних напрацювань щодо інтеграції медіаосвіти і суспільствознавчих дисциплін.

В останні роки було розроблено навчальні програми варіативних курсів з медіаосвіти, розробки уроків з історії з елементами медіаосвіти, семінарів і конференцій з проблем медіаграмотності. Великий крок у дослідження проблеми медіаосвіти в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл України було зроблено науковцями Академії української преси та спільнотою медіаосвітян.

Методологічні основи інтеграції наук розглядали В. Безрукова, І. Богданов, О. Сергєєв.

Загальнотеоретичні проблеми інтеграції стали предметом дослідження О. Бугайова, А. Данилюк, І. Козловської, Ю. Кустова, М. Чепікова.

Проблематика, окреслена темою статті, була предметом дослідження фахівців Р. Кьюбі, Дж. Поттер, В. Вебер, Л. Мастерман.

Для нашого дослідження є важливими наукові праці дослідників А. Касперського, В. Короткова, Н. Морева, В. Шарко які розглядали міждисциплінарні зв'язки як засіб підвищення ефективності засвоєння знань і умову розвитку пізнавальної активності учнів.

Суспільствознавчий напрямок медіаосвіти досліджували вітчизняні автори О. Бондаренко, Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенюк, Р. Євтушенко, Т. Мелешенко, О. Мокрогуз, Г. Онкович, О. Плющ. Дослідники пропонують різні медіаосвітні практики, пов'язані з інтеграцією медіаграмотності.

Концептуальні засади змісту та організації роботи по використанню історичних джерел на основі компетентнісного підходу до навчання досліджувалося в працях В. Власова, Ю. Комарова, В. Кришмарел, Ю. Малієнко, П. Мороза, О. Пометун.

**Формулювання цілей статті.** Автор ставить за мету проаналізувати можливості інтеграції засобів медіаосвіти (медіаграмотності) в зміст шкільної історичної освіти задля формування медіакомпетентності школярів, розуміння загальної картини світу та формування цілісного наукового світогляду.

**Основна частина.** У сучасному суспільстві шкільній історичній освіті належить особлива роль, оскільки в процесі опанування змісту історичного матеріалу відбувається формування основ світогляду школяра. В умовах сьогодення молода людина має бути здатна сприймати, створювати, аналізувати, оцінювати медіатексти, розуміти їх соціокультурний і політичний контекст.

На думку О. Мокрогуза історична освіта в Україні на сучасному етапі неможлива без розвитку навичок медіаграмотності в учнів [13].

*Інтеграція* – важлива умова сучасної науки і розвитку цивілізації в цілому. Поняття «інтеграції» має загальнонауковий зміст і часто використовується у дидактиці. У загальнонауковому аспекті «інтеграція» – це процес взаємопроникнення, ущільнення, уніфікації знання, який проявляється через єдність з протилежним йому процесом розчленування, розмежування, диференціації.

Інтеграція медіаграмотності в зміст шкільної історичної освіти сприяє реалізації ряду завдань. Зокрема, критично мислити й аналізувати медіатексти різних форм і жанрів, формувати культуру дослідження медіаповідомлень, розуміти історичний, економічний, художній, мистецький, правовий та інші контексти повідомлень, розуміти специфіку інформації, поданої в різних повідомленнях на одну й ту ж тему, виявляти, хто має користь від певних медіаповідомлень, уміти обирати засіб і форму медіа для створення власних медіатекстів.

Сучасний школяр повинен мати доступ до друкованих, візуальних та електронних медіа з різними цілями; володіти термінологією медіаосвіти; розуміти, що всі медіатексти містять «повідомлення» (messages); вміти «декодувати» й аналізувати (за допомогою так званого «критичного аналізу») медіатексти в історичному, соціальному та культурному контексті, розуміючи при цьому взаємозв'язки між аудиторією, медіатекстом і навколишньою дійсністю; на основі здобутих знань мати змогу створювати власні медіатексти різного характеру, обговорювати як свої медіапроекти, так і медіатексти, створені іншими людьми [13].

Медійна грамотність на уроках історії вимагає від учня відповідних здатностей зокрема, здатність бачити, чути, створювати й інтерпретувати медіаконтент, спілкуватися за допомогою медіа і приміряти на себе різні медіаролі, готовність висловлювати свої думки і настанови, вміння інтерпретувати і розуміти значення різних медіаконтентів та ін.

Як показує практика сьогодення школярі що володіють навичками інформаційної грамотності розуміють вплив медіа та форми подання інформації в них, отримують нову інформацію про навколишній світ, створюють інформацію, мислять критично.

Формування медіаграмотності відбувається у процесі аналізу медіатексту, де основний інструмент – навички критичного мислення.

Робота з медіатекстами на уроках історії дає змогу вивчати теми сучасності та розвінчувати історичні міфи, долати стереотипи та зануритися в історичну дійсність і показати, що з часу виникнення масової комунікації комунікатори намагалися створювати та поширювати медіатексти на різні цільові аудиторії, зокрема, задля маніпуляції масовою свідомістю. Апогей маніпуляції – інформаційна війна.

Контент сучасних посібників має бути спрямований на формування навичок протистояння пропаганді та маніпуляціям, що особливо актуально в сучасному інформаційному суспільстві. Інтеграція медіаграмотності в зміст шкільної історії не передбачає надання учням готових оцінних суджень чи точних зразків або форм роботи. Навпаки, актуалізується дослідницький підхід до медіа як важливого сегмента сучасної культури, критичне мислення учнів, здатність розв'язувати комплексні завдання.

Результатом процесу інтеграції засобів медіаграмотності в зміст шкільної історичної освіти має стати медіакомпетентність. В інформаційний вік медіакомпетентність є найбільш затребуваним вмінням.

Основними завданнями на уроках історії при формуванні медіакомпетентності є: розвиток в учнів сприйняття медіа-текстів, їх «читання», активізація уяви, зорової пам'яті, розвиток різних видів мислення (критичного, логічного, творчого, інтуїтивного тощо), розвиток креативних практичних умінь на матеріалах медіа. Варто зазначити, що саме медіаосвіта формує вміння аналізувати, критично оцінювати та створювати медіа-тексти, визначати джерела медіа-текстів (політичні, соціальні, культурні).

Стрімкий прогрес в області інформаційних і комунікаційних технологій спонукає вчителя до постійного пошуку нових методів, прийомів і форм навчання. Правильно організована робота, і ретельно підібрані засоби дозволяють досягти набагато більшого ефекту в навчанні.

Медіакомпетентність особистості на думку дослідників визначається як сукупність її знань, умінь, здібностей, що сприяють відбору, використанню, критичному аналізу, оцінці, створенню й переданню медіа текстів у різних видах, формах і жанрах, аналізу складних процесів функціонування медіа в соціумі. Медіакомпетентність сучасного учня є складником його інформаційної компетентності.

*Інформаційна компетентність* сьогодні визначається, як уміння працювати з джерелами історичної інформації, інтерпретувати зміст джерел, визначати їх надійність, виявляти і критично аналізувати розбіжності в позиціях авторів джерел [17].

Використання на уроці історії елементів медіаграмотності сприяє формуванню у школярів умінь працювати з різною інформацією, критичне до неї ставлення, розвиває логічне мислення, забезпечує інформаційну та емоційну насиченість уроків, сприяє підвищенню інтересу учнів до предмету, забезпечує зв'язок навчального матеріалу з навколишнім життям. Вчитель може долучати медіаграмотність до вивчення кожної нової теми, активізуючи учнів до випрозорення джерел інформації через запитання про те, де вони дістали цю інформацію? На основі якої інформації вони сформулювали свою думку? Які були джерела?

Так, деякі теми з навчального курсу медіаграмотності передбачають інтеграцію з темами підручника історії України та всесвітньої історії учнів старшої школи. Зокрема, медіаграмотність та медіакомпетентність особистості – знання та розуміння щодо використання багатоманітних медіатехнологій; традиційні джерела масової інформації та їх загальна характеристика; засоби масової інформації і християнські людські взаємини.

Так, наприклад змістом теми медіаграмотність та медіакомпетентність особистості є знання та розуміння щодо використання багатоманітних медіа технологій, формування медіаграмотності та медіакомпетентності як засобу створення середовища для соціальної адаптації молоді, медіаграмотність та медіа компетентність – головне і незаперечне

підгрунття медіаосвіти та медіакомпетенції, вікові особливості медіаграмотності, дошкільна, початкова медіакомпетентність та медіакомпетентність учнів старшої школи, знання та розуміння, що характеризують медіаграмотність та медіакомпетентність, здатність щодо сприйняття і розуміння змісту медіа тексту, розуміння сили впливу медіатекстів на свідомість особистості та здатність емоційного й аргументованого сприйняття інформації, знання умовностей жанрів та здатність визначати їх синтез, знання специфіки мови різних медіа і здатність розуміти їх вплив на свідомість споживача медіа продукту. Здатність критично розмірковувати над текстом медіаповідомлень незалежно від рівня впливовості їх джерел, формування знань та розуміння критичного ставлення до медіа за допомогою самих медіа. Саме елементи цих знань з медіаграмотності вчитель може використовувати на уроці для аналізу тестів підручника.

Сьогодні ключове для розуміння концепції медіаграмотності поняття медіатексту, під яким ми розуміємо не лише написане чи зображене, а будь-який зміст комунікації, що поширюється на масові аудиторії.

Найкращою для формування медіакомпетентності учнів є робота над аналізом медіатекстів. Дану роботу можна застосовувати для вивчення будь-якої теми з історії. Медіатекст в підручниках з історії є носієм інформації. Медіатексти за характером передачі та відтворення інформації поділяються на: усні (промови, виступи, казки, перекази, міфи); графічні (хроніки, літописи, статті, епістолярна та мемуарна спадщини, архіви); аудіальні (голосові, радіоповідомлення, пісні); візуальні (картини, плакати, скульптури); динамічні (вистави, фільми, спогади); археологічні. Саме правильна робота з медіатекстами і є головним завданням медіаосвіти на уроках історії. Для ефективної роботи варто використовувати пам'ятки, які б давали план аналізу різних типів медіатекстів: фотографій, ілюстрацій, аудіо та відеофайлів.

Зазначимо, що використання медіатекстів в процесі навчання історії робить його більш осмисленим, сприяє розвитку в учнів історичного і критичного мислення та дає можливість реалізувати ряд завдань медіаосвіти, зокрема уміння повноцінно сприймати, інтерпретувати, аналізувати та оцінювати тексти документів в підручнику, розвиває комунікативні здібності учня.

Дослідник П. Мороз зазначає, що у наш інформаційно насичений час чимало людей сприймає світ через засоби масової інформації, які часто подають тенденційну інформацію. Історичне минуле часто стає предметом політичних маніпуляцій у боротьбі за владу всередині країни і, як наслідок, може стати засобом суспільної дезінтеграції [15].

Отже, підготувати дитину до ефективної взаємодії з медіа, навчити учнів критично мислити, інтерпретувати медіа тексти, навчити не лише користуватися різноманітними медійними засобами, а й розумітися на закономірностях їх функціонування, особливостей технологій впливу засобів масової інформації – одне із завдань шкільної історичної освіти.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Таким чином, в умовах сьогодення навчальний процес з історії має бути логічним та критичним, адже сучасний інформаційний потік може підхопити непідготовлену свідомість дитини, спотворити мислення. Тому необхідно працювати у напрямку інтеграції медіаосвіти в навчання історії України та всесвітньої історії. Вміння і навички з формування медіаграмотності слід включити в навчальні програми з історії. Головна роль у цьому процесі відведена, звичайно, вчителю-практику, який зуміє творчо підійти до відбору відповідного матеріалу. Вивчення історії в такий спосіб дозволить сприймати історичні події не як однозначний процес, який зафіксовано в шкільному підручнику. Учні розуміють, що події та історичні факти можна по-різному трактувати та осмислювати. Учні навчаються відрізняти факти від думок. Сприймаючи інформацію учні розуміють що вона транслюється завжди в чийсь інтересах, і це, на наш погляд, не дозволить просто переписати історію, як це часто відбувалось в минулому.

## Література

1. Безкоштовний історичний онлайн музей Historypin: як створити в ньому непересічний шкільний проєкт. URL: <https://vseosvita.ua/news/bezkoshtovnyi-istorychnyi-onlainmuzei-historypin-ia-k-stvoryty-v-nomu-neperesichnyi-shkilnyi-proiekt-5454.html>
2. В. Кришмарел, «Методи навчання філософії в контексті компетентісно орієнтованої історичної і громадянської освіти в ліцеї», *Проблеми сучасного підручника*, Вип. 23, с. 123–132, 2019.
3. Грищенко А. П. Формування медіаграмотності вчительства засобами «Вікіпедії» в умовах Нової Української школи *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики*. 2018. С. 146-150. URL : <https://sites.google.com/view/professional-education-kaf/діяльність-кафедри/наукова-діяльність/i-всеукраїнська-науково-практична-конференція> (дата звернення: 18.08.2019).
4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>. Дата звернення: Жовтень 10, 2019.
5. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проєктів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів [посібник], Київ, Україна, Педагогічна думка, 2016.
6. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. Дата звернення: Жовтень 10, 2019.
7. Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи, Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>. Дата звернення: Жовтень 10, 2019.
8. Історія України. Всесвітня історія. 5-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017.html>. Дата звернення: Жовтень 10, 2019.
9. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontsepsiya\\_vprovadzhennya\\_mediaosviti\\_v\\_ukraini\\_nova\\_redaktsiya/](https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontsepsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/)
10. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства: посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенюк, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мокрогуз; За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. К. : ЦВП, АУП, 2016. 243 с.
11. Н.М. Бібік, Врахування пізнавальних інтересів учнів у підручникотворенні, *Підручник XXI століття*, № 1– 4, С. 48–52. 2003.
12. Нова українська школа: основи Стандарту освіти, Львів, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: [http://www.osvitportal.lviv.ua/upload/users\\_files/1/upload/1/nova%20schkola%20\(pantone%208703%20C\)-ilovepdf-compressed.pdf](http://www.osvitportal.lviv.ua/upload/users_files/1/upload/1/nova%20schkola%20(pantone%208703%20C)-ilovepdf-compressed.pdf). Дата звернення: Жовтень 10, 2019.
13. О. Мокрогуз, *Роль мультимедіа у формуванні інформаційної компетентності*, Харків: Фонд Фонду, 2017.
14. О. Пометун, Н. Гупан, та В. Власов, *Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник*. Київ, Україна: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.
15. П. Мороз, та І. Мороз, *Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник*, Київ, Україна: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.
16. Тренди освіти: як використовувати QR-коди в освіті [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/trendi-osviti-yak-vikoristovuvati-qr-kodi-u-navchanni>.
17. Ю. Малієнко, «Формування історичної компетентності засобами підручника з історії середніх віків», *Проблеми сучасного підручника*, Вип. 16, с. 203-212, 2016.

Оболешев Ілля  
здобувач вищої освіти магістерського рівня  
Українського державного університету імені М. П. Драгоманова  
м. Київ, Україна  
Науковий керівник: **Коляда І. А.**,  
доктор історичних наук, заслужений працівник освіти України,  
професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін

## КОХАННЯ І РОДИНА У ЖИТТІ ГЕНЕРАЛА ВАЛЕРІЯ ЗАЛУЖНОГО

*Стаття присвячена дослідженню сімейних зв'язків та взаємодій для військового лідера на прикладі Валерія Залужного.*

**Ключові слова:** сім'я, дружина, лідерство.

«Для мене війна почалася в 2014 році. Відтоді сім'я мене фактично не бачила. Діти закінчили школу, дружина закінчила університет. Я був радий повернутися до них у липні 2021 року, кол мене призначили Головнокомандувачем. І вони спокійно поставилися до того, що 24 лютого 2022 року я знову пішов із сім'ї. Вони мене підтримують.» — саме так відповів Валерій Залужний на питання про сім'я від свого американського колеги Генерала Міллі у приватній розмові [1, с. 91].

Валерій Залужний український генерал і дипломат, який обіймав посаду Головнокомандувача Збройних Сил України з 27 липня 2021 до 8 лютого 2024. Саме він очолив Українське військо під час широкомасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року. Наразі він виконує обов'язки Надзвичайного і Повноважного Посла України у Великій Британії з 10 липня 2024 р.

В умовах сучасної війни, коли військове керівництво перебуває під надзвичайним психологічним і емоційним навантаженням, роль сім'ї як опори та джерела внутрішньої стійкості набуває високое значення. Без міцних родинних зв'язків і підтримки сім'я не може бути готовою до викликів армійського життя, а без готової сім'ї — солдат не може бути повністю сфокусованим на виконанні бойових завдань.

У дослідженні RAND «Family Resilience in the Military» автори детально розбирають, що означає «сімейна стійкість» і чому її варто стандартизувати в межах Пентагону. Вони виділяють п'ять ключових сфер — від спільних сімейних переконань до фізичного й психічного здоров'я кожного члена родини — які допомагають «відскакувати» від стресу та виростати сильнішими після труднощів. Це дослідження показує: сім'я не просто переживає періоди розлук і переїздів, вона здобуває нові ресурси й навички, стаючи пізніше потужним джерелом підтримки [3].

У схожому ключі стаття з [army.mil](https://army.mil) підкреслює, що готові сім'ї — це не лише ті, хто відвідав усі тренінги, а такі, що активно використовують доступні їм ресурси: від психологічних консультацій до груп взаємодопомоги. Авторка констатує: рівень стресу у військових значно знижується, а ймовірність тривалого збереження контракту — зростає, якщо вдома є атмосфера розуміння й підтримки. Навіть формальні показники — від кількості розлучень до випадків суїциду — прямо корелюють із тим, наскільки сильно відчуває родина свою «готовність» до служби [2].

Основна думка обох статей — інвестиції в родину не менш важливі, ніж інвестиції в екіпірування чи тренування. RAND демонструє академічний підхід: визначити, виміряти й формалізувати родинну стійкість як процес, що не закінчується з поверненням солдата додому, а навпаки — продовжується й укріплює навички подолання стресу. [Army.mil](https://army.mil)

показує практичний бік: коли сім'я знає, куди звернутися по допомогу, вміє організувати буденні ритуали підтримки (сімейні вечери, спільні вправи, групові бесіди), солдат отримує змогу сконцентруватися на завданнях і виконувати їх із більшою ефективністю.

Разом вони доводять: щоб армія була дійсно готова, спочатку треба підготувати ті домівки, куди солдат повертається між вахтами. Тільки так формуються здорові, стійкі родини, які в критичний момент стають безпечною опорою і тилом для тих, хто захищає країну [3] [4].

На самому початку у житті Валерія були тепло бабусиної хати, й суворий дідусевий погляд. Після війни дід Василь повернувся додому в Семенівку на Чернігівщині і побудував родинний будинок біля залізниці та сільмашзаводу. Саме там, під наглядом бабці Уляни та дідуся, малий Валерій вчився цінувати працю й не боятися труднощів. У дідусевих історіях про німецький полон було стільки мовчазної гідності, що хлопець з дитинства зрозумів: справжня сила — у витримці й відданості своїм принципам.

Дідусь не терпів запізнень — на Різдво двері зачинялися рівно о восьмій, без жодних винятків. Саме ця вимогливість виховала в онукові пунктуальність і повагу до традицій. А коли батьки вирішили розлучитися, Валерій як найстарший онук відчув відповідальність не тільки за себе, але й за всю сім'ю. Тут закладалося перше зерно лідерства: коли ти — старший, ти маєш бути прикладом, брати на себе важкі рішення й завжди тримати слово. Таким чином, родинне коріння й уроки дідуся сформували в Залужного базові цінності — дисципліну, почуття обов'язку та внутрішню стійкість, які згодом стали основою його лідерського стилю.

У Валерія на почесному місці вдома стоїть стара світлина прадіда — офіцера Російської імперії. Історія про те, як той відмовився служити «червоній» армії, не просто родинна легенда, а справжній камінь спотикання для будь-яких компромісів із совістю. Через цю відмову сім'я втратила майно й опинилася в сараї, але прагид довів: іноді принципи важать більше за власний комфорт [1, с. 24].

Коли ж у 2001 році батьки розлучилися, відповідальність за сім'ю лягла на плечі найстаршого — Валерія. За словами брата Артура, саме тоді дід передав йому «кермо влади»: хлопець вчився давати пораду й приймати рішення не лише за себе, а й за рідних. І хоча їхнє дитинство пройшло серед залізничних колій і військових полігонів, небезпека лише загартувала характер: Валерій уперше зрозумів, що дисципліна — це не обмеження, а вміння берегти себе й інших, а цікавість до техніки й озброєння заклала основу для майбутньої кар'єри. У ролі старшого сина й брата Валерій отримав унікальний досвід відповідальності, мудрого наставництва і підтримки, які згодом стали фундаментом його власного лідерського стилю.

Великим коханням Валерія Залужного є його дружина Олена. Людмила Долгоновська, помічниця генерала, якось припустила «Ваша дружина — це п'ятдесят відсотків Вашого успіху». На що Валерій відповів «Ні, Лена — це дев'яносто п'ять відсотків мого успіху» [1, с.9].

Коли він підробляв нічним сторожем, Олена без зайвих розмов приходила до гуртожитку, приносила чай, їжу, не давала йому заснути за кермом. Втомлений Валерій ішов за кермо після зміни, а поруч сиділа вона — мовчазна охорона його здоров'я. Саме ці нічні зустрічі навчили його цінувати просту турботу.

В 2013-му, він опинився перед несподіваним вибором: залишити армійську кар'єру та піти працювати на будівництво або продовжити шлях військового. У його руках — президентська стипендія у 11 000 гривень і нічні зміни сторожем. Натомість цивільний роботодавець пропонував 50 000 та власну квартиру. Але саме в ту мить, коли перспектива легкої наживи могла звести нанівець роки служби, поруч опинилася Олена [4].

Вона не стала мовчазним глядачем, а прямо сказала: «Я тебе не залишу». І ця проста фраза вирішила все. Упевненість дружини, її готовність іти поруч навіть у найскладніші

моменти дала Валерію ту внутрішню силу, яку важко отримати з годинником у руці чи блиском грошей [1].

Також, великою несподіванкою для Валерія стала співбесіда з президентом України Володимиром Зеленським 23 липня 2021 року. Начебто, рядова співбесіда про можливе просування по кар'єрним сходам зненацька перейшла у розмову про пост Головнокомандувача. Повторна співбесіда мала відбутися наступного дня, проте Валерій заперечив що не зможе бути, адже у його дружини день народження. Представники Офісу президента пішли на зустріч, і перенесли зустріч на один день. На неї Валерій узяв дружину Олену яка підтримувала його. Пост Головнокомандувача був запропонований Генералу Залужному, і це стало для нього сильним ударом, адже він був доволі молодим, і не обіймав посади рівня Начальника Генерального штабу чи командувача Сухопутними силами.. Проте він одразу отримав підтримку від своєї дружини, яка усіляко підбадьорювала його і допомогла прийти в себе.

Отже, чітко простежується, як фундаментальні родинні цінності — дисципліна, відповідальність і взаємна підтримка — формували особистість і кар'єру Валерія Залужного. Починаючи з тих вечорів у бабусиній хаті, де маленький Валерій вбивав уроки праці і пунктуальності від дідуся-військовослужбовця, до драматичного вибору між фінансовою стабільністю цивільного бізнесу і покликанням армії, він завжди мав поруч опору у вигляді рідних. Особлива роль дружини Олени: її прості, але відверті слова — «я не залишу тебе» — не раз повертали його з краю сумнівів і страху, давали сили відкидати будь-які спокуси й іти далі військовим шляхом.

Коли влітку 2021-го пролунала пропозиція стати Головнокомандувачем, він міг би відмовитися задля дні народження дружини, і саме це прагнення зберегти сімейний простір продемонструвало, що для нього немає вищої мотивуючої сили, ніж любов і довіра близьких.

Таким чином, історія Залужного — це не просто історія про злет генерал-командувача, а передусім доказ того, що справжня сила не в званні чи формі, а в тій невидимій нитці, яка пов'язує лідера з його родиною. Саме любов і взаємини вдома стали тією опорою, яка дала змогу діяти рішуче, зберігати витримку й надихати тисячі українських військових у найтемніші часи.

## Література

1. Долгоновська Л. Залізний генерал. Уроки людяності. Харків: Віват, 2024. 208 с.
2. Жукова Л. Дружина залізного генерала. URL <https://www.rbc.ua/rus/styler/malovidomi-fakti-olenu-zaluzhnu-druzhinu-1707745435.html>
3. Family Resilience in the Military. URL <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5158214/>
4. Military Family Readiness Is Important for Mission Readiness. URL [https://www.army.mil/article/284984/military\\_family\\_readiness\\_is\\_important\\_for\\_mission\\_readiness](https://www.army.mil/article/284984/military_family_readiness_is_important_for_mission_readiness)

Білоконь Ірина,  
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти  
ННПІ імені В. О. Сухомлинського  
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова  
Науковий керівник: **Маринченко Ганна**,  
кандидат історичних наук, ст. викладач,  
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова  
м. Миколаїв, Україна

## ВІРТУАЛЬНІ СИМУЛЯЦІЇ ТА ІСТОРИЧНІ РЕКОНСТРУКЦІЇ У РОБОТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

*Розкрито зміст та навчальні можливості використання віртуальних симуляцій та історичних реконструкцій у роботі сучасного вчителя історії. Продемонстровано та охарактеризовано наявні в Україні та світі віртуальні екскурсії. Надано рекомендації щодо інтеграції віртуальних симуляцій та історичних реконструкцій до навчальних курсів з історії.*

**Ключові слова:** *віртуальні симуляції, історична реконструкція, віртуальні екскурсії, методи навчання, уроки історії.*

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій віртуальні симуляції та історичні реконструкції стають потужними інструментами в арсеналі сучасного вчителя історії. Вони відкривають нові можливості для візуалізації минулого, підвищення залученості учнів та формування глибокого розуміння історичних подій та процесів. Звернемося до розуміння означених понять. Що ж таке віртуальні симуляції та історичні реконструкції?

Віртуальні симуляції – це цифрові моделі реальних чи уявних об'єктів та процесів, що дозволяють користувачам взаємодіяти з ними у тривимірному просторі. Вони використовуються для навчання, досліджень і популяризації історії [2].

Тобто віртуальні симуляції в історичному контексті – це інтерактивні комп'ютерні моделі, що відтворюють певні аспекти минулого (соціальні, політичні, економічні процеси, військові дії тощо). Учні можуть взаємодіяти з цими моделями, приймати рішення та спостерігати за їхніми наслідками, що сприяє кращому розумінню причинно-наслідкових зв'язків.

Історичні реконструкції у віртуальному форматі – це цифрові відтворення історичних місць, будівель, артефактів або подій з високим ступенем деталізації. Вони можуть бути представлені у вигляді 3D-моделей, віртуальних екскурсій, панорамних зображень або інтерактивних середовищ, дозволяючи учням «поринути» в атмосферу минулого. Історичні реконструкції допомагають краще зрозуміти історію через візуалізацію та інтерактивність [1].

До створення віртуальних реконструкцій застосовують 3D-сканування, фотограмметрію, застосування VR та AR-технологій. Ці інструменти дозволяють створювати деталізовані моделі давніх пам'яток і атмосферних сцен. Найбільш відомі приклади реалізованих проєктів: Історичне місто Digital Reconstruction (*стародавній Мілем*); Віртуальні музеї і виставки (*British Museum VR*); Реконструкція битв та споруд (*Віртуальний Вавилон*) [3].

Якщо говорити про їх використання в навчальному процесі то тут можна виділити ряд переваг, зокрема:

**Підвищення залученості та мотивації учнів:** Інтерактивний та візуально насичений формат віртуальних симуляцій та реконструкцій робить навчання більш захопливим та цікавим для учнів, підвищуючи їхню мотивацію до вивчення історії.

**Візуалізація абстрактних концепцій:** Складні історичні процеси або соціальні структури можуть бути краще зрозумілі через їхню віртуальну візуалізацію та можливість спостерігати за їхнім розвитком.

**Створення ефекту «занурення» в історичний контекст:** Віртуальні реконструкції

дозволяють учням відчувати атмосферу минулого, досліджувати історичні місця та об'єкти так, ніби вони перебувають там особисто.

*Активізація пізнавальної діяльності:* Взаємодія з віртуальними симуляціями спонукає учнів до активного дослідження, аналізу інформації, прийняття рішень та розв'язання проблем.

*Розвиток критичного мислення:* Аналізуючи віртуальні моделі та реконструкції, учні вчаться критично оцінювати представлену інформацію, виявляти можливі інтерпретації та робити власні висновки.

*Індивідуалізація навчання:* Віртуальні середовища можуть адаптуватися до індивідуальних потреб та темпу навчання кожного учня, надаючи персоналізований навчальний досвід.

*Доступність:* Віртуальні ресурси можуть бути доступні учням у будь-який час та в будь-якому місці, що особливо важливо в умовах змішаного та дистанційного навчання.

*Безпечне дослідження:* Віртуальні симуляції дозволяють досліджувати потенційно небезпечні або недоступні історичні події чи місця (наприклад, битви, руїни стародавніх міст).

В сучасній науковій та методичній літературі виділяють наступні види віртуальних симуляцій та історичних реконструкцій, які може використовувати вчитель історії у своїй роботі з учнями: віртуальні екскурсії музеями та історичними місцями; 3D-реконструкції історичних будівель та артефактів (інтерактивні 3D-моделі дозволяють детально вивчати архітектуру, інтер'єри та окремі предмети минулого); історичні стимулятори (програми, що моделюють певні історичні процеси (наприклад, управління містом-державою, ведення бойових дій, економічний розвиток); рольові онлайн-ігри з історичним контекстом (ігри, де учні беруть на себе ролі історичних персонажів та взаємодіють у віртуальному середовищі, відтворюючи певні історичні події або ситуації); інтерактивні хронологічні шкали з візуалізацією (дозволяють учням досліджувати послідовність історичних подій, переглядати відповідні візуальні матеріали та отримувати додаткову інформацію); віртуальні лабораторії для дослідження історичних артефактів (симуляції, що дозволяють учням віртуально «працювати» з історичними знахідками (наприклад, складати розбиту кераміку, аналізувати монети).

Віртуальні симуляції та історичні реконструкції можна і на нашу думку дійсно потрібно інтегрувати у навчальний процес.

*Як ілюстративний матеріал* – використання віртуальних реконструкцій для наочного представлення історичних місць або подій під час пояснення нового матеріалу.

*Як інструмент для дослідження* – надання учням можливості самостійно досліджувати віртуальні середовища, знаходити інформацію та робити власні висновки.

*Як основа для проблемного навчання* – створення проблемних ситуацій на основі віртуальних симуляцій, що спонукають учнів до пошуку рішень та аналізу наслідків.

*Як засіб для розвитку емпатії* – віртуальне «занурення» в минуле може допомогти учням краще зрозуміти почуття та мотивації людей, які жили в інші епохи.

*Як платформа для творчих проєктів* – заохочення учнів до створення власних віртуальних реконструкцій або симуляцій на основі вивченого матеріалу.

*Для організації віртуальних екскурсій* – проведення онлайн-уроків у форматі віртуальних подорожей історичними місцями.

В Україні є кілька цікавих прикладів використання віртуальних симуляцій та історичних реконструкцій. Це дозволяє популяризувати культурну спадщину, підвищувати її доступність і зберігати пам'ятки для майбутніх поколінь. Серед них можна виділити наступні:

*Музей історії Києва у віртуальній реальності* – створено кілька віртуальних турів по історичних осередках міста, таких як Поділ або Старовинний Київ. Це дає змогу відвідувачам «прогулятися» містом у минулому, не виходячи з дому.

*Національний музей історії України у віртуальній реальності* – проєкт, що дозволяє досліджувати експонати і архітектуру музею у 3D, створено з використанням фотограмметрії і 3D-моделювання.

*Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (Київ):* На їхньому сайті ви знайдете віртуальний тур, що дозволяє оглянути експозицію одного з найвідоміших музеїв

України.

*Національний художній музей України (Київ):* Хоча старий сайт музею пропонує перегляд експозиції не в найкращій якості, є надія, що новий сайт матиме сучасний 3D-тур.

*Дніпропетровський художній музей:* Ще до пандемії музей створив 3D-тур своєю експозицією спільно з Google Ukraine. Також на сайті доступні віртуальні виставки.

*Національний музей народної архітектури та побуту України (Пирогів):* Хоча прямих віртуальних турів може не бути, існують 3D-панорами та фотогалереї, що дають уявлення про скансен.

*Софія Київська:* Ви можете здійснити віртуальну прогулянку всередині Софійського собору та дізнатися більше про його історію та фрески.

*Чернігівський історичний музей імені Василя Гарновського:* Музей пропонує 3D-екскурсію своїми залами.

*Музей космонавтики імені С.П. Корольова (Житомир):* Запрошує на віртуальний 3D-тур єдиним в Україні музеєм космонавтики.

*3D-реконструкція Успенського собору Києво-Печерської лаври:* Створення детальної віртуальної моделі собору у його первісному вигляді до руйнувань різних епох, включаючи його архітектурні особливості, внутрішнє оздоблення та історичний контекст. Проект міг би включати інтерактивні елементи, що розповідають про історію собору та його значення.

*Віртуальна подорож зруйнованими палацами Чернігівщини:* Створення 3D-реконструкцій палацово-паркових ансамблів, які були пошкоджені або повністю зруйновані (наприклад, палац Галаганів у Сокиринцях у його розквіті). Віртуальна модель могла б поєднувати архівні матеріали, фотографії та сучасні дослідження для відтворення їхньої колишньої величі.

*Онлайн-виставка «Втрачена спадщина Слобожанщини»:* Створення віртуальної галереї з 3D-моделями та фотографіями архітектурних пам'яток Харківщини та інших регіонів Слобожанщини, які постраждали внаслідок воєнних дій або занепаду. Кожен об'єкт міг би супроводжуватися інформацією про його історію, стан до руйнування та потенційні плани відновлення.

*Інтерактивна карта «Зруйновані та цілілі пам'ятки України»:* Створення онлайн-карти з позначенням історичних та культурних об'єктів, які постраждали під час війни. Для зруйнованих об'єктів могли б бути представлені 3D-реконструкції їхнього довоєнного стану, фотографії руйнувань та інформація про поточний стан.

Якщо говорити про використання зазначених прикладів в навчальному процесі, то вчителю потрібно звернути увагу на кілька рекомендацій:

*Пошук якісних та достовірних ресурсів:* Важливо ретельно відбирати віртуальні симуляції та реконструкції, перевіряючи їхню історичну точність та педагогічну цінність.

*Технічні вимоги:* Необхідно враховувати технічні можливості школи та учнів для використання віртуальних інструментів.

*Методична підготовка:* Вчителю необхідно володіти навичками ефективної інтеграції віртуальних ресурсів у навчальний процес, розробляти відповідні завдання та інструкції.

*Контроль часу:* Важливо контролювати час, проведений учнями у віртуальних середовищах, щоб забезпечити баланс з іншими видами навчальної діяльності.

*Критичне осмислення:* Навчати учнів критично ставитися до інформації, представленої у віртуальних симуляціях та реконструкціях, усвідомлювати можливі інтерпретації та обмеження моделей.

Віртуальні симуляції та історичні реконструкції є перспективним напрямком у сучасній історичній освіті. Їхнє грамотне та методично обґрунтоване використання може значно підвищити якість навчання, зробити його більш цікавим, наочним та інтерактивним. Сучасний вчитель історії має бути відкритим до використання цих інноваційних інструментів, постійно вдосконалювати свої навички та адаптувати навчальний процес до потреб цифрового покоління учнів.

### Література

1. Katori, T. (2020). *Historical Reconstructions: Uses and Perspectives*. Journal of Cultural Heritage.
2. Johnson, M., & Lee, S. (2019). *Virtual Reality in Education and Heritage*. Advances in Digital Heritage.
3. Gilmore, J., & Knudsen, E. (2021). *Examples of Digital Heritage Projects*. Journal of Digital Archaeology.
4. Музей історії Києва у 3D та VR/ URL <https://kyivhistorymuseum.org.ua/uk/>
5. Реконструкція Софії Київської URL <https://st-sophia.org.ua/uk/golovna/>
6. Trach, Y. (2020). Український досвід VR-реконструкції об'єктів історико-культурної спадщини. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*.

**Рак Ірина**

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

ННПІ імені В.О.Сухомлинського

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

*Науковий керівник: Маринченко Ганна,*

кандидат історичних наук, ст.викладач,

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

м. Миколаїв, Україна

## ОГЛЯД УСПІШНИХ КЕЙСІВ ВПРОВАДЖЕННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

*Розкрито зміст та навчальні можливості використання окремих ігрових технологій в освітній процес. Продемонстровано основні розробки комп'ютерних ігор історичного спрямування як у світі так і в Україні. Запропоновано варіанти розробок AR/VR технологій історичного спрямування, які можна використовувати під час вивчення історії в закладах освіти різного рівня.*

***Ключові слова:** педагогічні технології, ігрофікація, гейміфікація, уроки історії, AR/VR технології.*

Ігрові технології все більше входять у сучасну освітню практику як ефективний спосіб підвищення залученості учнів і покращення засвоєння навчального матеріалу. У викладанні історії вони дозволяють зробити процес цікавішим, забезпечують практичний досвід і стимулюють критичне мислення.

Питаннями ігрофікації навчання історії займається велика кількість науковців та практиків. Важко виділити одного «автора» як засновника та основоположника, оскільки ідеї використання ігор в освіті розвивалися поступово. Проте, можна назвати кілька напрямків та авторів, чії праці є важливими у цій галузі.

Зокрема, **Йоган Гейзінга** та його «*Homo Ludens*» (1939). Хоча ця класична праця не зосереджена конкретно на навчанні історії, вона закладає фундаментальне розуміння ролі гри в культурі та людській діяльності, що є важливим для розуміння потенціалу ігрофікації в освіті загалом [6].

Книга «*The Art of Game Design*» (2008) **Джессі Шелла** є фундаментальною для розробників ігор, але її принципи ігрового дизайну, такі як цілі, правила, винагороди та зворотний зв'язок, є надзвичайно важливими для ефективною ігрофікації навчання [7].

А ось **Карл Капп** («*The Gamification of Learning and Instruction*») (2012) є одним із

провідних експертів у галузі гейміфікації навчання. Його праці досліджують теоретичні засади, практичні методи та приклади успішного застосування ігрових елементів у навчальному процесі [8].

Однак, оскільки ігрофікація є міждисциплінарною галуззю, дослідження часто проводяться педагогами, істориками, фахівцями з інформаційних технологій та ігровими дизайнерами. Важко назвати окремих «авторів-істориків» з великою кількістю фундаментальних праць саме з ігрофікації. Однак, існує значна кількість статей, методичних розробок та прикладних проєктів, автори яких досліджують та впроваджують ігрові методи та технології (включаючи AR/VR) у викладання історії.

Варто також звернути увагу, що немає серед науковців і чіткої позиції щодо поняття ігрової діяльності на уроках, зокрема можна побачити використання таких понять як «ігрофікація», «гейміфікація», «ігрові методи навчання», «інтелектуальні ігри на уроках», «дидактичні ігри» тощо. Галузь ігрофікації навчання та використання ігор в освітній діяльності постійно розвивається і нові дослідження та розробки з'являються регулярно [1-5].

Якщо говорити про активне впровадження ігрових технологій у викладання історії в Україні, то тут можна виділити, на нашу думку, кілька ключових етапів

**Початковий період (1990-2000)** Перші ігри і симуляції, переважно настільні та традиційні історичні ігри. Використання настільних ігор і навчальних карток для ознайомлення з історичними подіями. Серед обмежень даного періоду можна виділити відсутність цифрових інтерактивних платформ.

**Розвиток цифрових ігор та симуляцій (2000-2010).** Поява перших комп'ютерних ігор, освітніх платформа. Інтерактивні історичні симулятори, сервіси таких ігор як «Revolution», «Civilization», «Mission US», «Europa Universalis». До переваг можна віднести можливість імітувати історичні події, екскурсії у минуле в інтерактивному форматі.

**Інтеграція ігрових технологій у навчальний процес (2010-2020).** Активне застосування навчальних платформ, мобільних додатків, квестів і гейміфікацій. В цей період більше уваги приділяється організації квест-експедицій, рольових ігор, тренінгів із використанням VR і AR. Це сприяє підвищенню мотивації, розвитку командної роботи і self-directed learning. Серед прикладів створення шкільних історичних квестів із QR-кодами та віртуальні тури і реконструкції історичних пам'яток у VR.

**Сучасний період і перспективи (2020 і до сучасності).** Поєднання технологій штучного інтелекту, віртуальної/доповненої реальності та онлайн-платформ, адаптивна гейміфікація. Створення інтерактивних сценаріїв, розподіл ролей у VR-іграх, платформи для створення навчальних ігор учнями. У майбутньому персоналізовані історичні пригоди, включення ймовірнісних сценаріїв, більш глибока симуляція історичних процесів.

Варто більш детально зупинитися на деяких іграх. Серія «Civilization» є однією з найвідоміших і найвпливовіших стратегічних ігор, що охоплює всю історію людства від давніх часів до сучасності. Гравці керують розвитком власної цивілізації, приймаючи рішення щодо технологій, економіки, дипломатії та війни. Кожна гра серії пропонує унікальні сценарії та історичні події для дослідження.

Ігри з назвою «Revolution» можуть відноситися до різних проєктів, оскільки ця назва використовувалася для кількох ігор різних жанрів. Однак, якщо ви маєте на увазі ігри, що фокусуються на історичних революціях або значних періодах змін, то існують стратегічні та симуляційні ігри, які дозволяють гравцям брати участь у цих подіях, керувати політичними рухами, арміями та впливати на хід історії.

Серія «Europa Universalis» (Paradox Development Studio): Глобальна стратегічна гра, що охоплює період від пізнього Середньовіччя до раннього Нового часу, з акцентом на політиці, дипломатії, війні та економіці.

Серія «Hearts of Iron» (Paradox Development Studio): Стратегічна гра, що зосереджується на Другій світовій війні, де гравці керують однією з країн-учасниць, керуючи військовими діями, промисловістю та політикою.

«Crusader Kings» (Paradox Development Studio): Стратегічна гра, що відбувається в епоху Середньовіччя, де гравці керують династією, використовуючи шлюб, інтриги та війну для розширення свого впливу.

«Age of Empires» (World's Edge): Серія стратегічних ігор у реальному часі, що охоплює різні історичні періоди, де гравці будують бази, збирають ресурси та ведуть війни.

«Total War» (Creative Assembly): Серія стратегічних ігор, що поєднує покрокову стратегію на глобальній карті з тактичними битвами в реальному часі, охоплюючи різні історичні епохи.

Ігри від Mission US: Серія безкоштовних інтерактивних ігор, розроблених для навчання історії США, що дозволяють гравцям пережити ключові історичні події з точки зору різних персонажів.

Щодо української історії, то тут можна виділити наступні ігри.

Серія «Козаки» (Cossacks) від GSC Game World: «Козаки: Європейські війни» (2001), «Козаки: Остання битва» (2002), «Козаки II: Наполеонівські війни» (2005), «Козаки 3» (2016). Це, мабуть, найвідоміша серія стратегій в реальному часі, яка значною мірою присвячена історії України XVII-XVIII століть, епосі козацтва, війнам з Річчю Посполитою, Османською імперією та Московським царством. Гра дозволяє керувати козацькими військами, будувати поселення та брати участь у масштабних історичних битвах.

Mount & Blade: With Fire & Sword (2011). Хоча ця гра є доповненням до серії Mount & Blade і не є суто українською, її дія розгортається у Східній Європі XVII століття та включає в себе елементи історії України, зокрема козацькі гетьманства, війни з Польщею та Московією. Гра поєднує елементи RPG, стратегії та бойовика від першої/третьої особи.

Русь Total War (2007) та Русь II: Total War (модифікація до Medieval II: Total War). Ці модифікації для серії Total War фокусуються на історії Київської Русі та удільних князівств у період середньовіччя. Хоча вони не є офіційними комерційними продуктами, вони пропонують глибокий стратегічний досвід з урахуванням історичних реалій того часу на українських землях.

Ці ігри пропонують різний рівень деталізації та фокусу на історичних аспектах, але всі вони надають можливість гравцям активно взаємодіяти з історією, приймати рішення та бачити їхні наслідки.

Не менш цікавими є досвід використання VR-технологій історичного спрямування, а саме: *The Anne Frank House VR Experience* (дозволяє відвідати віртуальну копію будинку Анни Франк в Амстердамі); *The British Museum VR Experience* (пропонує віртуальні тури експозиціями Британського музею); *Apollo 11 VR* (відтворює події першої висадки людини на Місяць); *Titanic VR* (дозволяє дослідити затонулий корабель «Титанік»); *Walk the Past VR* (пропонує інтерактивні подорожі в часі, наприклад, до місця битви при Картахені в 1741 р.); *History Maker VR* (інструмент, де студенти можуть виконувати ролі відомих постатей історії США).

Ось кілька прикладів використання AR в контексті історії України:

«Кишенькова країна» від Skeiron. Цей проєкт дозволяє за допомогою спеціальних туристичних листівок та мобільного додатку побачити 3D-моделі архітектурних пам'яток різних регіонів України прямо на екрані смартфона. Наприклад, можна «оживити» зображення церкви святих Ольги і Єлизавети у Львові та роздивитися її тривимірну модель.

*Tustan AR*. Державний історико-культурний заповідник «Тустань» реалізував проєкт, який відтворює 3D-модель середньовічної наскельної фортеці Тустань. За допомогою AR користувачі можуть побачити, як виглядала фортеця в минулому, накладаючи віртуальну реконструкцію на сучасні руїни.

*AR-фільтр про козаків у Покровську та Львові*. У рамках проєкту «Відкрита платформа для пізнання, спілкування, роздумів на бульварі Козацької Слави» створено AR-фільтр з віртуальним козаком Гришком Чубом. Користувачі можуть зробити селфі з козаком або послухати його розповідь про Запорозьку Січ, паланки та зимівники.

*Проєкт «Княжий Звенигород: від реального до віртуального»*. Цей проєкт спрямований на відтворення у віртуальній реальності міста Звенигород, що існувало біля Львова майже 1000 років тому. Хоча в назві згадується VR, подібні проєкти часто мають і AR-складову для інтерактивної

візуалізації знахідок та реконструкцій.

*Музей Майдану.* Хоча безпосередньо AR може не бути основною технологією, мультимедійні інсталяції музею Революції Гідності створюють ефект занурення та доповнюють реальність архівними відео та фото, що є близьким до концепції AR. Відвідувачі можуть «пройтися» стилізованою картою Майдану та дізнатися більше про ключові події.

Ці приклади демонструють, як AR може зробити історію України більш наочною, інтерактивною та доступною для широкої аудиторії, від туристів до школярів. Технологія дозволяє по-новому поглянути на історичні місця, події та постаті.

Впровадження ігрових технологій, включаючи AR/VR, у викладанні історії, як в Україні, так і за кордоном, демонструє низку переваг:

*Підвищення мотивації та залученості учнів* – ігровий формат робить навчання більш цікавим та захоплюючим.

*Активізація пізнавальної діяльності* – учні стають активними учасниками навчального процесу, а не пасивними слухачами.

*Краще засвоєння складного матеріалу* – інтерактивність та візуалізація допомагають краще зрозуміти історичні концепції та події.

*Розвиток критичного мислення та навичок розв'язання проблем* – ігри часто вимагають аналізу інформації, прийняття рішень та оцінки наслідків.

*Формування історичної емпатії* – рольові ігри та симуляції допомагають учням краще зрозуміти досвід людей, які жили в минулому.

*Створення позитивної навчальної атмосфери* – гра сприяє співпраці, спілкуванню та знижує рівень стресу.

Незважаючи на значний потенціал, впровадження ігрових технологій вимагає від педагогів відповідної підготовки, ретельного відбору та адаптації ігор до навчальних цілей, а також збалансованого поєднання ігрових та традиційних методів навчання. Проте, успішні кейси як в Україні, так і за кордоном, підтверджують ефективність цього підходу для підвищення якості історичної освіти.

## Література

1. Барнінець О. Класифікація ігрових методів навчання історії з погляду компетентнісного підходу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011 (3). С. 14 – 20.
2. Желіба О. Використання ігор у навчанні історії. *Часопис наукових праць викладачів історико-юридичного факультету*. 2008 (2). С. 148 – 168.
3. Кожемяка О.Л. *Інтелектуальні ігри на уроках історії*. Харків, 2005. 144 с.
4. Малецька Т.В. *Ігрові технології навчання на уроках історії України*. Тернопіль-Харків, 2012, 44 с.
5. Ткаченко О. Гейміфікація освіти: формальний і неформальний простір. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015 (11). С. 303 – 309.
6. Гейзінга Йоган. *Homo Ludens*. Київ, 1994, 250 с.
7. Schell Jesse. *The Art of Game Design*, 2008, 600 p.
8. Karl M. Kapp. *The Gamification of Learning and Instruction*, 2012, 336 p.

**Наталія Ігнатенко,**  
доктор педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства,  
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,  
м. Тернопіль

**Кудлюк Єлизавета,**  
студентка четвертого курсу бакалаврату  
спеціальності середня освіта (Історія)  
Тернопільського національного педагогічного  
університету ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

## **РОЗВИТОК СИСТЕМНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕБАТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ**

*У статті проаналізовано потенціал дебатних технологій як ефективного інструменту розвитку системного мислення учнів у процесі вивчення історії. Обґрунтовано, що залучення учнів до структурованих дебатів сприяє формуванню вміння аналізувати історичні явища в їх взаємозв'язку, критично оцінювати джерела та аргументовано відстоювати власну позицію. Доведено, що використання дебатів у сучасній історичній освіті підвищує рівень навчальної мотивації та сприяє розвитку громадянських і комунікативних компетентностей.*

**Ключові слова:** системне мислення, дебатні технології, історична освіта, критичне мислення, компетентнісний підхід.

У сучасному світі глобальні трансформації та виклики спричиняють суттєві зміни у підходах до формування освітніх цілей у школі. Оновлений Державний стандарт базової середньої освіти чітко окреслює пріоритет формування ключових компетентностей особистості, яка здатна не лише накопичувати знання, а й ефективно застосовувати їх у різних життєвих і професійних ситуаціях. Цей новий освітній парадигматичний підхід передбачає компетентнісно-орієнтоване навчання, спрямоване на розвиток наскрізних умінь, інтегрованих знань і цінностей, що мають стати фундаментом для успішної соціалізації учня.

Серед таких наскрізних умінь особливе значення набуває розвиток системного мислення – здатності бачити явища як частину цілісної системи, аналізувати події у широкому контексті та усвідомлювати взаємозалежність історичних процесів. Системне мислення формує у школярів цілісне, об'єктивне сприйняття історії не лише як сукупності фактів, а як живої, динамічної частини суспільного життя. Це дозволяє глибше зрозуміти зміни у суспільстві, взаємодію політичних, економічних, культурних і соціальних чинників, а також аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між подіями.

Важливо підкреслити, що поняття системного мислення порівняно недавно увійшло у науковий вжиток [3], і для його розуміння варто звернутися до основоположного поняття «система». Система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють цілісність і єдність [7, с.170]. Такий цілісний підхід допомагає організувати знання та уміння так, щоб учень міг побачити, як окремі частини пов'язані між собою і впливають одна на одну. Саме системний підхід у навчанні сприяє формуванню навичок послідовного й комплексного аналізу історичних явищ.

Системне мислення стає не лише цінним результатом освіти, але й ключовою компетентністю, яку має розвивати школа, особливо у сфері громадянської та історичної освіти. Освітній стандарт визначає ці галузі як простір, де учні повинні навчитися мислити системно – бачити взаємозв'язки між подіями, розуміти багатоаспектність історичних інтерпретацій і вміти співставляти різні погляди на одне й те саме явище [4]. Це надзвичайно важливо для формування в

учнів критичного мислення, вміння працювати з інформацією, яка часто має суперечливий характер, і вибудовувати обґрунтовані судження на основі комплексного аналізу.

У процесі викладання історії важливо, щоб учні вчилися встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати різні інтерпретації подій та формувати власні аргументовані судження, розглядаючи історичний процес як систему. Розвинене системне мислення дозволяє школярам систематизувати інформацію, виділяти ключові етапи і складові історичного розвитку, а також усвідомлювати взаємозалежність між політичними, економічними та соціокультурними факторами, що впливали на хід подій [6, с.57].

Однак, незважаючи на теоретичну важливість системного мислення, у практичній реалізації навчального процесу існують суттєві проблеми. Одна з них — недостатній рівень підготовки педагогів до впровадження системного підходу. Часто викладачі обмежуються традиційними методами, які спрямовані переважно на запам'ятовування фактів, а не на розвиток умінь аналізувати та синтезувати інформацію в рамках єдиної системи. Відсутність сучасних методичних матеріалів і ефективних педагогічних інструментів ускладнює формування системного мислення, а низька мотивація учнів до активного осмислення та дискусії лише поглиблює цю проблему [2, с.49].

Особливу роль у подоланні цих труднощів можуть відіграти інноваційні педагогічні технології, які стимулюють активну участь учнів у процесі навчання. Серед них – дебатні технології, що мають значний потенціал для розвитку системного мислення. Дебати не лише організовують форму дискусії, а й сприяють глибокому аналізу, синтезу та порівнянню аргументів, формують навички критичного мислення і комунікації. Через участь у дебатах учні вчаться чітко формулювати свої думки, аргументувати позиції, виявляти суперечності та адекватно реагувати на аргументи опонентів, що унеможливорює поверхове сприйняття навчального матеріалу [5, с.8].

Цікаво, що історична наука сама за своєю природою є дискусійною, тому застосування дебатів на уроках історії виглядає особливо природним і доречним. У дебатах учні мають можливість сперечатися про причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати різні інтерпретації подій, аналізувати джерела з різних боків, що сприяє формуванню комплексного, багатовимірного розуміння історії. Такий підхід дозволяє учням не просто запам'ятовувати факти, а відтворювати ширші історичні процеси, відновлювати логічні зв'язки між подіями, а також усвідомлювати позиції інших учасників історичних процесів [8, с.191].

Для ефективного застосування дебатних технологій у навчанні історії важливо чітко організувати педагогічний процес. Наприклад, на уроках узагальнення та систематизації знань доцільно використовувати дебати для формування навичок встановлення міжпредметних зв'язків і цілісного погляду на історичний матеріал. Учням варто заздалегідь підготуватися, аналізуючи різні джерела, порівнюючи факти та інтерпретації, формулюючи аргументи і контраргументи. Сам процес підготовки і проведення дебатів активізує системне мислення, сприяє переходу від механічного запам'ятовування до критичного аналізу.

Участь у дебатах навчає не лише висловлювати власні думки чітко і логічно, а й уважно слухати співрозмовника, розпізнавати слабкі і сильні сторони його позиції, коригувати власні погляди на основі діалогу. Це формує у школярів взаємозалежність думок, що відповідає сутності системного мислення, адже якість власного судження залежить від взаємодії з аргументами інших.

Після завершення дебатів процес навчання не припиняється — учні аналізують свою діяльність, звертають увагу на цілісність власних суджень, визнають помилки та вчаться коригувати знання і навички. Така рефлексія є важливою складовою формування системного мислення, оскільки спонукає до постійного вдосконалення способів пізнання і осмислення історичного матеріалу.

Отже, дебатні технології є потужним засобом розвитку системного мислення учнів у сфері історичної освіти. Їхнє впровадження на уроках сприяє не лише засвоєнню знань, а й формуванню цілісного розуміння історичного часу і простору, розвитку критичного аналізу та аргументованого судження. Це особливо важливо в умовах модернізації освіти, де головною метою є підготовка

громадян, здатних ефективно орієнтуватися у складних соціальних і культурних процесах сучасності. Інноваційна педагогічна технологія дебатів створює умови для активної, творчої і свідомої участі учнів у навчальному процесі, допомагає готувати їх до відповідальних викликів сучасного суспільства.

### **Література**

1. Snider A., Schnurer M. Many sides : debate across the curriculum. New York, NY: International Debate Education Association. 2002. 281 p.
2. Гупан Н. М. Формування в учнів 7-х класів навичок системного мислення засобами підручника з історії України. *Електронна бібліотека НАПН України*: веб-сайт. С. 48-53. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743787/1/%D0%93%D1%83%D0%BF%D0%B0%D0%BD\\_\\_\\_16\\_05-49-54.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743787/1/%D0%93%D1%83%D0%BF%D0%B0%D0%BD___16_05-49-54.pdf)
3. Голибард Є. Основи технології системного мислення: підручник. Київ: Фенікс, 2017. 318 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 30.09.2020 р. № 898. Верховна Рада України. Київ, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
5. Єрмоленко А. Б. Дебатні технології: педагогічна практика. *Електронна бібліотека НАПН України*: веб-сайт. С. 1–13. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/11239/1/%D0%84%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE\\_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F\\_%D0%94%D0%95%D0%91%D0%90%D0%A2%D0%9D%D0%86%20%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0%9D%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%87.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/11239/1/%D0%84%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%94%D0%95%D0%91%D0%90%D0%A2%D0%9D%D0%86%20%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0%9D%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%87.pdf)
6. Малієнко Ю. Б. Системне мислення як вимога інтегрованого навчання історії в гімназії. *Електронна бібліотека НАПН України*: веб-сайт. С. 57. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729929/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%AE.%20%D1%96%D0%B7%20Anotovani\\_2021.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729929/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%AE.%20%D1%96%D0%B7%20Anotovani_2021.pdf)
7. Словник-довідник з професійної педагогіки/ заг. ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.

**Наталія Ігнатенко,**

доктор педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства,  
Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

**Віктор Савенко,**

доктор юридичних наук, професор,  
професор кафедри теорії та історії держави і права,  
Хмельницький університет управління та права  
імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький

## **ПРАКТИЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ**

*У статті розкрито значення практичної складової професійної підготовки вчителя історії в умовах сучасних освітніх трансформацій. Проаналізовано ключові виклики сьогодення, зокрема цифровізацію освіти, впровадження компетентнісного підходу та необхідність формування професійної мобільності майбутнього педагога. Визначено основні напрями модернізації практичної підготовки вчителів історії, спрямовані на інтеграцію теорії й практики та підвищення якості педагогічної діяльності.*

*Ключові слова: професійна підготовка вчителя історії, практична підготовка, модернізація освіти, компетентнісний підхід, педагогічна практика.*

Сучасна система професійної підготовки майбутніх учителів спрямована на формування не лише ґрунтовних теоретичних знань, а й практичних умінь, необхідних для ефективної педагогічної діяльності. Безумовно, знання основ педагогіки, психології, змісту навчальних предметів, а також методик їх викладання становлять фундамент професійної компетентності фахівця. Проте варто визнати: ця теоретична база сама по собі не гарантує здатності реалізувати освітній процес на високому рівні.

Ми можемо розробляти надзвичайно продуктивні, інноваційні методики навчання, які відповідають сучасним освітнім викликам і спрямовані на формування ключових компетентностей учнів. Однак навіть найефективніші технології залишаються лише інструментами «на папері», якщо майбутній учитель не має змоги апробувати їх на практиці, не вміє адаптувати до конкретного навчального середовища, не здатен гнучко реагувати на потреби учнів. Саме практика дозволяє зробити цей крок – від знання до дії, від концепції до результату.

Реалізація практичної складової у підготовці вчителя громадянської та історичної освітньої галузі є ключовою умовою формування його професійної компетентності. Цей процес передбачає не лише набуття теоретичних знань, а й занурення у реальний досвід педагогічної діяльності. Практична підготовка має бути цілісною, поетапною та максимально наближеною до умов функціонування сучасного закладу загальної середньої освіти.

У контексті сучасних освітніх трансформацій професійність учителя розглядається як інтегральна характеристика, що визначається сформованістю професійних компетентностей. Відповідно до Професійного стандарту вчителя, ці компетентності охоплюють не лише глибоке володіння предметним змістом, але й здатність ефективно реалізувати освітню місію в умовах динамічного соціокультурного середовища. Професійна діяльність педагога вимагає вміння проектувати й проводити заняття, використовувати сучасні педагогічні технології, забезпечувати сприятливе освітнє середовище, організовувати виховну роботу, працювати в умовах інклюзії та налагоджувати партнерські взаємини з усіма учасниками освітнього процесу.

Важливу роль у формуванні професійного портрета сучасного вчителя відіграє Державний стандарт базової середньої освіти, який, спираючись на міжнародний досвід та національні освітні традиції, визначає систему ключових компетентностей як основу педагогічної майстерності. Ці компетентності формуються на основі діяльнісного підходу та забезпечують як міжпредметну, так і внутрішньопредметну інтеграцію знань. Їх формування спрямоване на розвиток вчителя як суб'єкта власного професійного розвитку, здатного усвідомлено вибудовувати індивідуальну траєкторію фахового зростання відповідно до викликів Нової української школи.

Досягнення зазначених цілей потребує створення у закладах вищої освіти такого освітнього середовища, яке б інтегрувало знання, практичні навички та ціннісні орієнтації, а також забезпечувало набуття практичного досвіду, необхідного для ефективного функціонування в умовах сучасної школи. З огляду на це, на базі спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія) Тернопільського національного педагогічного університету було розроблено теоретичну модель професійної підготовки вчителя громадянської та історичної освітньої галузі. Вона спрямована на формування компетентного фахівця, здатного реалізувати зміст навчання згідно з принципами демократичного суспільства, академічної доброчесності та педагогіки партнерства (рис. 1.).

Методологічною основою цієї моделі є поєднання компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, професійно-рефлексивного та інтегративного підходів. Така концептуальна база дозволяє розглядати підготовку майбутнього вчителя як складний, багаторівневий процес, що поєднує професійну ідентичність, знання й уміння, здатність до рефлексії, а також ціннісну налаштованість на гуманістичні засади освіти.

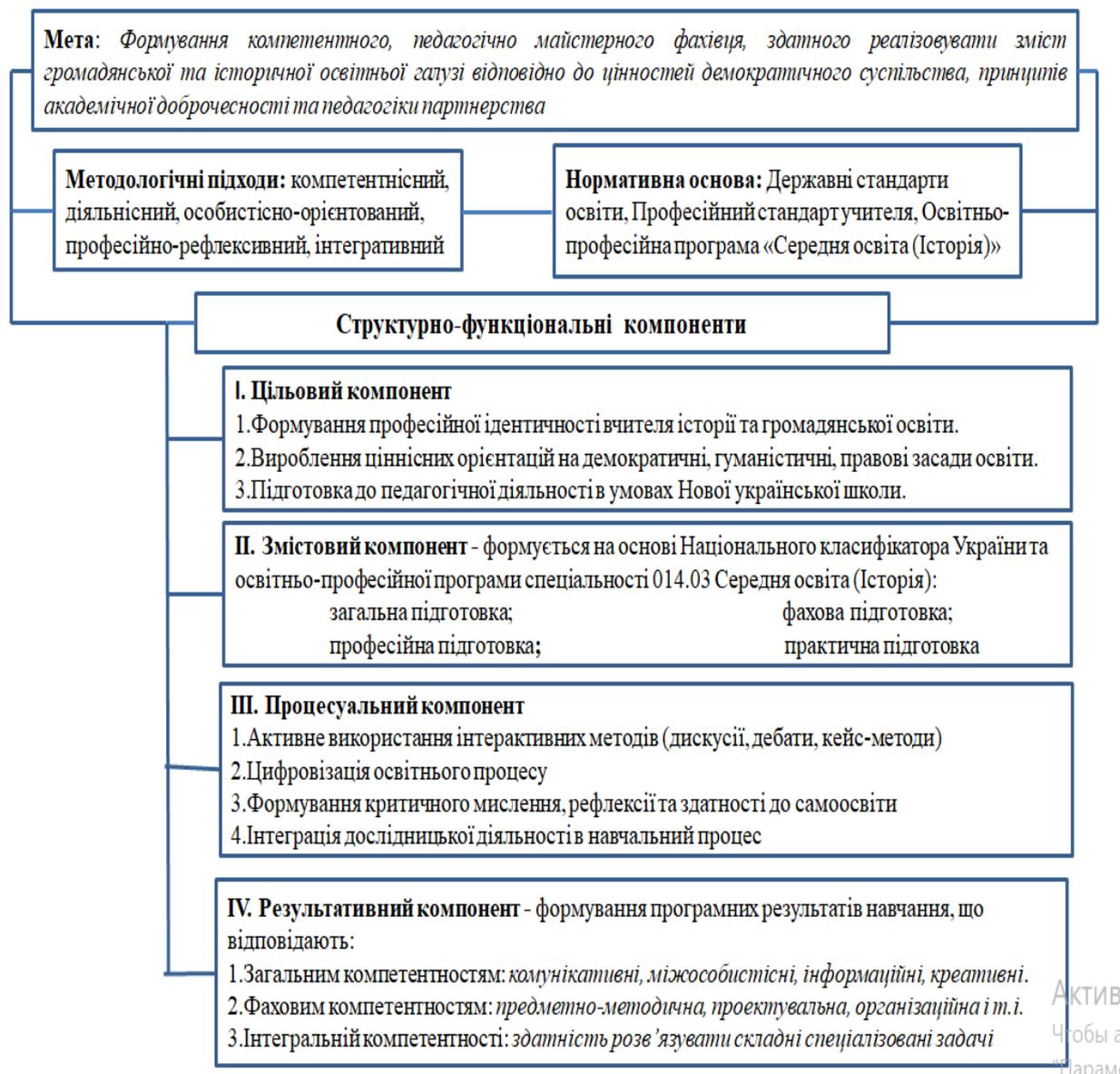


Рис. 1. Теоретичну модель професійної підготовки вчителя громадянської та історичної освітньої галузі

Структурно модель охоплює чотири взаємопов'язані компоненти: цільовий, змістовий, процесуальний та результативний. Перший із них фокусується на формуванні професійної ідентичності майбутнього вчителя та його готовності до реалізації змісту навчальних програм у межах реформи НУШ. Змістовий компонент представлений модульною структурою освітньої програми, що охоплює загальну, фахову, професійну та практичну підготовку. Процесуальний компонент передбачає запровадження інноваційних форм і методів навчання, зокрема інтерактивних методик, цифрових ресурсів та елементів дослідницької діяльності студентів. Результативний компонент фіксує досягнення студентами очікуваних результатів навчання, які структуровано за рівнями загальних, фахових та інтегральної компетентностей.

Практична підготовка у цій моделі виступає не лише самостійним елементом, а й інтегрує всі інші компоненти, забезпечуючи поступове входження майбутнього педагога у професійну діяльність. Вона розглядається як простір синтезу теоретичних знань, методичної культури й педагогічної рефлексії. Її організація відбувається поетапно: від пропедевтичного ознайомлення з освітнім середовищем школи до повноцінного виконання функцій учителя в рамках виробничої практики. Така послідовність дозволяє забезпечити стале професійне зростання студента, формування його автономії, розвиток критичного мислення, інноваційного підходу до навчання й

виховання учнів.

Особливе значення в підготовці вчителя надається процесуально-рефлексивному компоненту. Його зміст включає як аналіз та оцінювання власної професійної діяльності, так і осмислення педагогічного досвіду, що набувається впродовж навчання. Використання таких форм, як аналітичне портфоліо, педагогічні есе, щоденники рефлексії, само- та взаємоаналіз занять, кейс-методи та імітаційні ігри, сприяє формуванню культури педагогічного діалогу та стратегії професійного самовдосконалення.

Таким чином, запропонована модель забезпечує наскрізний характер практичної підготовки, яка є не лише засобом професійної соціалізації, але й ключовим чинником формування вчителя-інноватора, здатного критично осмислювати соціальні зміни, трансформувати педагогічні підходи та сприяти вихованню свідомого громадянина в умовах Нової української школи. Подальші кроки у модернізації цієї складової мають бути спрямовані на поглиблення партнерської взаємодії між закладами вищої освіти та школами, упровадження інструментів рефлексивного аналізу педагогічного досвіду, розвиток цифрових компетентностей студентів і створення гнучких умов для індивідуалізації професійного становлення майбутнього вчителя. Лише за таких умов практична підготовка стане дієвим механізмом формування нової генерації педагогів, здатних відповідати на виклики часу та бути агентами освітніх змін.

### **Література:**

1. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти». Наказ Міністерства освіти і науки України від 29 серпня 2024 р. № 1225. URL: [https://osvita.ua/school/92993/#google\\_vignette](https://osvita.ua/school/92993/#google_vignette)
2. Ignatenko N., Savenco V., Kryskov A., Habrusieva N., Remekh T. Formation of Cognitive-Technological Competence as a Mechanism of Realisation of Rational Component in Training Undergraduate Students. *Journal of Education Culture and Society*. Vol. 15 No. 1 (2024) С 247–263.
3. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія)» Першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. URL: [https://tnpu.edu.ua/about/public\\_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni\\_prohramy/bakalavr/history/014.03\\_2024.pdf](https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/bakalavr/history/014.03_2024.pdf)
4. Ігнатенко Н. Професійний розвиток учителя історії у контексті реалізації концепції «Нова українська школа». *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2. С. 42–49.
5. Державний стандарт базової середньої освіти. *Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898*. URL: [https://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/76886/#google\\_vignette](https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/#google_vignette)
6. Семенець С. П. Феномен педагогічної діяльності в розвивальному навчанні. *Андрогогічний вісник*. 2-15. №6. С. 93–102.

Лемішка Діана  
вчитель історії та громадянської освіти  
Тернопільського академічного ліцею «Генезис»,  
м. Тернопіль, Україна

## ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

*У статті проаналізовано процес формування громадянської компетентності в українській освіті в контексті європейських цінностей. Обґрунтовано значення демократичних принципів, прав людини та верховенства права як концептуальної основи громадянської освіти. Визначено освітні підходи й педагогічні практики, що сприяють інтеграції європейських цінностей у навчально-виховний процес.*

**Ключові слова:** громадянська компетентність, громадянська освіта, європейські цінності, демократичні принципи, правова культура.

На зламі ХХ–ХХІ століть освітній простір України зазнав суттєвих трансформацій, що були викликані складними соціокультурними, політичними та технологічними змінами у суспільстві. Одним із найбільш вагомих чинників цих змін стала інформаційна революція, яка суттєво розширила доступ до знань, змінила способи спілкування та навчання, а також підвищила значення громадянських і демократичних цінностей у суспільному житті. Ці зміни в освітньому середовищі викликали гостру потребу в нових підходах до навчання і виховання, що відповідають викликам сучасності, особливо у сфері формування громадянської компетентності молоді.

Важливо зазначити, що освітні інституції України, зокрема загальноосвітні школи, опинилися у центрі цього процесу трансформації. Вони стали платформою для розвитку не лише академічних знань, а й соціальних, моральних та ціннісних орієнтирів, що закладають основу для активної громадянської позиції майбутніх поколінь. У цьому контексті особливу увагу варто приділити перегляду навчальних стратегій і методик, а також упровадженню компетентнісного підходу як ключового інструменту реформування освітнього процесу.

Нормативно-правова база, що регулює освітню діяльність в Україні, також зазнала суттєвих змін, що закріпили ці тенденції. Зокрема, Закон України «Про освіту» (2017) підкреслює важливість компетентнісного підходу, що став основою для формування освітніх програм і визначення навчальних результатів. Аналогічно, у Законі України «Про загальну середню освіту» чітко зафіксовано, що навчальні програми повинні бути спрямовані на розвиток ключових компетентностей, серед яких пріоритетною є громадянська компетентність як фундаментальна для соціальної інтеграції та самореалізації особистості в демократичному суспільстві [1, 2].

Громадянська компетентність – це складна інтегрована якість особистості, що включає знання про права і обов'язки громадянина, уміння критично мислити, брати відповідальність за свої вчинки, активно взаємодіяти в соціумі і долучатися до демократичних процесів. Вона охоплює не лише теоретичні знання, а й практичні навички комунікації, врегулювання конфліктів, участі у прийнятті рішень, а також сформовані цінності, зокрема повагу до прав людини, демократичність, толерантність і солідарність [3].

У теоретичних дослідженнях українських учених – В. Андрущенко, І. Бега, О. Сухомлинської, С. Сисоєвої, Л. Хомич, Т. Матвієнко, Т. Ладиченко, А. Нікітіної, В. Оржеховської, О. Охредько, О. Пометун, С. Позняка, В. Шахрая – розкриваються різні аспекти громадянської компетентності: її зміст, структуру, методи формування через інтерактивні підходи та проєктну діяльність [6, 9, 10, 14]. Зарубіжний досвід, зокрема гуманістична педагогіка А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, слугує міцною основою для розробки освітніх моделей, орієнтованих на розвиток особистості, її самореалізацію та соціальну відповідальність.

Незважаючи на наявність широкого теоретичного підґрунтя, в українській освіті все ще

існують невирішені проблеми, що стримують ефективність формування громадянської компетентності. Це, зокрема, недостатня інтеграція європейських цінностей у навчальний процес, недосконалість демократичного освітнього середовища, опір змінам з боку педагогічних колективів, а також низький рівень внутрішньої мотивації учнів до громадянської участі. Усе це вимагає комплексних заходів і цілеспрямованих реформ.

Процес реформування має включати трансформацію педагогічної культури, яка передбачає перехід від авторитарного стилю викладання до педагогіки партнерства. Такий підхід базується на принципах рівності, взаємоповаги і відкритої співпраці між учителем і учнем, а також активній участі батьків і громади у навчальному процесі. Особливо важливою є підтримка розвитку критичного мислення, здатності учнів аналізувати інформацію, ставити запитання і робити власні висновки, що дозволить їм адаптуватися до постійних змін та викликів сучасного світу [4].

Інтерактивні методи навчання, зокрема проєктна діяльність, дебати та кейс-аналіз, відіграють ключову роль у розвитку громадянської компетентності. Проєкти дають змогу учням працювати з реальними соціальними проблемами, розвивати командну роботу, планування та аналітичне мислення. Дебати формують навички аргументації, слухання опонентів, пошуку компромісів і ведення конструктивного діалогу, що є необхідним для демократичного суспільства. Кейс-аналіз допомагає глибше зрозуміти складні соціальні ситуації, розвивати системне мислення і приймати обґрунтовані рішення [8, 12].

Активна участь учнів у шкільному самоврядуванні, волонтерських ініціативах, громадських проєктах забезпечує практичне застосування здобутих знань і навичок, сприяє формуванню відповідального громадянства, розвитку соціальної згуртованості та взаємоповаги. Особливо важливою є підтримка внутрішньої мотивації учнів до навчання, їх самостійності та відповідальності за результати своєї діяльності, що тісно пов'язано з успішністю формування громадянської компетентності [6].

Громадянська компетентність – це фундамент для демократизації суспільства і євроінтеграції України. Вона включає знання про права і обов'язки, розвиток критичного мислення, вміння ефективно співпрацювати, поважати різноманітність і приймати відповідальні рішення, що ґрунтуються на принципах верховенства права та соціальної справедливості. Інтеграція європейських цінностей – людської гідності, свободи, демократії, рівності – є нормою, що має стати основою освітніх реформ і практики [9, 14].

Особливу увагу варто звернути на міжкультурну освіту, яка сприяє формуванню толерантності, поваги до культурної різноманітності, відкритості до діалогу. Це є необхідною умовою для соціальної згуртованості у багатонаціональній Україні та для підготовки молоді до життя у європейському співтоваристві, де домінують принципи мирного співіснування, взаєморозуміння та прав людини.

Таким чином, подальші дослідження і практичні заходи у сфері громадянської освіти повинні бути спрямовані на створення системного, цілісного підходу, що враховує сучасні виклики, потреби суспільства та освітні стандарти Європи. Це дозволить сформуванню в Україні покоління активних, свідомих і відповідальних громадян, здатних забезпечити сталий розвиток і демократичне майбутнє країни.

### **Література**

1. Закон України «Про загальну середню освіту». Відомості Верховної Ради України. 1999. № 28. Ст. 230 (зі змінами № 2145-VIII від 05.09.2017. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
2. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Калінін В. О. Формування ключових компетентностей нової української школи. URL: <http://www.oblosvita.mk.ua/attachments/article/3935>
4. Корінько Л. М. Роль критичного мислення у формуванні учнівських компетентностей. Харків: Основа. 2010. 95 с.

5. Концепція «Нова українська школа» / [Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець та ін.]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Кучер О. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2014. 252 с.
7. Перелік ключових компетентностей, визначений українськими педагогами (за матеріалами дискусій, організованих у межах проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний – рівному»). *Компетентнісний підхід у сучасній українській освіті : світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. Овчарук. Київ, 2004. С. 86–90.*
8. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: СПД Кулінічев Б.М., 2007. 144с.
9. Пометун О. І. Предметна компетентність учнів у процесі навчання історії. *Практичний довідник учителя історії. Бібліотека журналу «Історія і 214 суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання». 2015. № 2. С. 56-58.*
10. Пометун О. Формування громадянської компетентності учнівської молоді. *Відкриття Європейського року громадянської освіти в Україні : матер. наук.-практ. конф., (Харків, 8–9 лютого 2005 р.). Харків. 2005. С. 71–74.*
11. Рамкова програма ЄС щодо оновлених ключових компетентностей. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>
12. Степанова Н. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / [Укладач Н. Степанова]. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.
13. Терно С. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Харків: Основа. 2012. 93 с.
14. Шахрай В.М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства / В.М. Шахрай // *Український соціум. № 2(25). 2008. С. 123–134.*

## ЗМІСТ

<b>Бондар Юлія, Нефьодов Дмитро</b> ПОВОЄННА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1946–1965 РР.): СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАХІДНОЇ РАДЯНОЛОГІЇ ТЕМИ.....	3
<b>Крупеня Ірина</b> ОСНОВНІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕСЯТОГО ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА МАЛАЙЗІЇ.....	7
<b>Мозговий Іван</b> ДАВНІ ЕКСПЕДИЦІЇ В АФРИКУ .....	11
<b>Санкович Марія</b> ПРОЄКТНА ТЕХНОЛОГІЯ У ВИХОВАННІ ЛІДЕРА НА УРОКАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....	18
<b>Сапович І.Д., Маринченко Г.М.</b> ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ .....	25
<b>Старєва Анна</b> РОЛЬ ВИКЛАДАЧА ЯК НАСТАВНИКА У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ.....	27
<b>Ігор Коляда, Богдан Семеній</b> ВИТОКИ ТА СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ПАСІОНАРНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ГЕНЕРАЛА В.ЗАЛУЖНОГО.....	33
<b>Семеній Б.А.</b> МУРАЛИ ПРО ГЕНЕРАЛА В.ЗАЛУЖНОГО: ОСВІТНІЙ ТА ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ.....	40
<b>Моцак Світлана</b> МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ.....	43
<b>Оболешев Ілля, Ігор Коляда</b> КОХАННЯ І РОДИНА У ЖИТТІ ГЕНЕРАЛА ВАЛЕРІЯ ЗАЛУЖНОГО .....	48
<b>Білоконь Ірина, Маринченко Ганна</b> ВІРТУАЛЬНІ СИМУЛЯЦІЇ ТА ІСТОРИЧНІ РЕКОНСТРУКЦІЇ У РОБОТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ.....	51
<b>Рак Ірина, Маринченко Ганна</b> ОГЛЯД УСПІШНИХ КЕЙСІВ ВПРОВАДЖЕННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ.....	54
<b>Наталія Ігнатенко, Кудлюк Єлизавета</b> РОЗВИТОК СИСТЕМНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕБАТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ.....	58
<b>Наталія Ігнатенко, Віктор Савенко</b> ПРАКТИЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ.....	60
<b>Лемішка Діана</b> ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ.....	64

Наукове видання  
**Теорія та методика навчання суспільних дисциплін:**  
**науково-педагогічний журнал**  
(Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 19539-9339 Р від 16.10.2012 р.)

Загальна редакція – доцент Моцак Світлана Іванівна,  
укладач – доцент Моцак Світлана Іванівна.

Підписано до друку 23 червня 2025 р. Ум.др.арк. 28. Наклад 110.  
Сумський державний педагогічний університет  
імені А.С.Макаренка, 40002, м.Суми, вул. Роменська, 87.  
Тел.: +38-066-222-18-86  
Email: mocakci@ukr.net